
Nuray Türkmen
Eylemden Öğrenmek
TEKEL Direnişi ve Sınıf Bilinci
BİZİ 4/C KÖLELİĞİNE ZO
17 MADENCİYİ KATL
ÜCRETLİ KÖLELİK DÜZE
TEKEL İ
iletişim

NURAY TÜRKMEN 1982'de Erzincan'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2004-2010 arasında öğretmenlik yaptı. 2010'dan beri Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yetişkin Eğitimi Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışıyor.

İletişim Yayınları 1710 • Araştırma-İnceleme Dizisi 285
ISBN-13: 978-975-05-1004-5
© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2012, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK VE İÇ FOTOĞRAFLAR Nuray Türkmen - Sezgin İbik
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NURAY TÜRKMEN

Eylemden Öğrenmek

TEKEL Direnişi ve Sınıf Bilinci

iletişim

TEKEL Direnişçilerine...

İçindekiler

Önsöz *8*

BİRİNCİ BÖLÜM

Mücadele Deneyimi İçinde Dönüşüm/Öğrenme *15*

Türkiye'de işçi hareketi *24*

TEKEL Direnişi ve direnişin arka planı *29*

İKİNCİ BÖLÜM

Mücadele ve Dönüşüm *49*

TEKEL Direnişi boyunca yaşanan dönüşümün/öğrenmenin tetikleyicileri *50*

Dayanışma, destek ve mücadele içinde öğrenme ilişkisi *71*

TEKEL işçilerinin ve direnişe destek verenlerin gerçekliği *79*

Mücadele deneyimi içinde dönüşüm/öğrenme *91*

Özelleştirmeye, güvencesizliğe ve işsizliğe ilişkin farkındalık *92*

Sendikal sürece yönelik farkındalık *100*

Örgütlenme ve mücadele *103*

Sınıf bilinci *114*

Deneyim ve öğrenme *123*

Geçmişe/mevcut kabullere yönelik eleştirellik *126*
Yurttaşlığa/vatandaşlığa ilişkin sorgulama *141*
TEKEL işçisi kadınların dönüşümü ve toplumsal cinsiyet rolleri *148*
Kitle iletişim araçlarına ve diğer baskı araçlarına yönelik farkındalık *158*
Direniş boyunca düzenlenen etkinliklerin ve dağıtılan bildirilerin dönüştürücü boyutu *162*
Söylemde dönüşüm *164*
Direniş sonrasına ilişkin beklentiler ve düşünceler *167*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEKEL DİRENİŞİ BOYUNCA YAŞANAN UMUT/SUZLUK *173*

SONUÇ YERİNE *183*

ÖNSÖZ

15 Aralık 2009'da TEKEL işçileri Ankara'ya geldiğinde bu eylemin 78 gün süreceği ve bir direniş olarak Türkiye'nin mücadele tarihine geçeceği ne işçilerin kendisi tarafından ne de eylemi çeşitli kanallar aracılığıyla takip edenler tarafından beklenen bir durumdu. Ankara'nın kara kışında çadırlarda kalarak güvencesizliğe, işsizliğe karşı seslerini duyurmaya çalışan TEKEL işçilerinin mücadele deneyimleri, direniş boyunca ve sonrasında pek çok açıdan değerlendirildi. Direniş devam ederken TEKEL Direnişi'nin öğrettikleri üzerine çeşitli etkinlikler düzenlendi, yazılar yazıldı. Genel olarak direnişin yaşandığı ekonomi-politik zemin, neo-liberal politikalar, özelleştirme uygulamaları çerçevesinde ele alınan TEKEL Direnişi'nin en dikkat çekici yanlarından biri de TEKEL işçilerinin bizatihi kendilerinin mücadele deneyimi içinde yaşadıkları dönüşüm ya da öğrenme süreci oldu. Ancak bu dönüşüm, en çok dini inançlarda ve oy verme davranışlarında yarattığı sonuçlar açısından merak uyandırdı. Hâlbuki TEKEL işçileri daha pek çok açıdan dönüştüklerini ya da pek çok öğrenmeyi mücadele deneyimi içinde yaşa-

dıklarını ifade ettiler. Bu nedenle elinizdeki kitapta dönüştürücü süreç, işçilerin bir sonraki seçimde oy verecekleri partiden ya da dini inançlarında yaşanan dönüşümden öte kendi deneyimleri ve dönüşümleri üzerine geliştirdikleri çok yönlü ifadeler çerçevesinde açıklanmaya çalışıldı.

TEKEL Direnişi'ne katılan işçilerin mücadele deneyimi içinde yaşadıkları dönüşüm üzerine olan bu çalışmanın yapılmasına direnişin hemen ilk günlerinde karar verilmedi; eylemin ilerleyen günlerinde eylem alanında yapılan gözlemler ve işçilerle yapılan sohbetler çalışmanın yapılmasının önünü açtı. Destek ziyaretleri boyunca yapılan sohbetler ve yaşanan dayanışma deneyimi, eyleme katılan işçilerle bir tanışıklığın ve güven ilişkisinin ilk adımlarını da beraberinde getirdi. İşçiler tarafından eylemin başından itibaren vurgulanan dayanışma ilişkisi, eylem ilerledikçe ve dayanışma ve destek çoğaldıkça daha çok vurgulanmaya başlandı ve bu vurgu öğrenmeye tekabül eden kavramlarla açımlandı. Eylemcilerin konuşmaları boyunca öğrenme çerçevesinde imledikleri bu kavramlar beni de mücadele deneyiminin öğretici/dönüştürücü boyutunu düşünmeye ve bu çerçevede daha çok gözlem yapmaya ve sahada gözlemlediklerim üzerine not tutmaya yönlendirdi. Bu nedenle, mücadele deneyimi aynı zamanda benim için de öğretici oldu ve bana eylem boyunca meydana gelen öğrenme/dönüşüm üzerine sorular sorma olanağı verdi. Böylece, TEKEL işçileriyle görüşmeler yapmaya başladım ve eylemcilerin mücadele deneyimi boyunca yaşadıkları dönüşümü anlamaya çalıştım. İnam'ın (1999) ifadesiyle belirtmek gerekirse; 'araştırmacının kendi araştırmasını araştırma' çabası araştırma boyunca akılda tutuldu ve bu çaba araştırma sonrasında devam eden bir sorgulama sürecine de dayanak oluşturdu. Dolayısıyla bu çalışma, önceden planlanan ya da tasarlanan bir yapıya sahip olmaktan çok mevcut ortamında ele alınan, karmaşıklığı, kı-

rılganlığı ve bağlamı dikkate alınan ve sonradan sonraya açımlanan ya da beliren bir yapıya sahip.

78 gün süren TEKEL Direnişi'ne katılan işçilerden 37 işçiyle bireysel görüşme, 8 işçi grubuyla odak grup görüşmesi yapıldı ve özellikle yüz yüze bireysel görüşmelere katılanların Türkiye'nin farklı bölgelerindeki TEKEL işletmelerinde çalışmasına, hem erkek hem de kadın eylemcilerden oluşmasına, görüşmeye katılımda gönüllü olmasına ve görüşme öncesi bir tanışıklık ve güven ilişkisi oluşturulmasına özen gösterildi. Özen gösterilen bir başka şey ise işçilere sorulan soruların yönlendirici sorular olmamasıydı. "Bugün seçim olsaydı AKP'ye oy verir miydin" ya da "Burada ne öğrendin" gibi yanıtı içinde saklı olan soruların sorulduğu bir görüşmeden ziyade işçilerin yaşadıklarını serbest vezinde anlatabilecekleri bir görüşme sürecinin yaşanması için büyük çaba sarf edildi.

İzmir, Aydın, Denizli, Batman, Samsun, Amasya, Tokat, Bitlis, Hatay, Trabzon, İstanbul, Adana, Diyarbakır, Bursa, Muş, Adıyaman, Manisa, Malatya ve Siirt'ten eyleme katılan işçilerden araştırmaya katılan 37 işçinin 21'i erkek ve 16'sı kadın. 37 işçinin 16'sı Türkiye'nin doğusundaki ve güneydoğusundaki TEKEL işletmelerinden eyleme katılırken 3 eylemci güneydeki işletmelerden; 9 eylemci batıdaki işletmelerden ve 9 eylemci kuzeydeki işletmelerden katıldı. Odak grup görüşmelerine katılanları ise İstanbul, Samsun, Tokat, Malatya, Muş, Gümüşhacıköy (Amasya), Erbaa (Tokat) ve Besni (Adıyaman) TEKEL işletmelerinde çalışan ve eyleme katılan işçiler oluşturdu (Görüşmeci Tablosu EK 1'de; Grup Görüşmeleri Tablosu EK 2'de sunuldu).

Görüşmeler dışında, TEKEL Direnişi öncesinin ve direniş boyunca yaşananların değerlendirilebilmesi için hem araştırma konusu çerçevesindeki literatür hem de direniş boyunca ve sonrası yayımlanan kitaplar, broşürler, dergiler,

sendika metinleri ve basında çıkan haberler incelendi. Ayrıca 78 günlük direniş boyunca eylemcilerin yaptıkları basın açıklamaları, eylem alanından çeşitli görüntüler kameraya kaydedildi ve işçilerin kaldıkları çadırlarda kendileri tarafından üretilen görsel materyallerin fotoğrafı çekildi (EK-3'te bazı fotoğraflar sunuldu). TEKEL Direnişi; dinamik, karmaşık ve sürekli değişen bir süreç olduğundan direniş boyunca elverdiği oranda eylem alanında olunarak yaşananlar doğal akışı içinde gözlemlenmeye çalışıldı ve eyleme katılan işçilerle informal sohbetler yapıldı. Çalışma boyunca özellikle işçilerle yapılan görüşmelerden ve informal sohbetlerden yararlanıldı. Direnişin merkezinde olan işçilerin yine dönüşümün merkezinde olan kişiler olmasından dolayı çalışmada deneyimi bizatihi kendileri yaşayan işçilerin kendi sözlerinin görünür kılınması önemsendi.

TEKEL Direnişi boyunca işçilerin yaşadığı dönüşümün ya da öğrenme sürecinin ele alınmasındaki asıl vurgu deneyimin dönüştürücü potansiyeline dayanıyor. Çalışmada mücadele deneyiminin dönüştürücü potansiyeli vurgulanırken bir yandan da bu dönüşümün kırılganlığının ve değişkenliğinin akılda tutulmasının gerekliliğinden söz ediliyor. Toplumsal mücadele süreçlerine katılanların hem mücadele öncesi deneyimlerinin hem de mücadele içindeki deneyimlerinin göz önünde bulundurulması, toplumsal hareketlerin dönüştürücü boyutunun daha anlaşılır olmasına katkı sunabilecektir. Çeşitli örgütlenme formlarında en genel düzeyde dahi önem verilmeyen deneyimler, mücadeleye katılan kişilerin deneyim içinde dönüştüğü ya da öğrendiği gerçekliğini de örtüyor. Bu gerçeklikten hareketle kitabın birinci bölümünde mücadele ve öğrenme/dönüşüm ilişkisi, bu çerçevede Türkiye'de işçi hareketlerinin kısa bir özgeçmişi ve bu özgeçmişin devamlılığında meydana gelen TEKEL Direnişi ve direnişin ardalanı dile getiriliyor. Kitabın ikinci bölümün-

deyse yapılan görüşmeler ve direniş alanının kendisi merkeze konarak TEKEL Direnişi'ni ve dönüşümü tetikleyen durumlar ve dayanışma-mücadele ilişkisi ele alınıyor, direnişe katılan işçilerin yaşadıkları dönüşüm ya da öğrenme süreci açıklanmaya çalışılıyor. Üçüncü ve son bölümde, işçilerin yaşadıkları dönüşümün dinamikliği ve kırılganlığı vurgusu üzerinden direniş boyunca yaşanılan umut ve umutsuzluk arasındaki salınımlı durum, esasında direniş sonrasının işaretleri de kabul edilebilecek olan çatışmalı durum, ele alınıyor. TEKEL işçilerinin mücadele deneyimi içindeki dönüşümlerini tetikleyen durumlar neydi? Eylem boyunca yaşanan dayanışma pratiğinin işçilerin dönüşümünde etkisi ne oldu? Eyleme katılmak, işçilerin farkındalık düzeylerini ne yönde etkiledi? Toplumsal mücadelelerin doğrusal/durağan olmayan ve karmaşık karakteri TEKEL Direnişi boyunca nasıl açığa çıktı? Bu sorular, çalışma boyunca merak edilen ancak yanıtları halâ tam olarak verilemeyen sorulardır.

Bu soruları sorma cesaretini göstermemi sağlayan ve çalışma için beni güçlendiren pek çok kişi oldu. Öncelikle bu çalışma, doğrudan direnişe katılan işçilerin deneyimlerine dayanıyor. Kaldı ki; direniş boyunca sohbet etme imkânı bulduğum ve konuşma ve tanışma fırsatı bulamadığım bütün TEKEL işçilerine yalnızca bu çalışma için teşekkür etmek haksızlık olur. TEKEL işçilerine 78 günlük direnişleri için, dirayetleri ve sabırları için başlı başına teşekkür etmemiz gerekir. Direnişin failleri olan TEKEL işçilerinin gerçek sahibi olduğu bu çalışmaya bilgisini, yakınlığını ve zamanını benden esirgemeyerek katkıda bulunan Meral Uysal'a, çalışmanın en zor süreçlerini bilgisi ve sıcaklığıyla aşabildiğim Fevziye Sayılan'a, kaynaklarını ve eleştirilerini benimle paylaşan Cevat Geray'a, Rıfat Miser'e, Nejla Kurul'a, Gülay Toksöz'e, Shahrzad Mojab'a ve Aziz Choudry'e ayrıca teşekkür etmem gerekir. Shahrzad Mojab'ın araştırmanın seyrini et-

kileyecek kadar belirleyici ve dönüştürücü olduğunu belirtmeliyim. 78 gün boyunda direniş alanında olan ve ilk yönlendiriciliğiyle çalışmaya büyük etkisi olan Mahmut Memduh Uyan, çokluğu ve yalınlığı ile yanımda olan Cemo, direniş boyunca araştırmayı yapabilmemi kolaylaştıran Esma Khashram, Sezgin İbik, Mahir Aygün, Ceylani Akbay, Suna Coşkun, Ali Börekçi, Süreyya Kesgin, Hayriye Kesgin ve çalışmayı kitaplaştırmam konusunda beni şevklendiren Tanıl Bora varolsunlar.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜCADELE DENEYİMİ İÇİNDE DÖNÜŞÜM/ÖĞRENME

İnsanın bağlam içindeki öğrenme sürecini ya da dönüşümünü anlamanın bir yolu insanın tarihini farklı gruplar arasındaki birtakım mücadeleler olarak görmekten geçiyor. Toplumsal hareketler ve eylemler, kolektif mücadeleler ya da kolektif direnişler içinde açığa çıkan bu mücadele süreçleri; insanların deneyimleriyle birlikte öğrenmenin ve dönüşümün yaşandığı alanlardır. Bir başka deyişle; bu mücadele alanları, dönüşüm için bağlam sunar.

Marx (2010), *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*'nde insanların tarihlerini kendilerinin yaptıklarını, ancak onu serbestçe kendi seçtikleri parçaları bir araya getirerek değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaptıklarını ifade eder. Bu ifadeden yola çıkarak, öğrenmenin ya da dönüşümün kişisel bir süreç olduğunu ancak kişinin yaşamı ya da yaşadığı toplumsal bağlam tarafından şekillendirilen bir süreç olduğunu belirtmek gerekir. Kilgore (1999), bu bağlamlardan biri olarak toplumdaki mevcut maddi, kültürel ve psikolojik durumlara karşı gerçekleştirilen bir grup mücadelesi olan kolektif eylemi ile-

ri sürer. Kolektif mücadele, Kilgore'ye göre, oturma eylemi gibi tek bir olay biçiminde ya da mevcut koşullara meydan okuyan bir toplumsal hareket üzerinden meydana gelebilir.

Toplumsal hareketler başlığı altında yapılan son tartışmalar, hareketin dönüştürücü boyutundan ziyade eski ve yeni toplumsal hareketler ayrımı çerçevesinde yoğunlaşır. Eski ve yeni toplumsal hareketler üzerine araştırma yapanların arasında, eski ve yeni toplumsal hareketler arasındaki benzerlikler ve farklılıklara ilişkin her ne kadar görüş farklılıkları olsa da eski toplumsal hareketler genellikle sınıf mücadelelerine işaret eder; kaynakların adaletsiz dağılımını sorgular ve daha adil ve eşit bir dağılım için toplumsal değişime vurgu yapar (Buechler'den aktaran Sandlin ve Walther, 2009). Yeni toplumsal hareketler ise yaşam tarzının değişimi, kültürel değişim ve "doğrudan demokrasi, kendiliğindenlik, hiyerarşik olmayan yapılar ve küçük ölçekli ademi merkezi örgütlenmeler" üzerinden gerçekleşecek bir toplumsal değişimi vurgular (Sandlin ve Walther, 2009). Touraine (2008), 1968 sonrasında, kültürel hakların savunulması için yürütülen, yani kültürel kategorilerce yürütülen kolektif eylemleri yeni toplumsal hareketler olarak adlandırır. Bu çerçevede, kadın hareketi, göçmen işçilerin, ulusal ya da dinsel azınlıkların hareketi, çevre hareketi, ırkçılık karşıtı hareket yeni toplumsal hareketlerdendir. Bu tanımlamadaki 'yeni' kavramı, Coşkun'a (2007) göre esasında kronolojik bir sıralamaya değil; 'eski' sınıf temelli ve çıkar gruplarına dayalı hareketlerden bir farklılığa işaret eder. Çalışmasında işçi hareketine eleştirel bir bakış geliştiren Thomas (2010) ise işçi hareketinin yeni toplumsal hareketlere yeterince önem vermediğini ileri sürerek yeni toplumsal hareketlerin doğaları gereği çoğulcu olduğunu, yani üretim alanının dışında yer aldığını ileri sürer. Bu ya da başka bir nedenden dolayı bu hareketlerin ihmal edilmemesi gerektiğini

vurgulayan Thomas'a göre; bu hareketler ileri kapitalist toplumların içerisinde ve onların bir parçası olarak gerçekleşen toplumsal değişmelerin birer göstergesidir ve işçi hareketi, dolayısıyla, yeni toplumsal hareketlere gözünü kapamak yerine onlarla köprü kurmalıdır.

Goodwin (2009) LGBT hareketi ve kapitalizm çerçevesinde toplumsal hareketleri incelediği çalışmasında; sınıf temelli olmayan ve ekonomik ya da maddi meseleleri merkeze almayan "yeni" toplumsal hareket çalışmalarının kapitalizm ve ekonomi-politik bağlamda ele alınarak etkili bir biçimde geliştirilebileceğini belirtir. Goodwin'e göre toplumsal hareketlerin kısa erimli nedenlerinden çok uzun erimli nedenlerinin irdelenmesi, küresel kapitalizmin ve ekonomi-politiğin görmezden gelinmemesi şüphesiz mevcut toplumsal hareket tahlillerinin niteliğini geliştirecek ve güçlendirecektir. Melucci (1995) ise toplumsal hareketlerin merkezini belirleyenin artık sınıf, ırk ve diğer geleneksel politik meselelerden çok kültürel alan olduğunu ve son 20 yıldır mevcut toplumsal çatışmaların kendilerini politik eylem üzerinden değil egemen dile kültürel karşı çıkışlar şeklinde ifade ettiğini ileri sürerek eski ve yeni toplumsal hareketler arasında önemli bir kopuş olduğunu vurgular. Bir başka deyişle, gündelik hayatın önemli boyutlarını (zaman, alan/uzam, kişilerarası iletişim, bireysel kimlik ve grup kimliği) içeren bu yeni çatışmalar/mücadeleler sayesinde yeni aktörler yaşamlarını anlamlandırma yolunda kendi özerkliklerine sahip çıkarlar. Toplumsal hareketlerin merkezini belirleyenin artık sınıf olmadığı yaklaşımına karşın Coşkun (2007, 112), küreselleşme ve onun yarattığı siyasal-toplumsal alanlardaki değişimlerin, işçi sınıfının yapısında ve işçi hareketlerinde önemli etkileri olduğunu belirtir ve bu değişim ve dönüşümlerin belli birtakım gerçekliklere denk düştüğünü vurgular. "Ancak bütün bunların sınıfın bittiği, sınıf hareketi-

nin bittiği, bundan sonra da gelişmesinin olanaksız olduğu, bunun yerine yeni toplumsal hareketlerin geçtiği" biçiminde yorumlanmasının bütünüyle gerçeği yansıtmadığını belirten Coşkun'a göre "aslında bu tür bir söylem ideolojik bir söylemdir. Çünkü söz konusu değişim ve dönüşümler yeni bir topluma geçiş olarak değil bizzat kapitalist toplumun kendi içindeki değişimleri olarak okunmalıdır. Durum bu olunca, toplumsal hareket kuramcılarının bahsettikleri yeni toplumsal çalışmalar kapitalist sistemin dönüşümünde bir uğrak olarak yorumlanabilir. Bu durumda aslında sınıf hareketinin hiç bitmediği ve bitmeyeceği, ancak kapitalizmin geçirdiği dönüşümlerle bağlantılı olarak yükselen ve alçalan bir ivme gösterdiği ileri sürülebilir". Zira; Marx'a (1994, 42) göre "günümüze dek bütün toplumların tarihi, sınıf savaşımları tarihidir. Özgür insan ve köle, patrisyen ve pleb, senyör ve serf, lonca ustası ve lonca emekçisi, tek sözcükle, sürekli bir çatışma halinde, bazen gizli, bazen açıkça, her defasında ya toplumun devrimci bir biçim değiştirmesiyle ya da çatışan sınıfların birlikte çöküşüyle sonuçlanan, kesintisiz bir savaşım yürütmüşlerdir. Feodal toplumun yıkıntılarından fışkıran modern burjuva toplumu, sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmamıştır. Yaptığı şey, yalnızca eski sınıfların yerine, yeni sömürü koşulları, yeni savaşım biçimleri koymak olmuştur. Bununla birlikte çağımızın, burjuvazi çağının, ayırt edici özelliği, sınıf karşıtlıklarını yalınlaştırmış olmasıdır. Bir tüm olarak toplum, gittikçe artan bir biçimde, iki büyük düşman kampa, doğrudan birbirlerine karşı duran iki büyük sınıfa bölünmektedir: Burjuvazi ve proletarya". Engels'in ifadesiyle "tarihin büyük hareket yasasını ilk keşfeden" Marx'a (2010, 26) göre; "tüm tarihsel mücadeleler, ister politik, dinsel, felsefi ister ideolojik alanda olsun, fiilen, tarihsel sınıfların mücadelelerinin az veya çok belirgin ifadelerinden ibarettir". Literatürde toplumsal mücade-

leler ve eski ve yeni hareketler üzerine yapılan tartışmalar çalışmanın sınırını aştığından tartışmanın bundan sonrasını ağırlıklı olarak toplumsal hareketlerin dönüştürücü ve öğretici karakterini açıklamaya çalışan literatür üzerinden sürdürmek yerinde olacak.

Holst (2002); *Toplumsal Hareketler, Sivil Toplum ve Radikal Yetişkin Eğitimi* adlı çalışmasında toplumsal hareketler içinde öğrenmeyi/dönüşümü teorize eden iki ana yaklaşımı birbirinden ayırmaktadır. Bu iki yaklaşım; sosyalist (Marksist-Leninist) yaklaşım ve radikal çoğulcu (post-Marksist) yaklaşımdır. Çalışmasında kendisini Marksist sosyalist gelenek içinde konumlandıran Holst, radikal çoğulcuların, değerlendirmelerinde devletin baskıcı doğasını/ hegemonyayı göz önüne almadıklarını ve hem eski toplumsal hareketleri (emek, sendika hareketleri) hem de yeni toplumsal hareketleri (çevre, barış, feminist, kimlik hareketleri) kapsayan tüm toplumsal hareketlerin altında yatan sınıf mücadelesinin diyalektik materyalizmini değerlendirmeyi ihmal ettiklerini belirtir. Gramsci'nin sivil toplumu devletin baskıcı aygıtlarından birisi olarak gördüğüne ve bu nedenle sivil toplumu, egemen sınıfın hegemonyasını genişletebileceği bir alan olarak kabul ettiğine işaret eden Holst'a göre, bundan dolayı –hâlâ– toplumsal hareketler içinde meydana gelen dönüşümün esas alanının işçi partisi ve öncelikli amacının devrimci proleter bilincin –devlete ve kapitalist sınıfa meydan okuyan bir bilincin– oluşturulmasıdır. Welton'un (Aktaran Walter, 2007b) ifadesiyle; yeni toplumsal hareketlerin post-Marksist teorisyenleri yeni toplumsal hareketler içinde meydana gelen öğrenmeyi ve dönüşümü sivil toplumun demokratikleşmesi olarak görürler. Bu radikal çoğulcular için; sivil toplum içinde gerçekleşen toplumsal dönüşüm süreçleri, üzerine düşünülmüş bir demokrasiyi güçlendirir ve 'yaşam dünyasının' hem devlet hem de diğer kurumlar tarafından

sömürgeleştirilmesine karşı koyar. Radikal çoğulcular, yeni toplumsal hareketler sayesinde sivil toplumun kurulmasına ve yaşam dünyasına merkezi bir yer atfetmelerine rağmen Holst (2002) tarafından ele alınan devlet baskısı meselesinin ciddiyetini görmezden gelirler. Birçok yeni toplumsal hareket teorisyeni, neo-liberal ideolojiye karşı-hegemonik alternatifler geliştiren post-Marksist anlayışlarla uyumlu bir biçimde meseleyi 'fikirlerin savaşımı' olarak görür (Mayo'dan aktaran Walter, 2007a, 2007b). Bu 'özerk ve coşkulu sivil toplumun' içinde gerçekleşen dönüşüm, böylece 'sistemin haksız müdahalesine karşı yaşam dünyasını' destekleyecek ve yurttaşlar arasında demokrasiyi güçlendirebilecektir (Walter, 2007a, 2007b). Yeni toplumsal hareketler içinde dönüşümü/öğrenmeyi teorize eden çalışmalar ya sınıf analizinin Marksist geleneğini (Holst, 2002; Spencer, 1995) ya da yeni toplumsal hareketler alanındaki Avrupa geleneğini (Finger, 1989; Holford, 1995; Kilgore, 1999; Welton, 2001, 1993) esas almaktadır diyen Walter'e göre Avrupa geleneğini esas alan yaklaşımlar, bir yandan kimliğin, öğrenmenin, bilginin üretiminin ve pedagojinin alanı olarak toplumsal hareketlerin rolünü incelerken bir yandan da toplumsal hareket öğrenmesini kişisel dönüşümün ve kolektif değişimin katalizörü olarak kabul eder.

Toplumsal hareketler içinde kolektif öğrenmeyi/dönüşümü ele aldığı çalışmasında Kilgore (1999), toplumsal hareketlerin kolektif öğrenme alanları olduğunu belirtir ve Jack Mezirow'un (1991) eleştirel düşünümün zorunlu olarak toplumsal eylemle sonuçlanmayacağı saptamasına karşılık kolektif toplumsal eylemin zorunlu olarak eleştirel düşünüm ile sonuçlanmayacağını ileri sürer. Holford (1995) ise bilişsel praksis alanları olarak tanımladığı toplumsal hareketlerin bilişsel alanın, düşüncenin ve toplumsal bilincin dönüşümü için yeni fırsatları açığa çıkardığını ve toplumsal

hareketlerin gelişmesinin dünyayı yeniden anlamlandırmanın yollarını yarattığını vurgular.

Foley (1999), çeşitli coğrafi bölgelerdeki sosyal eylemleri ve eylem sürecinde meydana gelen öğrenmeleri; ekonomi-politik, mikro-politik, ideoloji ve söylem başlıkları altında incelediği 'Sosyal Eylem İçinde Öğrenme' adlı çalışmasında sosyal eylemlerin, en güçlü öğrenmelerin/dönüşümün meydana gelebilmesine neden olduğunu belirtir. Özellikle işçi mücadelesi/sınıf hareketi içinde meydana gelen politik öğrenmelerin dönüştürücü boyutunu vurgulayan Foley'e göre birtakım toplumsal hareket alanlarında ve eylemlerinde sistematik bir eğitim meydana gelse de bu tür durumlardaki öğrenme, büyük ölçüde informal ve rastlantısaldır; diğer bir deyişle zımni/örtük ve eyleme içkindir ve dolayısıyla çoğunlukla öğrenme olarak kabul edilmez. Zımni bir süreç olmasına rağmen Foley, sosyal eylemlere katılımın; gündelik yaşam akışını bozan ve diğerlerinin yaşamlarına dair öğrenmelerin yaşandığı, eleştirel bilincin geliştiği bir deneyim sağladığını ifade eder. Sosyal eylemler içinde eleştirel bilincin yükselmesi ise toplumsal hoşnutsuzlukların ifade edilmesinin yolunu hazırlamaktadır ki; bu hoşnutsuzluklar Paulo Freire'nin (1991) ifadesiyle baskıcı bir durumun gerçek bileşenleridir.

Foley, çalışmasında Freire'yi referans alarak ve onun bazı terimlerini kullanarak öğrenme sürecini açıklamaya çalışır. Toplumsal yaşamın bir öğrenme boyutu olduğunun altını çizen Foley'e göre öğrenme/dönüşüm, tahakküm yaratan, baskıcı toplumsal ilişkileri ve söylemleri yeniden üretebileceği gibi aynı zamanda eşitlikçi ve adil toplumsal ilişkileri içinde barındıran bir toplumsal hareket üzerinden özgürleştirici, farkındalık yaratan, eleştirel bilinç sağlayan bir süreç olarak da meydana gelebilir. Egemen, baskıcı ideolojiler ve söylemlerin aksine muhalif, özgürleştirici ideoloji ve söylemleri öğrenme anlamına gelen 'özgürleştirici eylem' ifade-

sini kullanan Foley ayrıca toplumsal hareketler içinde öğrenme sürecinin karmaşık ve tartışmaya açık bir süreç olduğunu vurgular. Gouin'e (2009, 160) göre Foley'in çalışması, toplumsal hareket öğrenmesi alanına oldukça önemli üç katkı sunar: (a) Foley, yaygın olarak öğrenmenin yapılandırılmış bir etkinlik olarak kabulüne karşı çıkar; (b) öğrenmenin/dönüşümün karmaşık ve çelişkili doğasını açığa çıkarır ve (c) toplumsal mücadele içinde yaşanan dönüşüme ilişkin Marksist bir çerçeve geliştirir.

Foley'in çalışmasında olduğu gibi sınıf mücadelesi ve politik öğrenmeyi merkeze alan yaklaşımlar olmakla birlikte ırkçılık karşıtı, feminist hareket ve çevre hareketi gibi hareketler içinde öğrenme/dönüşüm sürecini ele alan çalışmalar da mevcuttur. 'Toplumsal Mücadele İçinde Öğrenmenin Irkçılık Karşıtı Feminist Analizi' adlı incelemesinde; toplumsal hareketler içinde meydana gelen öğrenmelere ilişkin çalışmaların giderek arttığını vurgulayan Gouin (2009), toplumsal hareket öğrenmesini incelerken alandaki Marksist yaklaşımla ırkçılık karşıtı, feminist ve antikapitalist yaklaşımı bir arada değerlendirir. Gouin'in (2009, 158) sosyal eylem tanımı, 'mevcut iktidar ilişkilerine meydan okumayı ve mevcut durumu değiştirmeyi amaçlayan geniş bir davranışlar yelpazesini' kapsar. Bu da 'gündelik feminist, ırkçılık karşıtı, antikapitalist pratiklerin', 'daha kapsamlı, örgütlü politik hareketler' kadar önemli görülmesi gerektiği anlamına gelir. Crosby (2004) ise feminist praksisi; cinsiyetçilik, dayanışma ve toplumsal hareket bağlamında ele aldığı incelemesinde toplumsal hareketler içinde gerçekleşen özgürleştirici praksis sürecinin; toplumsal bir etkinlik aşamasını, bilinçli düşünümü ve ortak çıkarlar adına insanların etkinliliğini kapsadığını belirtir. Diğer bir deyişle, insanlar; bilinçlenme, ideolojik dönüşüm ve toplumsal çatışma süreçleri üzerinden kendi kaderlerini kendileri tayin ederler. Eyle-

me katılanların mücadele içinde yaşadıkları dönüşümün; tarihsel ve toplumsal bağlama içkin olduğunu belirten Kovan ve Dirkx (2003) çevreci aktivistler üzerine yaptıkları çalışmada, mücadele boyunca açığa çıkan dönüşüm süreçlerinin başlamış ve bitmiş süreçler olmadığının altını çizerler.

Araştırmasında diasporadaki İranlı kadınların sosyal eylem içinde öğrenme süreçlerini ele alan Biazar (2009) sosyal eylemi baskıcı toplumsal yapılara karşı yürütülen mücadele olarak kabul eder ve kadınların mücadeleleri boyunca eleştirel bilinçlenme yaşadıklarını vurgular. Gana'da küreselleşme karşıtı hareketin içinde dönüşüm sürecini ele alan Langdon (2010), mücadele içinde öğrenme sürecinin aynı zamanda 'mücadele etmeyi öğrenme' olarak yaşandığını belirtir ve öğrenme sürecini belirli çatışma (grev, direniş ya da belirli bir gösteri) süreçlerinde meydana gelen zımni/örtük bir süreç olarak betimler.

Merriam (2008) toplumsal mücadelelerin, bireysel öğrenmenin ötesinde düşüncemizi genişleten bağlam biçimleri olduğunu ileri sürerek mücadele içinde dönüşümün önemini vurgular. Kilgore'nin (1999) ise kişilerin ortak anlamlar inşa ettiği ve bu anlamlar üzerinden eyledikleri bir süreç olarak tanımladığı kolektif eylem içinde öğrenme, yalnızca kendimiz için değil içinde bulunduğumuz grup için de çaba göstermeyi ve çeşitli farklılıklar üzerinden gerçekleştiği için kargaşadan ortaya çıkan düzeni ifade eder. Kilgore'ye göre farklılığı vurgulayan kolektif öğrenme, grupların indirgemeci yaklaşımları bırakarak daha zengin ve etraflı anlayışlar edinmesinin yolunu açabilir. Diğer bir deyişle, yaşam deneyimiyle daha bütünleşik olan ve yenisiyle değiştirilen anlam perspektifinden daha farklı, kapsayıcı ve esnek olan bir perspektif dönüşümüne yol açan toplumsal mücadeleler aynı zamanda gündelik yaşam akışlarının bozulduğu anlarda oluşabilir ve dönüştürücü bir süreç olarak yaşanabilir (McDonald, 1999).

Toplumsal hareketler ve eylemler içinde yaşanabilecek dönüşüme ilişkin literatürdeki bu tartışmalarla karşılaştırıldığında toplumsal mücadeleler içinde öğrenme ve dönüşüm, politik bir öğrenme ve dönüşüm süreci olarak siyasi partiler, sendikalar, çeşitli demokratik kitle örgütleri tarafından ihmal edilen, yeterince ilgi gösterilmeyen bir alan. Toplumsal mücadelelerin merkezinde olan bu örgütlenme formları; daha çok program yapmayla, teknik süreçlerle, öğretmeyle, stratejilerle güçlü bir bağ kurmakta ve toplumsal eylemlerin öğrenme boyutunun üzerinde yeterince durmamaktadır. Oysa toplumsal hareketler ve eylemler, kolektif ve bireysel dönüşümün ve siyasal öğrenmenin meydana geldiği önemli deneyimlerdir.

Türkiye'de işçi hareketi

Türkiye'de işçi hareketlerinin gerçek anlamda örgütlenme süreci çok partili yaşama geçildikten sonra başlamıştır. 5018 sayılı Kanun'a dayanarak kurulan sendikalar 1952 yılında bir konfederasyon şeklinde bir araya gelmiştir. 27 Mayıs sonrası yapılan yeni düzenlemelerle devlet, ilk kez sosyal hukuk devleti olarak tanımlanmış ve çalışanların hakları anayasal güvence altına alınmıştır. Sonrasında bunlarla uyumlu İş Kanunu ve Sendikalar Kanunu yapımına geçilmiş, ancak henüz çalışmalar sürerken ve grev hakkı kanunlaşmamışken, Kavel Kablo işçileri anayasaya dayanarak greve gitmişlerdir. 28 Ocak 1963'te direnişe başlayan Kavel işçilerinin grevinin yasadışı ilan edilmesine ve işçiler hakkında davalar açılmasına rağmen işçiler direnişi sürdürmüş ve hazırlıkları süren Sendikalar Kanunu'na ekonomik haklar için grev yapılabileceği maddesinin eklenmesini sağlamışlardır (Işık, 1995). Böylece işçilerin grev hakkı 275 sayılı Toplu İş sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile yasalara geç-

miştir. Kavel Direnişi aynı zamanda mevcut sendikal yapıların sınırlarının zorlanması anlamına da gelir. Kavel grevi sonrasında fiili direnişler ve grevler yaşanmış ve bu durum, Türk-İş'ten daha radikal ve sınıf esaslı sendikacılık yapmayı önüne koyan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun 1967 başlarında kurulmasıyla sonuçlanmıştır (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi/6*, 1988). DİSK'in kurulduğu yıllar, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli gelişmelerin yaşandığı yıllara denk gelir. 1968 hareketleri olarak tarihe geçen bu birkaç yıllık sürecin Türkiye'deki işçi hareketi açısından doruk noktası 15-16 Haziran 1970 eylemleridir.

1970 başlarında Sendikalar Kanunu'nu değiştirip DİSK'i etkisizleştirmek yolunda hükümetin başlattığı çalışmalar, bütün çabalara rağmen engellenememiş ve DİSK yöneticileri tasarının kanunlaşmasını engellemek için direnme kararı almıştır. Fabrikalarda başlayan çalışmalar 15-16 Haziran'da kitlesel protestolara dönüşmüştür. Yüz binden fazla kişinin katıldığı, yaygın sokak çatışmalarına yol açan, bazı işçilerin ölümüne neden olan direniş, İstanbul ve Kocaeli gibi sanayi işçilerinin yoğun olduğu kentlerde sıkıyönetim ilan edilmesiyle durdurulmuştur (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi/7*, 1988). 15-16 Haziran 1970 tarihinde Sendikalar Yasası'nın değiştirilmesine karşı direniş, çalışma yaşamına dair taleplerin en tipiği olmuştur.

Ülke açısından yeni bir sermaye birikimi/kalkınma modeline işaret eden neo-liberal politikaların uygulamaya konulmasıyla koşullar değişmiş, çalışma yaşamı sil baştan ve işçilerin aleyhine düzenlenmiştir. Sürecin başlangıcı her ne kadar 24 Ocak 1980 tarihli ekonomik istikrar programı olsa da, asıl uygulama 12 Eylül darbesinin ardından yapılmıştır. Başlangıçta bütün sendikaları kapatan ve sendikacıların önemli bir kısmını Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılayan 12 Eylül

yönetimi, çalışma yaşamına dair yapmış olduğu düzenlemelerle işyeri ve işkolu barajları getirerek örgütlenme olanaklarını iyiden iyiye daraltığı gibi hak grevi, dayanışma grevi gibi işçilerin sınıf olmalarının temel göstergelerini da yasaklamıştır. Bütün bunların yanında profesyonel sendikacılar ile çalışanlar arasındaki denetim ilişkisini zayıflatmış, yeni sendikacı seçkinlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Örgütlenme özgürlüğüne getirilen engellemelere paralel olarak 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan neo-liberal ekonomi politikalarının bir sonucu olarak çalışan sayısının artması, örgütlü işçi sayısını genel çalışan sayısına oranla azınlık konumuna getirmiştir (Koç, 2003). Sendikaların güçsüzleştiği, mevcut gücün yasal mevzuatın sınırlarında eridiği koşullarda işçiler haklarını aramak için mevzuatın çevresinden dolanarak mücadele yürütmenin yollarını aramışlardır. Bu arayışların en tipik örneği ise 1989 bahar eylemleridir.

İşçi hareketi tarihine 89 Bahar Eylemleri olarak geçen ve birkaç ay süren bu eylemlerin asıl gündemi; darbe koşullarında uğranılan hak kayıplarının telafisi, yani ücretler meselesidir. Bu eylemlerden önce sendikalar eliyle ücret talepli hareketlere girişilmiş, grev kararları alınmış, fakat her seferinde grevler Bakanlar Kurulu tarafından ertelenerek tatmin edici bir sonuca ulaşılamamıştır. Bunda sendikaların güçsüzlüğü kadar etken olan bir başka nokta da profesyonel sendikacıların ataletidir. Dolayısıyla 89 Bahar Eylemleri, formal sendikal örgütlenmelerin dışında ve sendikal bürokrasinin denetiminden uzak, alttan gelen ve bürokrasiyi zorlayan yeni işçi önderleri tarafından sevk ve idare edilmiştir. 89 Bahar Eylemlerinin, önderliğinin dışında ve belki de ondan daha önemli olan yönü ise mücadele araçlarındaki çeşitlilik, toplumsal meşruiyet arayışı ve inşası çabasıdır ki; sonraki işçi mücadelelerine ilham vermiştir. İşçilerin biraz da el yordamıyla buldukları bu araçların yasallıktan ziyade meş-

ruiyeti esas aldığı, bu çizginin 12 Eylül yasalarının toplumsal temelini zayıflattığı ve ücret talebiyle başlamış olsa bile siyasal sonuçlar doğurduğu söylenebilir. 89 Bahar Eylemlerine katılanların yaygın olarak kullandıkları direnme yollarından birisi toplu halde sevkler alarak hastaneye/revire gitmek ve dolayısıyla üretimden gelen gücünü kullanmaktır. Bu eylem tarzı sonraki yıllarda temel eylem biçimlerinden birisi haline gelmiş, yasaların ardından dolanarak etkinlik kurmanın bir aracı olmuştur. Yürüyüşler, basın açıklamaları gibi sokak eylemlerine de yer veren işçiler bu süreçte popüler imgeler de yaratmışlar ve kamuoyunun ilgisini, giderek desteğini sağlamışlardır. Bir parça teatrallik arz eden bu imgeler arasında saçları kazıtma, bıyığın yarısını kesip öbür yarısını bırakma, sakal uzatma, çocuklarını evlatlık verme, bordroları balona bağlayıp uçurma sayılabilir. Bu eylemler, bir aşamada sendikal örgütleri aşmış ve sendikalar, harekete eklemlenmek durumunda kalmıştır (Çelik, 2009).

89 Bahar Eylemleri klasik sendikal hareketin içinde ama sınırlarında, yeni işçi hareketlerinin ise arifesinde kabul edilebilir. Klasik sendikal hareketin asıl sınırları ise yaklaşık bir yıl sonra Zonguldak madencilerinin direnişlerinde/yürüyüşlerinde görülebilir. Zonguldak grevini iki eksende değerlendirmek mümkündür. Öncelikle 1990 yılında yaşanan toplu iş görüşmeleri ve dolayısıyla ücretler sorunu. İkinci olarak da uygulamaya geçilen özelleştirme politikaları. Zonguldak'ta örgütlü bulunan Genel Maden İşçileri Sendikası toplu sözleşme döneminden önce madenlerin satılmasına/kapatılmasına karşı halkın katılımıyla çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Kentin varlığı esas olarak madene bağlı olduğu için satılma/kapatılma planı kent halkının mobilize olmasına yardımcı olmuştur. Sonrasında toplu iş görüşmelerinin tıkanması ve hükümetin işçilerin taleplerini karşılamaması kentin mobilizasyonunu artırmıştır. 30 Kasım 1990 tari-

hi itibarıyla greve gitme kararı alan sendika, arkasında Zonguldak kentinin ve yakın çevresinin de desteğini bulmuştur. Zonguldak'ta yapılan toplantıların, gösterilerin sonuç vermemesi üzerine Ankara'ya yürüme kararı alınmıştır. İşçiler, işçi aileleri, destekçiler dâhil on binlerce kişinin katıldığı ve grevin 36'ncı günü başlayan yürüyüş çeşitli engellemelerle Bolu Mengen'e kadar sürmüştür. Grevin 40'ıncı, yürüyüşün 5'inci günü, 8 Ocak 1991'de yürüyüşe son verilerek, işçiler Zonguldak'a, sendika yöneticileri de Ankara'ya hükümetle görüşmelere gitmiştir. Sonrasında 27 Ocak tarihine kadar süren grev, yapılan anlaşmayla sona ermiştir (Zonguldak Gerçeği, 1991). Zonguldak eylemlerinin yarattığı mobilizasyon ve toplumsal destek açısından bakıldığında hedeflerine tam olarak ulaşamasa da hükümeti bütün kararlılığına rağmen geri adıma zorlaması açısından klasik sendikal mücadelenin son büyük hamlesidir. Zonguldak eylemlerinin sonraya bıraktığı önemli miraslardan birisi, işyerinin bulunduğu bölge halkının mobilizasyonunun önemini açığa çıkarmasıdır. TEKEL Direnişi'nin yapıldığı 2009'a kadar işçi hareketinin yaptığı hamlelerin hiçbiri –bazı kazanımlara yol açsa da– aynı düzeyde sonuçlar vermemiştir.

İşçi hareketi açısından benzer bir mobilizasyonun yaşandığı süreç, klasik sendikal etkinin hemen hemen yok hükmünde olduğu TEKEL Direnişi'dir. TEKEL Direnişi özelleştirme süreçlerine bağlı olarak gelişen ve asıl olarak çalışanların 15 Aralık 2009 tarihinde Ankara'ya gelmeleriyle başlayan süreçtir. Hem klasik sendikal hareketin doruklarından olan Zonguldak direnişinin yarattığı mobilizasyonu kısmen yeniden sağlaması, hem de kamu çalışanları ile işçiler arasındaki kopukluğun bir ölçüde aşılması noktasında TEKEL Direnişi yenilikçi öğeler taşımakta ve yeni bir aşamaya işaret etmektedir. Daha önceki bölgesel eylemlerden farklı olarak TEKEL Direnişi, 20 il ve 47 şubedeki işletmelerde çalı-

14 Şubat 2010'da yapılan eylemden bir görüntü.

şan işçilerin direnişe katılmasıyla, hem Türkiye ölçeğinde hem de uluslararası ölçekte aldığı toplumsal destek ve dayanışmanın oluşturduğu kitleselliğiyle yalnızca TEKEL işçilerinin eylemi olmaktan çıkmış; Türkiye eylemine dönüşen bir direniş olmuştur.

TEKEL Direnişi ve direnişin arka planı

20. yüzyılın son çeyreğinde dünyaya damgasını vuran neoliberal ideoloji, sadece iktisadi gelişme dinamikleri açısından değil, siyasal hedef ve toplumsal örgütlenme tarzı olarak da hâkim mevzileri hızla işgal eden bir ideoloji haline gel-

miştir (İnsel, 2005). Neo-liberalizm, kapitalizmin kronikleşen krizini aşarak sermayenin kâr oranlarını yeniden yükseltmek üzere, bir uluslararası yeniden yapılanma rejimi olarak yürürlüğe konulan ve doğal, insani, iktisadi bütün kaynakları sermayenin mutlak hizmetine sunmayı hedefleyen küreselleşmenin ideolojik kaynağı; serbestleştirme ve kuralsızlaştırmayla birlikte özelleştirme ise yürürlükteki uluslararası yeniden yapılanma stratejisinin üzerine oturduğu sacayağı olarak kabul edilmektedir (Mütevellioğlu, 2010). Geride kalan otuz yıl boyunca bu dinamiklerin birbirini tamamlayıp güçlendirerek, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi karşılığında sermayenin kârlılığını arttırmaya hizmet ettiğini belirten Mütevellioğlu'na göre; emek piyasasının esnekleşmesini hızlandıran sonuçlar doğuran özelleştirmeler ile birlikte işçi çalıştırmayı düzenleyen kuralların tasfiye edilmesi yoluyla emek sömürüsü yoğunlaştırılmıştır. İşgücü piyasasını daha da esnekleştiren bu süreçte, birçok ülkede işgücü piyasası içindeki esnek unsurlar (kendi işinde çalışma, yarım zamanlı ya da geçici işler gibi) artmış ve dolayısıyla esnek istihdam kalıcı işçileri neredeyse istisnaileştirmiştir (Thuy, Hansen ve Price, 2001; T. Bora ve Erdoğan, 2011).

1980'li yıllardan itibaren dünyada olduğu gibi Türkiye'de de küreselleşmenin gündeme getirdiği bir ekonomik zorunluluk olarak ileri sürülen özelleştirmeler ile iktisadi etkinliğin yükseleceği ve devlet bütçesi üzerindeki yükün azalacağı gibi savlarla gerekçelendirilen bu süreç meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Mütevellioğlu, 2010). Başbakanlığa bağlı Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) tarafından da 'özelleştirmenin ana felsefesi' olarak açıklanan ve "devletin, asli görevleri olan adalet ve güvenliğin sağlanması yolundaki harcamalar ile özel sektör tarafından yüklenilemeyecek altyapı yatırımlarına yönelmesi, ekonominin ise pazar mekanizmaları tarafından yönlendirilmesi" ifadeleriyle vurgulanan özelleş-

tirmeler ile, ÖİB'e göre, "devletin ekonomideki sınai ve ticari aktivitesinin en aza indirilmesi hedeflenirken, rekabete dayalı piyasa ekonomisinin oluşturulması, devlet bütçesi üzerindeki Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) finansman yükünün azaltılması, sermaye piyasasının geliştirilmesi ve atıl tasarrufların ekonomiye kazandırılması, bu yolla elde edilecek kaynakların altyapı yatırımlarına kanalize edilebilmesi mümkün olacaktır" (ÖİB, 2011a). Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın 2011 Performans Programı'nda da 1986 yılında başlanan özelleştirme faaliyetlerinden 2003 yılına kadar 8 milyar ABD doları tutarında özelleştirme uygulaması gerçekleştirilmiş olmasına rağmen 2003 yılından itibaren 17 yıldır özelleştirilmesi gerçekleştirilemeyen, başta Türk Telekom, Tüpraş, Erdemir, Petkim, TEKEL Sigara, TEDAŞ'a bağlı elektrik dağıtım şirketleri ve diğer birçok kuruluşun da içinde bulunduğu kamu kuruluşlarının özelleştirme işlemlerinin tamamlandığı vurgulanıyor ve bu süreçten bir 'başarı' olarak söz ediliyor. Ayrıca; bu çerçevede son 7 yılda 33 milyar ABD doları tutarında özelleştirme uygulamasının gerçekleştirildiği, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın kuruluşundan bugüne kadar gerçekleştirilen özelleştirme işlemleri toplamının 41 milyar ABD doları olduğu ve özelleştirme gelirlerinin yaklaşık % 80'inin 2003-2010 yılları arasında elde edildiği vurgulanıyor (ÖİB, 2011b). Buna karşın, 1984 yılında Türkiye'ye yabancı sigara ithal edilmesine izin verilmesi ve 1986 yılında 3291 sayılı Yasa ile sigara üretiminde devlet tekelinin kaldırılması ile başlayan bir sürecin işletildiği TEKEL'in, sektörün yabancı rekabetine açılmasından sonra geçen on yedi yılda kaybettiği pazar payından daha fazlasını özelleştirme programına alınmasından itibaren geçen ilk beş yılda kaybettiği, Özerman (2009) tarafından vurgulanmakta. Bu bağlamda, Yeldan (2010), neoliberalizmin bir çağdaşlık sorunu olarak dikte ettirmeye ça-

lıştığı "özelleştirme" uygulamalarının özünün, tıkanmakta olan sermaye birikimine yeni rant olanakları sağladığını belirtiyor ve "özelleştirme" uygulamaları ile gerçekte amaçlananın, kamu işletmelerinin ulusal ve uluslararası özel tekellere yok pahasına devredilmesi olarak açıklıyor.

Özelleştirmeye ilişkin ilk yasal düzenleme olan 29.2.1984 tarih ve 2983 sayılı Kanun'dan sonra Türkiye'de hükümet eden tüm partiler özelleştirme politikalarını uygulamıştır. Özelleştirilen kamu işletmelerinden biri de 08.06.1984 tarihli ve 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve değişiklikleri çerçevesinde faaliyette bulunmak üzere Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü adı altında teşkil olunan TEKEL'dir. TEKEL, Türkiye'deki özelleştirme politikalarının neticesinde Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 05.02.2001 tarihli ve 2001/6 sayılı Kararı ile özelleştirme kapsam ve programına alınmış ve 03.01.2002 tarihli ve 4733 sayılı Kanun ile İktisadi Devlet Teşekkülü olarak yeniden yapılandırılarak, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na (ÖİB) devredilmiştir (Özerman, 2009). Ancak, devirden önce bu süreci hazırlayan düzenlemeler de yapılmıştır. Bu süreç şu şekilde açımlanabilir: Haziran 2001'de, tütün ekim alanlarını sınırlandıran, TEKEL'in özelleştirilmesine olanak sağlayan, tütün fiyatlarını serbest piyasada belirleyecek ve koşulları yerine getirilmesi halinde tütün ithalatının önünü açacak Tütün Yasası TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir (*Radikal*, 21.06.2001). Temmuz 2001'de Ecevit Hükümeti'nin Devlet Bakanı Yılmaz Karakoyunlu, TEKEL'e ilişkin yaptığı açıklamada uzun yıllardır süren popülist politikalar sonucunda tütün üretiminin artırıldığını vurgulamış ve dünyanın üç büyük devinin, özelleştirme kapsamındaki TEKEL ile ilgilenmeye başladığını belirtmiştir. Aynı tarihte vergi borçlarını zamanında ödemeyerek vergi yüzsüzü duru-

muna düşenlerin listesinde ilk sırada 2 katrilyon 506 trilyon liralık borcuyla TEKEL Genel Müdürlüğü bulunduğu açıklanmıştır (*Radikal*, 14.07.2001, 17.07.2001).

2001 yılının Eylül ayında ise TEKEL Genel Müdürlüğü tarafından, kamu iktisadi kuruluşlarının kârlılık ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda, 24 yaprak tütün işletme tesisinin faaliyetinin durdurulmasına ve geçici işçilerin iş akitlerinin askıya alınmasına karar verildi (*Radikal*, 22.09.2001). Böylece, 2002 yılına kadar toplamda özelleştirilen KİT'ler nedeniyle iş akdi feshedilen personel sayısının 15 bin 722 kişi olduğu ve 9 bin 568 kişinin de işsiz kaldığı vurgulanmalıdır (*Radikal*, 02.01.2002). Dönemin Devlet Bakanı Kemal Derviş ile Merkez Bankası Başkanı Süreyya Serdengeçti'nin imzalarını taşıyan 18 Ocak 2002 tarihli ve IMF'nin onayladığı 48 maddelik niyet mektubunun 9. maddesinde, tüm büyük KİT'lerin yeniden yapılandırmalarının tamamlanması ve birçoğunun özelleştirilmesi, 41. maddesinde başta etkin işlemeyen KİT'lerde olmak üzere, aşırı istihdam düzeyinin aşağı çekilmesi öngörülmüş; 45. maddesinde ise özelleştirilmeleri için teknik hazırlıkları halihazırda tamamlanmış olan TÜPRAŞ ve POAŞ'ın özelleştirilmesinin yanı sıra, 2002 yılında Türk Telekom, TEKEL, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., THY, ERDEMİR, EUAŞ, TEDAŞ, BOTAŞ ve kamuya ait arazilerin özelleştirilmesine ilişkin tüm hazırlık çalışmalarının tamamlanması taahhüt edilmiştir (*Radikal*, 05.01.2002). Bu taahhütlere karşılık olarak, TEKEL'in özelleştirme stratejisinin Eylül 2002 sonuna kadar Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmesi; Ağustos 2002'de niyet mektubunu ve 1.1 milyar dolar krediyi onaylayan IMF'nin Türkiye'den yerine getirmesini beklediği ödevlerin arasındaydı (*Radikal*, 09.08.2002). 2002 yılının Ekim ayında ise IMF tarafından 1.6 milyar dolar tutarındaki kredi diliminin serbest bırakılması için yapısal reformların tamamlanması gerektiği

ve özellikle KİT'lerde atıl istihdamın azaltılması, TEKEL için özelleştirme programının kabul edilmesi gerekliliği yeniden vurgulandı (*Radikal*, 16.10.2002).

2001 krizinden sonra kurulan ve 2002'de iktidara gelen AKP de, özelleştirme politikalarına gerek parti programında verdiği yerle, gerekse hükümet politikalarında tanıdığı merkezi konumla kendisinden önceki uygulamaları geride bırakmıştır. Ercan'ın (2006, 396) ifadesiyle "1980 sonrasını tanımlayan temel yönelim; *süreklilik* içinde *düzeni* koruyarak dönüşümü sağlama", AKP tarafından da benimsenmiştir. İktidara geldikten sonra, Ocak 2003'te AKP tarafından TEKEL'in sigara ve alkollü içki işletmelerinin satışa çıkarılacağı, özelleştirme kapsamındaki kuruluşlarda 64 bin işçinin çalıştığı ve özelleştirme sonunda, işsiz kalmayı engelleyecek bir mekanizma içinde özelleştirme programının gerçekleştirileceği belirtildi (*Radikal*, 14.01.2003). Öngörülen program çerçevesinde; Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun (ÖYK) 31.03.2003 tarihli ve 2003/12 sayılı kararı ile özelleştirme işlemlerinin kolaylaştırılmasını teminen TEKEL'in yeniden yapılandırılmasına karar verildi. Bu çerçevede, TEKEL Sigara Sanayii Müessesesi, Sigara Sanayii İşletmeleri ve Ticareti A.Ş.'ye; Alkollü İçkiler Sanayii Müessesesi, Alkollü İçkiler Sanayii ve Ticareti A.Ş.'ye; Pazarlama ve Dağıtım Müessesesi de ikiye ayrılarak Sigara Pazarlama ve Dağıtım A.Ş. ile Alkollü İçkiler Pazarlama ve Dağıtım A.Ş.'ye dönüştürüldü (ÖİB, 2008a). 2003 yılının Ağustos ayında TEKEL'in yine, 1121 şirket ve mükellefin içinde en yüksek vergi borcu 112.6 trilyon lira ile borçta lider konumunda olduğu vurgulandı ve Ekim 2003'te ise TEKEL'de emeklilik yaşını doldurmuş 2 bin 785 işçi, özelleştirme öncesinde, 115 trilyon liralık tazminatları ödenerek emekliye sevk edildi (*Radikal*, 03.09.2003, 16.10.2003). Alkollü içkiler biriminin sigarayla birlikte başlayan özelleştirme macerası, Kasım 2003'te yapı-

lan ihalenin 2003/85 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu Kararı ile onaylanması sonucu 292 milyon dolar bedelle satılması ve hisse devir işlemlerinin de Şubat 2008'de gerçekleşmesi ile tamamlandı (Özerman, 2009). Ardından, 2003 yılının Aralık ayında hükümet tarafından, IMF ile sürdürülen ekonomi programında 'yapılacaklar' listesine KİT'ler ile ilgili düzenlemelere devam edileceği, özelleştirmede 2004 hedefinin 3 milyar dolar olurken, toplam özelleştirme gelirinin 2004 sonunda 5.1 milyar dolara ulaşacağı, TEKEL'in özelleştirmesinin ise yıl sonuna kadar tamamlanacağının planlandığı kaydedildi (*Radikal*, 20.12.2003) Temmuz 2004'te, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan, kamu personeli açısından doğuda açık, batıda ise fazlalık bulunduğunu belirterek, bu sorunu çözecek olan sistemin sözleşmeli personel sistemi olduğunu ifade ederek, TEKEL Direnişi'nin en önemli tetikleyicilerinden biri olan, "geçici personel" düzenlemesinin de işaretini vermiş oldu (*Radikal*, 20.07.2004). 2007 yılında, destekleme alımları kapsamında yüzlerce milyon YTL ödenerek alıp stoklanan, ekonomik ömrünü yitirdiği için de imhasına karar verilen Adana Tekel Yaprak Tütün İşletmeleri Merkez Müdürlüğü depolarındaki 1200 ton tütün ve Mersin'deki depolardan getirilen 300 ton tütün Adana'da Sofulu Çöplüğü'nde toprağa gömüldü (*Radikal*, 17.03.2007).

Nihayet, 22 Şubat 2008 günü yapılan nihai pazarlık görüşmelerinde ihalenin sonuçlanmasıyla, diğer kısımları özelleştirilen TEKEL'in Sigara Üretim ile Sigara Pazarlama ve Dağıtım kısmının özelleştirilmesi ise ihale konusu varlıkların bir bütün halinde British American Tobacco Tütün Mamulleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye 1 milyar 720 milyon dolarlık teklifle "satış" suretiyle gerçekleştirildi (ÖİB, 2009). Nisan 2008'de ise Özelleştirme Yüksek Kurulu, Tekel Sigara'nın British American Tobacco Tütün Mamulleri'ne satışını onayladı. Böylece, bu özelleştirmeler neticesinde kamu,

alkol ve tütün mamulü (sigara) üretimi ve dağıtımı işinden tamamen çekilmiş oldu (ÖİB, 2008b).

Bu tarihlerde, Tekel Genel Müdürlüğü'ne ait üç anonim şirket ve bunlara bağlı altı fabrika (TEKEL'e ait İstanbul, Adana, Ballıca, Bitlis, Malatya ve Tokat sigara fabrikaları), 56 yaprak ve iki tuz işletmesi müdürlüğü, 39 başmüdürlük ve 15 bin personel bulunuyordu. 12 bin 869'u gıda, 195'i maden iş kolunda olmak üzere toplam 13 bin 64 işçi istihdam ediliyor ve bunlardan 12 bin 12'si daimi işçi kadrosunda yer alıyordu (*Radikal*, 23.02.2008, 24.04.2008). TEKEL'in Sigara Üretim ile Sigara Pazarlama ve Dağıtım kısmının özelleştirilmesinin ardından, ÖYK'nın 02.11.2009 tarihli ve 2009/61 sayılı Kararı ile TTA Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticareti Dairesi Başkanlığı'nın taşra teşkilatında yer alan Yaprak Tütün İşletme Müdürlüklerinin, Yaprak Tütün İşleme Fabrikası ve Atölyelerinin, Yaprak Tütün Bakım Amirliklerinin aşamalı olarak kapatılmasına karar verildi. Buna göre ise; tütün üretim ve alım faaliyetlerinin sona ermesi nedeniyle 2009 yılı sonunda tütün stoku da kalmayacağından, tütün ambarlama, bakım, satış, sevk faaliyeti biten, işgücü ve işyeri itibariyle atıl hale gelen; 39 adet (B) Grubu Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü ile 3 adet Yaprak Tütün Bakım Amirliği'nin faaliyetine son verilmesi; bağlı birimlerinin tasfiye işlemlerini tamamlamış olan, tütün üretim ve alım faaliyeti kalmayan, keza, Haziran 2010 tarihi itibariyle tütün stoku sona erecek olan, tütün ambarlama, bakım, satış ve sevk faaliyetleri biten, işgücü ve işyeri itibariyle atıl hale gelen 13 adet (A) Grubu Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü'nün faaliyetine son verilmesi; Kasım 2010 itibariyle işlenecek tütün stoku kalmayacak ve işleme faaliyeti sona erecek olan Diyarbakır Yaprak Tütün İşleme Fabrikası Müdürlüğü'nün faaliyetine de son verilmesi ve sonuç olarak; depolama kapasitesi yüksek, liman ve gümrük mahallerine yakın, modern ve

tütün depolamaya en elverişli depolara sahip İzmir Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü anılan ÖYK Kararı uyarınca personel sayısı da azaltılarak mevcut tütünlerin bakımı, satışı, sevki ve diğer işleri yürütebilmek üzere görevlerine devam etmesi kararı verildi. 2009 Faaliyet Raporu'nda, tüm süreç sona erdiğinde bu işletmenin de kapatılarak TTA'nın ve dolayısı ile kamunun bu sektörden de tamamen çekilmiş olacağı vurgulandı. Programın TEKEL ile ilgili bölümünün sonunda ise TEKEL tarafından satın alınan tütün miktarlarının azalması, personel yetersizliği ve işleme maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla bazı Yaprak Tütün İşleme Atölyelerinin, TEKEL Yönetim Kurulu Kararı ile kapatıldığı ve kapatılmakta olup atıl hale gelen ihtiyaç fazlası depoların ve işletme birimlerinin kapatılmasına yönelik planlama çalışmalarının ise halen devam ettiği belirtildi (ÖİB, 2010a). Nitekim, Tablo 1 de bu planlama çalışmalarını ve 2002 yılı itibariyle kapatılan ve işletmesinden çekilinen TEKEL'e ait varlıkları gösteriyor.

AKP öncesi ve özellikle sonrası uygulanan özelleştirme politikaları, tütün üreticilerini oldukça olumsuz bir yönde etkilerken aynı zamanda TEKEL'in istihdam yapısını da etkilemiştir. 2001 yılında, 30.124 işçi çalıştıran TEKEL'in, 2004 yılında alkollü içkiler, 2008 yılında da sigara biriminin özelleştirilmesi sonucunda çalışan işçi sayısı 12 bin civarına gerilemiştir (Özerman, 2009). Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın, ihale ile Şubat 2008'de TEKEL'i sigara ve tütün bölümünü British American Tobacco'ya (BAT) satmasıyla birlikte BAT; Adana, Ballıca, Bitlis, Malatya, Samsun ve Tokat sigara fabrikalarının sahibi olmuştur ve hemen sonrasında 'ihale sözleşmesinde yeri olmadığı' gerekçesi ile fabrikalarında çalışan işçilerin çoğunu işten çıkaracağını duyurmuş ve ardından 10 bin 818 tekel işçisinden 8 bin 247'sinin iş akdini feshetmiştir.

TABLO 1
2002 Yılı İtibariyle Kapatılan ve İşletmesinden Çekilinen TEKEL'e Ait Varlıklar (ÖİB, 2010b)

Varlık Adı	*Yapılan İşlem*	*Karar Tarihi*
İzmir Sigara Fabrikası	Kapatma	29.04.2002
Adapazarı Yaprak Tütün İşletmesi Müdürlüğü	Kapatma	29.04.2002
Düzce Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	29.04.2002
Çankırı Kaya Tuzlaları	İşletmecilikten çekilme	29.04.2002
Sekili Kaya Tuzlaları	İşletmecilikten çekilme	29.04.2002
Tuzluca Kaya Tuzlaları	İşletmecilikten çekilme	29.04.2002
Gemlik Sungipek ve Vizkoz Mamulleri San. İşl.	Kapatma	29.04.2002
Çine Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	04.06.2002
Ödemiş Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	04.06.2002
Turgutlu Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	04.06.2002
Mudanya Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	04.06.2002
Yenişehir Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	04.06.2002
Gaziantep İçki Fabrikası	Kapatma	07.07.2003
Şanlıurfa Suma Fabrikası	Kapatma	07.07.2003
Kırıkkale Şarap Fabrikası	Kapatma	07.07.2003
Doğanşehir Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.01.2004
Taşköprü Jüt İpliği Fabrikası	Kapatma	08.01.2004
Kocaeli Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	23.01.2004
Hendek Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	23.01.2004
Kelkit Kibrit Fabrikası	Kapatma	07.04.2004
Sinop Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	07.04.2004
Şarköy Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	07.04.2004
Merzifon Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	07.04.2004
Geyve Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	07.04.2004
Gölmarmara Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Soma Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Savaştepe Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Ulubey Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Ahmetli Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Yenice Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Çivril Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Fethiye Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Bergama Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Dikili Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Trabzon Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Menemen Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	03.08.2004
Tabacs Turcs S.A. (%100 hissesi)	Tasfiye	27.09.2004
Erzincan Tuz İşletme Müdürlüğü	Kapatma	31.01.2005
Kiraz Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Vezirköprü Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Bandırma Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Şebinkarahisar Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006

TABLO 1 (devamı)

Varlık Adı	*Yapılan İşlem*	*Karar Tarihi*
Demirci Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Köprübaşı Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Alaşehir Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Karacasu Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Gerze Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
M. Kemalpaşa Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Güney Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Bucak Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Eşme Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Urla Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Kınık Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Tire Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Yatağan Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Havza Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Niksar Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Islahiye Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Balıkesir Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
İvrindi Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Sındırgı Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü	Kapatma	08.08.2006
Samsun Yaprak Tütün İşletme Atölyesi	Kapatma	08.08.2006
Osmancalı Yaprak Tütün İşletme Atölyesi	Kapatma	08.08.2006
Saruhanlı Yaprak Tütün İşletme Atölyesi	Kapatma	08.08.2006
Hatay Yaprak Tütün İşletme Atölyesi	Kapatma	08.08.2006
Bandırma Yaprak Tütün İşletme Atölyesi	Kapatma	08.08.2006
Gökçeada İdare Memurlukları ve depoları	Kapatma	21.12.2006
Bozcaada İdare Memurlukları ve depoları	Kapatma	21.12.2006
Yaprak Tütün İşletme Müdürlükleri	Kapatma	02.11.2009
Yaprak Tütün İşletme Fabrika ve Atölyeleri	Kapatma	02.11.2009
Yaprak Tütün Bakım Amirlikleri	Kapatma	02.11.2009

AKP hükümetleri, özelleştirmenin uygulanabilmesi için idari ve hukuki pek çok adım attı. Ekonomik, siyasal ve toplumsal açıdan önemli sonuçlar doğuran bu adımlardan bir tanesi de işçi statüsünde çalışan ve özelleştirme nedeniyle işsiz kalan kapsam içi personelin 657 sayılı Yasa'nın 4/C maddesi uyarınca yeniden işe yerleştirilmesine ilişkin 17.9.2004 tarihli düzenlemedir. Devlet Memurları Kanunu'nun 4'üncü maddesinde "Kamu hizmetlerinin (a) Memurlar, (b) Sözleşmeli Personel, (c) Geçici Personel ve (d) İşçiler tarafından" yürütüleceği belirtilmektedir. 4'üncü maddenin C fık-

rasında ise "geçici personel", "bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Başkanlığı ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimseler" olarak tarif edilmektedir (E-Mevzuat, 2011). 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4'üncü maddesinin C fıkrasında ifadesini bulan geçici personelin daha önce çalıştığı kurumlarda aldığı ücret gözetilmeyerek 600 ile 800 TL arasında ücret alması; 4 ay ile 10 ay arası bir çalışma süresinin olması; ayda ancak bir günlük ücretli izin hakkı olması; yılda 5 günlük hastalık izni hakkının olması; 5 günden fazla hastalık durumlarında sigortadan para ödenmemesi; mevcut işinden başka herhangi bir işte çalışamayacak olması; dolayısıyla en fazla 10 aya kadar çalışıp kalan 2 ayda çalışamaması ve şayet Bakanlar Kurulu dilerse sözleşmesinin yenilenmeyebileceği gibi koşulları var. Bu koşulların yanında, geçici personel (4/C'li personel) ne memur ne de işçi sendikalarına üye olabilecek, toplu sözleşme haklarından yoksun olacaktır. 4/C'li personelin ücretleri düşük olduğu için, ister istemez emekli aylıkları da düşecektir (Özsever, 2010). Özsever'in tanımlamasıyla 4/C, iş garantisi olmayan, sendikal hakkı ve grev, toplu sözleşme hakkı olmayan, fazla mesai ücreti olmayan, bir tür kölelik sözleşmesidir. İş akitleri feshedilen TEKEL işçileri için de, daha önce özelleştirilen kurumlardaki işçilerin başka devlet kurumlarına aktarılmasına karşın, hükümet bu kez aynı yöntemi seçmedi ve işçileri 4/C'ye geçirmeyi önerdi. TEKEL ile ilişiği kesilen işçilere 4/C kadrosuna başvuru için 1 Mart 2010'a kadar süre tanındı. Ancak TEKEL işçileri, 4/C kadrosunu kabul etmeyerek özlük haklarıyla birlikte diğer devlet kurumlarına aktarılmayı talep etti. Böylece, 15 Aralık'ta Tekgıda-İş Sendikası, TEKEL işçileri ile birlikte AKP Genel Mer-

kezi önünde özelleştirme politikalarına ve 4/C'ye karşı eylem yapma kararı aldı (*Tekgıda-İş*, 10.12.2009). Ancak belirtmek gerekir ki; TEKEL işçilerinin, özelleştirme politikalarına karşı yürüttüğü ilk eylem bu değildir. Bu tarihten önce de Tekgıda-İş Sendikası'na üye olan TEKEL işçileri, özelleştirme politikalarına karşı birçok eylem yapmıştır. Örneğin; çeşitli illerden gelen 2.000'e yakın işçi, 2001 yılında TEKEL bünyesinde çalışan ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu 4.000'e yakın işçinin iş akitlerinin askıya alınmasıyla birlikte TEKEL'in İstanbul'daki Genel Müdürlüğü'nün önünde eylem yapmıştır (Özsever, 2001). Mayıs 2003'te ise Türk-İş tarafından yeni İş Yasası Tasarısını, özelleştirme uygulamalarını ve kamu işçilerinin ikramiyelerinin ödenmemesini protesto amacıyla düzenlenen mitinge on binlerce işçi katıldı (*Radikal*, 18.05.2003). Yine, 2003 yılında Maltepe'deki TEKEL Kompleksi'nde çalışan yaklaşık 1.200 işçi, kompleksin çevresinde el ele tutuşarak insan zinciri oluşturmuş ve kurumun özelleştirilmesini protesto etmiştir (*Radikal*, 20.06.2003). Ocak 2006'da Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın (ÖİB) kapatma kararı almasıyla üretimi durdurulan Adana Tekel Sigara Fabrikası'nın 700 çalışanı eylem yaparak kararı protesto etti (*Radikal*, 31.01.2006). 2008 yılında ise Bitlis Tekel Sigara Fabrikası'nın özelleştirilmesini protesto etmek amacıyla yaklaşık 4 bin kişinin katıldığı bir miting düzenlendi (*Radikal*, 13.01.2008). Yine 2008 yılında Tokat'ta, TEKEL'e bağlı işyerlerinde çalışan çok sayıda işçi, TEKEL'in sigara üretim işi ile ilgili varlıklarının özelleştirilmesine tepki göstermek amacıyla geceyi sigara fabrikasının önünde geçirdi (*Radikal*, 17.02.2008). Özelleştirmenin ardından, Kartal Cevizli'de bulunan TEKEL İstanbul Sigara Fabrikası'nda çeşitli illerden gelen TEKEL işçileriyle de birlikte fabrikayı terk etmeme kararı alınarak günlerce eylem yapıldı (*Radikal*, 20.03.2008). 4 Aralık 2009'da, yaklaşık 10

bin işçiyi işsizlikle yüz yüze bırakan TEKEL'in kapatılması kararını protesto eden TEKEL işçileri, İzmir'de ve Diyarbakır'da eylem yaptı ve Diyarbakır'da kararı protesto eden işçilere polis tazyikli su ve gaz bombası ile saldırarak işçilerin yürüyüşüne izin vermedi (Sendika.org, 04.12.2009; Bulut, 2010). 6 Aralık 2009'da ise TEKEL'de örgütlü Tekgıda-İş Sendikası'nın Genel Başkanı Mustafa Türkel, TEKEL'e ait işyerlerinin kapatılma kararının ardından özlük haklarıyla başka kamu kuruluşlarında çalışmak isteyen ve 4/C statüsünü kabul etmeyen 10 bine yakın TEKEL işçisinin, eşleri ve çocuklarıyla birlikte 15 Aralık'ta AKP Genel Merkezi önünde toplanarak eylem yapma kararı aldıklarını açıkladı ve 4/C kapsamına alınmaya karşı çıkan işçilerin sonuç alıncaya kadar Ankara'da kalmaya kararlı olduklarını bildirdi (Tekgıda-iş, 10.12.2009). Böyle bir sürecin sonucunda 15 Aralık 2009 tarihinde başlayan TEKEL direnişi, eylemlerin yaratıcılığı/zenginliği, kitleselliği, süresi ve çevresinde oluşturduğu toplumsal destek dolayısıyla daha önce yapılan işçi eylemlerinden ve 2000'li yıllardan itibaren TEKEL işçilerinin gerçekleştirdikleri eylemlerden farklı özellikler barındırdı. Daha bütünsel bir çerçevede ele alınması bakımından 78 gün süren TEKEL Direnişi'nin seyrini etkileyen önemli aşamaların belirtilmesinde yarar var. 14 Aralık 2009 akşamı çeşitli illerden yola çıkan işçiler "Özlük haklarıyla başka bir kamu kuruluşuna nakledilme" talebini iletmek ve hükümet üzerinde baskı kurmak amacıyla 15 Aralık'ta Ankara'ya vararak hükümet partisi AKP Genel Merkezi önüne geldi. 15 Aralık akşamı elverişsiz hava koşulları gerekçesiyle Türk-İş Başkanı ile Ankara Valisi arasında varılan anlaşma gereğince, ertesi gün geri gelmek koşuluyla işçiler Atatürk Kapalı Spor Salonu'na götürüldü. Geceyi zor koşullarda spor salonunda geçiren işçiler, bir sonraki gün polis tarafından Abdi İpekçi Parkı'na yönlendirildi. Parkta çeşitli siyasi parti ve STK temsil-

cilerince ziyaret edilen ve ihtiyaçları karşılanan işçiler 16-17 Aralık gecesini parkta geçirdi. 17 Aralık günü aralarında ziyaretçi milletvekillerinin de bulunduğu sırada işçilere biber gazı ve tazyikli su ile müdahale eden polis işçileri dağıttı. Dağılan işçiler Ankara'da en iyi bildikleri yer olan Türk-İş Genel Merkezi'nde toplanmaya başladı. Pek çok sendika, siyasi parti ve demokratik kitle örgütü TEKEL işçilerine yönelik müdahaleye tepki göstererek arka arkaya açıklamalar yapılmaya başlandı. Geceyi sendika merkezinde ve diğer sendikaların misafirhanelerinde geçiren işçilere destek giderek yaygınlaştı.

19 Aralık günü, direniş boyunca önemli etkisi olan, kadın işçiler bir yürüyüş yaparak "bizi 4/C sefaletine mahkûm etmeyin" diye seslendiler. Türk-İş önünden Sakarya Caddesi'ne kadar "işçiyiz, kadınız, AKP'yi yıkacağız" sloganları atan ve "elimizin hamuruyla değil, alnımızın teriyle direniyoruz" dövizleri taşıyan TEKEL işçisi kadınlar, eylemin ardından Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın eşleri ile kadın milletvekillerine durumlarını anlatan ve çözüm için yardım isteyen mektup gönderdi.

20 Aralık günü Anıtkabir ziyareti ile başlayan toplumsal destek arayışları 23 Aralık günü Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun toplanması ve sürekli eylem kararı alması ile yeni bir aşamaya ulaştı. 25 Aralık'ta Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda, "1 saatlik iş durdurma eylemi", örgütlü olunan işyerlerinde yapıldı; DİSK ve KESK de eyleme destek verdi. Destek eylemleri ve ziyaretlerle süren direniş, Türk-İş Yönetim Kurulu tarafından 29 Aralık günü TBMM'ye sunulan bir mektupla çalışma yaşamının bütün sorunlarını da içeren bir sürecin merkezine yerleşti. 12 maddelik bir talepler silsilesini barındıran mektupta işsizlik ve kayıt dışı ekonomiden asgari ücrete, taşeron işçi çalıştırmaktan kiralık işçilere, kıdem tazminatından sosyal güven-

liğe, işçi sağlığı ve iş güvenliğinden 4/C ve benzeri istihdam türlerine kadar alanı ilgilendiren hemen tüm sorunlar dile getirildi. 30 Aralık'ta Türk-İş Başkanlar Kurulu; 8 Ocak, 15 Ocak ve 22 Ocak tarihlerinde çalışmama ve AKP il binaları önünde kitlesel basın açıklamaları yapma kararı aldı (*Türk-İş Özel Sayı*, 2010; *Tekgıda-İş*, 02.01.2010a).

Destek ziyaretlerinin sürdüğü ve yeni eylem kararlarının alındığı süreçte, işçiler yılbaşı gecesini tanınmış sanatçılarla birlikte Türk-İş Genel Merkezi önünde geçirdi. Direniş, 1 Ocak 2010'da ilk sonucunu verdi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Ömer Dinçer, 4/C kapsamında çalışanlara yeni haklar verileceğini açıkladı ve işçilere evlerine dönmeleri yönünde çağrı yaptı. Ancak işçiler ve sendikalar tepki göstererek bu önerileri reddettiler. Tekgıda-İş Sendikası Genel Başkanı Mustafa Türkel, bu gelişme üzerine TEKEL işletmeleri'nin olduğu her yerde sendikanın aldığı kararlarla ilgili referandum istediklerini bildirdi. 5-6 Ocak günlerinde işçilerin örgütlü olduğu Tekgıda-İş Sendikası tarafından eylemin geleceğine ilişkin örgütlü bulunulan tüm birimlerde yapılan referandumdan eyleme devam kararı çıktı (*Tekgıda-İş*, 06.01.2010). 8 Ocak 2010 tarihinde AKP Genel Merkezi önüne giderek kendini zincirlemek isteyen eylemcilerden 10'u kadın 41 eylemci gözaltına alındı. Bu arada, TEKEL işçilerine uluslararası birçok destek gelirken ve ülke içinde destek eylemleri ve iş bırakmalar sürerken Türk-İş Başkanlar Kurulu 11 Ocak günü, 16 Ocak'ta Ankara'da miting yapılmasına karar verdi ve kararı kamuoyuna duyurdu. Ankara Valiliği ise eylemleri yasa dışı ilan ederek engelleneceğini bildirdi. 13 Ocak'ta TEKEL işçileri, İzmir Bostanlı'daki şehir hatları vapurunu işgal ederek seslerini duyurmaya çalıştılar. Bu arada 16 Ocak'ta yapılması kararlaştırılan miting, Ankara Valiliği tarafından "genel güvenlik gerekçesiyle" 17 Ocak'a ertelendi (*Türk-İş Özel Sayı*, 2010; *Tekgıda-İş*, 02.01.2010b; 08.01.2010; 13.01.2010).

Türkiye'de toplumsal destek büyürken yurt dışından da dayanışma heyetleri gelmeye başladı. 14 Ocak günü Türk-İş Genel Merkezi önünde işçilerle buluşan EFFAT Başkanı Bruno Vannoni "uluslararası bir dayanışma için Türkiye'de bulunduklarını" söyledi. Dünyanın başka bölgelerinden de işçi temsilcileri, sendikacılar gelerek ya da mesaj göndererek Tekel işçilerinin yanında olduklarını bildirdiler (*Türk-İş Özel Sayı*, 2010).

Daha önce alınan miting kararı gereğince 14 Ocak günü Ankara'ya gelmeye başlayan işçilerin bazıları Ankara'da kalmaya karar verdi. Böylece, işçilerin Türk-İş önünde üç gün sürecek olan oturma eylemi, Türkiye'nin çeşitli kentlerinden gelen sendika üyelerinin ve ailelerinin katılımıyla başladı. Naylon brandalar çekerek çadırlar kuran TEKEL işçileri, Sakarya Caddesi'ne ve çevre sokaklara yayılarak üç gün oturacakları mekânları oluşturmaya başladılar (*Tekgıda-İş*, 15.01.2010; Bulut, 2010). 17 Ocak'ta yapılan mitingin ardından işçilerin bir bölümü açlık grevi yapma hazırlıklarına başladı ve direnişin 36'ncı gününde, 19 Ocak günü yaklaşık 140 işçinin katıldığı üç günlük açlık grevi başladı. Bu arada, açlık grevine başlayan işçiler kefeni temsil eden beyaz önlükler giydi (*Türk-İş Özel Sayı*, 2010). Bir yandan ağır hava şartlarının da etkisiyle rahatsızlanarak hastaneye kaldırılan işçilerin sayısı giderek artarken bir yandan da havaların soğuması, kar ve yağmur dolayısıyla çadır sayısı da arttı ve pek çok yerden işçilere çorap, battaniye, iç çamaşırı gibi ihtiyaç malzemeleri ve yiyecek gelmeye devam etti.

İşçi ve memur sendikaları konfederasyonlarının 21 Ocak'ta yaptıkları toplantıdan işçilere destek kararı çıktı. Bu arada, işçilerin kalışlarının uzaması üzerine Ankara Valiliği bu kez de TEKEL işçilerinin "çevreyi ve esnafı rahatsız ettikleri" iddiasıyla uyarıda bulundu ve çadırların sökülmesini istedi. Tepkilerin artması üzerine Vali Kemal Önal, iki

gün sonra 25 Ocak'ta yanlış anlaşıldığını bildiren bir açıklama yaptı. Sürecin giderek uzaması üzerine Türk-İş yöneticileri ile hükümet yeniden görüşmelere başlasa da bir sonuç alınamadı.

Hükümet, 1 Şubat günü 4/C'nin iyileştirilmesine yönelik öneride bulundu ancak bu öneriler de şube başkanları tarafından reddedildi ve 4 Şubat günü ülke çapında alınan genel eylem kararının uygulanmasına karar verildi. Ancak bu eyleme katılım ve doğurduğu etki beklenen düzeyde olmadı. 4 Şubat eylemi bir bakıma, TEKEL Direnişi'nin tepe noktasıydı ve sendikal örgütlülüğün sınırlarını gösteriyordu. O sınırlarda ise TEKEL işçilerinin taleplerinin karşılanması mümkün değildi. Bu aşamadan sonra sendikaların arka arkaya yaptıkları toplantıların ve aldıkları eylem kararlarının etkisi alt düzeyde kaldı ve işçiler 4/C uygulamasının süre iptali için başlatılan hukuki sürecin ve bu çerçevede Danıştay'a açılan iptal davasının sonuçlarını beklemeye başladılar. Bu

arada sendika yönetiminde yaşanan sorunlar ve işçiler arasında Türk-İş Başkanı'na yönelen tepki dolayısıyla Türk-İş Genel Sekreteri ve Tekgıda-İş Sendikası Genel Başkanı Mustafa Türkel, Türk-İş'teki görevinden 23 Şubat günü istifa etti ve bir süre ortalıktan çekildi. Türkel'in ortalıktan çekilmesi işçiler arasında bir boşluk yarattı. Türkel'in istifasından iki gün sonra TEKEL işçisi Hamdullah Uysal trafik kazasında hayatını kaybetti ve Uysal'ın cenazesi polis tarafından Adli Tıp'tan kaçırılarak memleketine gönderildi.

İşçiler, TEKEL işçisi Hamdullah Uysal'ın ölümünden doğrudan AKP'yi sorumlu tuttular.

Cenazenin alınması ve kaçırılması sürecinde işçilerin önemli bir kısmının kayıtsız kalması, yaşanan moral bozukluğunun önemli bir göstergesiydi ki; TEKEL işçileri 4/C için son başvuru tarihi olan 2 Mart gününe yetişmek için yavaş yavaş Ankara'dan ayrılmaya başladılar. Direnişin son günleri geldiğinde, işçilerin ifadesiyle, çadırkentteki destekçi sayısı direnişçi sayısından daha fazla duruma gelmişti. Çadırkentte kalan işçiler ise Danıştay'dan çıkacak haberi beklediler; ancak haber geciktikçe gerginlik artmaya devam etti. Nihayet 1 Mart 2010 günü, kalan az sayıda işçi akşam için dönüş hazırlıkları yaparken Danıştay'dan karar çıktı. 4/C kapsamında işe başlayabilmek için TEKEL işçilerine tanınan ve 2 Mart günü sona eren 1 aylık sürenin yürütmesini durduran Danıştay'ın kararı duyulduğunda, Trabzon Akçaabat Yaprak Tütün İşletmesi'nden bir işçinin ağlayarak "ben eve döndüğümde ne diyecektim!" demesi; çadırkentte kalan TEKEL işçilerinin bu kararı, evlerine döndüklerinde 'söyleyecek sözü' olarak kabul ettiklerini gösteriyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜCADELE VE DÖNÜŞÜM

Bu bölümde, TEKEL işçilerinin direniş içindeki dönüşümleri/öğrenme süreçleri incelenirken bu süreç 'bilinçlenme', 'farkındanlık', 'praksis içinde öğrenme' ve 'kolektif öğrenme' kavramlarıyla birlikte değerlendirildi. Zira belirleyici olan nokta; bireylerin birbirlerini geliştirdikleri ve bir bireyin gelişmesinin doğrudan ya da dolaylı ilişki içinde bulunduğu öteki bütün bireylerin gelişimiyle koşullu olduğu gerçeğidir (Marx ve Engels, 1992). Dolayısıyla, esas alınan kolektif öğrenmedir ve kolektif öğrenme aynı zamanda bireysel öğrenmenin de meydana geldiği bir süreç olarak kabul edilmiştir. Ayrıca 'öğrenme/dönüşüm', direnişe katılan işçilerin "öğrendim" sözcüğünü kullanmalarından daha fazlasını kapsar. İşçilerin eylemden "öncesi" ve "sonrasını" karşılaştırmalarını, kendilerine ve kendileri dışındakilere dair "değişim" ifadelerini; "bundan sonra" ile başlayan cümlelerini ve "hissediyorum" diyerek ifade ettiklerini kapsayan bu geniş alan, öğrenmenin tezahürleri olarak görüldü.

TEKEL Direnişi boyunca yaşanan dönüşümün/öğrenmenin tetikleyicileri

İnsanların gündelik yaşam akışlarında meydana gelen ani değişiklikler, dönüştürücü bir süreci yaşamalarına neden olabilecek bir öğrenme bağlamı/zemini sunabilir. Bilhassa yetişkinlerin yaşamındaki işsizlik, güvencesizlik, emeklilik gibi değişiklikler dönüşümü tetikleyebilir. Livingstone (1999), yetişkinlerin yaşadıkları en önemli öğrenmelerin; yaşamlarındaki doğum, ölüm, evlilik, boşanma, iş değişikliği, mekân değişikliği ve bunun gibi birçok önemli olayın yaşandığı geçiş/değişim anlarında meydana geldiğini belirtiyor. Bu olaylar ve anlar beklenmedik, kuraldışı ve çarpıcı anlardır. Biazar'ın (2009) da vurguladığı gibi kişi kendi mevcut perspektifine uyumlu olmayan bir durumla karşılaştığında bir tür denge yitimi meydana gelir. Bir başka deyişle; yaşam, sıradanlığını sürdürdükçe ya da metinleri bir örnek okudukça, köklü bir biçimde zorlanmadıkça oldukça açıktır. Lakin sıradanlık bozulunca açıklık çözülebilir ve var olanın dışındaki düşünceler ve duygular baş gösterebilir (Feyerabend, 1993). Bu sürecin mevcut perspektife meydan okuma ve perspektifi sorgulama, dönüşüme neden olabilme potansiyeli taşıdığını ifade eden Mezirow'a (1991) göre bu sorgulama ya da meydan okuyuş oldukça sancılıdır. Çünkü bu süreç, kişisel değerlerin doğruluğunu ve kişinin kendine ve yaşam dünyasına ilişkin anlayışını derinden sorgulamak anlamına gelir. Sorgulanan bu 'yaşam dünyası', Mezirow tarafından açıklanan dönüştürücü süreçte, özellikle yaşam geçişleriyle/değişimleriyle ilintili olan tetikleyici durum olarak tanımlanıyor. Taylor (1997), bu tetikleyici durumun –güçlü bir içsel ya da dışsal krizin– dönüşümün katalizörü ve ilk adımı olduğunu vurguluyor. Bu kriz ya da tetikleyici olay; deneyimle daha fazla bütünleşen ve mevcut perspektiften daha farklı, kapsayıcı

ve esnek olan perspektif dönüşümüne yol açabilir. Dolayısıyla, gündelik yaşam akışlarının bozulmasında etkili olan tetikleyici durumlar, kişinin kendisi ve dünya hakkında mutlak doğru kabul ettiği ve doğal karşıladığı bilginin sorgulanmasına neden olabilir. Diğer bir deyişle; bu, doğru olduğuna inanılanların altında yatan kabullerin sorgulandığı bir süreçtir. Bu sorgulama ise öğrenmede ya da dönüşümde esastır (Jarvis ve Mezirow'dan aktaran Kroth, 2000).

Mezirow'a (aktaran Merriam, 2009) göre bireyi, geçmişte anlam oluşturma sürecine rehberlik etmiş, artık yetersiz hale gelen varsayımlarını ve fikirlerini sorgulamaya ve bunlar üzerinde eleştirel bir şekilde düşünmeye yönlendiren tetikleyici durum, şayet bir işveren, toprak sahibi ya da herhangi biri tarafından uygulanan bir baskının ya da ezme durumunun sonucu ise dönüşüm sürecinde kişi, ezene karşı harekete geçebilir ve yeri geldiğinde de kolektif sosyal eylem yapabilir. Mezirow'da kişisel bir kriz neticesinde meydana gelen dönüştürücü bir sürecin devamı olarak ele alınan sosyal eylem, Freire (1991) tarafından içinde öğrenmenin yaşandığı ve dönüştürücü sürecin deneyimlendiği bir süreç olarak ele alınır. Mücadele süreci, Freire'ye göre kişilerin eleştirel bilinçlerinin yükselmesinin, toplumsal hoşnutsuzluklarını ifade etmelerinin yolunu hazırlar, çünkü bu hoşnutsuzluklar baskıcı bir durumun gerçek bileşenleridir. Bütün dünyada, neo-liberal ekonomi-politikalarına uyumlu olarak, uygulanan özelleştirme süreci de ezilenlere karşı bir tür baskı; hatta bir tür saldırı olarak kabul edilebilir. Son dönem yaşanan krizlerle beraber yükselen işsizlik, artan yoksullaşma ve çalışma koşullarının baskılanması bu sürecin önemli unsurlarıdır (Öztürk, 2006). Bu bağlamda, neo-liberal politikalar ve özelleştirme uygulamaları sonucunda yaşanan güvencesizlik ve işsizlik, baskıcı bir durumun gerçek bileşenleri olarak, TEKEL Direnişi'ne katılanların hoşnutsuzluğunu ve di-

renişin ana tetikleyicisini ifade etmiştir. Yeldan'ın (2010) da vurguladığı gibi direnişi tetikleyen şey, hükümetin yaklaşık 9 bin işçinin iş akitlerini feshederek onlara sosyal ve özlük haklarının kaybına uğradıkları güvencesiz koşulları kabul etmesi için baskı uygulamasıdır. Eylemin öncelikli tetikleyicisi ya da katalizörü olan özelleştirme uygulamaları ve bu uygulamalar sonucunda sözleşmeli bir pozisyon –4/C– ile karşı karşıya kalınması, mevcut sosyal ve özlük haklarıyla diğer kamu kurum ve kuruluşlara aktarılma beklentisi içinde olan TEKEL işçileri tarafından beklenmedik bir durum olarak karşılandı. Bitlis Yaprak Tütün İşletmesi'nden eyleme katılan bir işçi, eylem öncesi hayata geçirilen uygulamaların işçiler tarafından beklenmediğini ve işçilerin esasında yüz yüze kaldıkları durumun tam aksinin gerçekleşeceğinin beklentisi içinde olduklarını gösteriyor:

> "...Şimdiye kadar özelleştirilen, kapatılan işyerlerinde çalışan işçileri özlük haklarıyla başka yerlere aktarıyorlardı. Biz de hiç ummuyorduk 4/C'yi. Hiç beklemiyorduk. Tabii ki devlettir, kapatabilir. Yapacak bir şeyimiz yoktu. Biz dedik ki nasıl olsa işimiz garanti, kadromuz var, devlet güvencesi altında çalışıyoruz. Çocuklarımı bu şekilde okutmaya niyetlenmiştim. Maalesef büyük bir şokla karşılaştık. Mümkün değil, tahmin etmiyorduk. Çünkü herkesin kendi bölgesindeki milletvekilleri bize o müjdeyi getirmişti. Dediler ki siz korkmayın, biz sizi özlük haklarınızla diğer kurumlara vereceğiz. Biz de kendi kendimize kurum seçiyorduk. Kimisi diyordu ben tarıma geçeceğim. Biz bu şekilde düşünüyorduk. Kurum beğenmeye çalışıyorduk. Aniden bir yazı geldi. Dendi ki bütün işçilerin 31 Ocak'ta kadroları, özlük hakları feshediliyor. Tazminatları falan da hesaplarına yatırılacak, kadroları iptal edilecek, çalışmak isteyenler 4/C'ye gidebilir dendi.." (Murat)

İstanbul Yaprak Tütün'den eyleme katılan bir grup işçiyle yapılan görüşmede bir işçi yaşadıkları durumu beklemediklerini ve geçmişe yönelik eleştirel bir dil kullanarak asıl beklentilerini dile getiriyor:

> "Hiç düşünmüyorduk böyle olacağını. Bazı sektörler kapatılıyordu ya hiç bizim başımıza gelmeyecekmiş gibi zannediyorduk. Ama keşke o zamanlar biraz duyarlı olsaydık da, bu eylemleri yapsaydık da bugünlere kadar gelmeseydik, değil mi?" (Grup 1)

Görüşmeye katılan TEKEL işçilerinin tümü, TEKEL'de çalışmaya başladıkları günü büyük bir coşkuyla anlatıyor ve bu işi geçmişte yaşamlarının fırsatı olarak gördüklerini belirtiyorlar. Büyük bir çoğunluğu oldukça zor yaşam şartlarının ardından TEKEL İşletmeleri'nde işe başlayan eylemciler için TEKEL'de işçi olma, yaşamlarının her alanını belirleyen

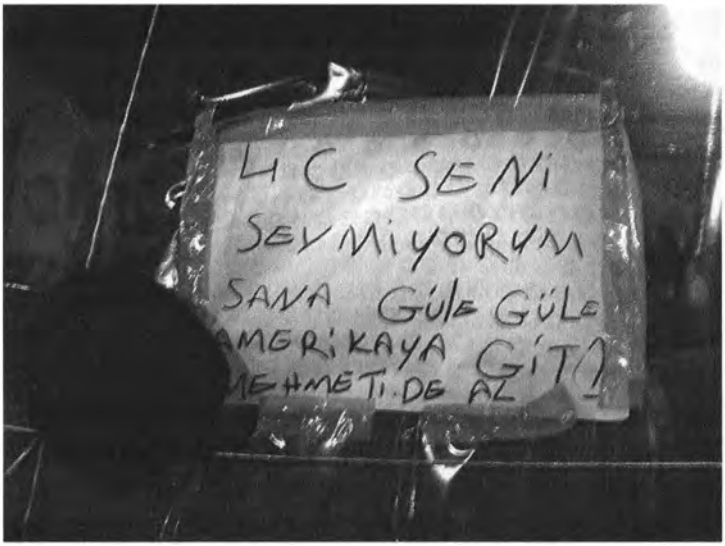
İşçilerin direniş boyunca attıkları sloganlardan bazıları.

bir aşama olmuştur. Ortalama 15 yıllık işçilikleri olan eylemcilerin birçoğunun, ne TEKEL'den önce ne de TEKEL'de çalıştıkları yıllar boyunca başka bir iş deneyimi olmuştur. Dolayısıyla işletmelerin kapatılmasının ardından, 4/C'yi kabul ettikleri takdirde deneyimlerinin olmadığı bir işte çalışmak; kabul etmedikleri takdirde ise kendi deyimleriyle 'onca yıldan sonra yeni bir iş kurabilmek' kendileri açısından oldukça zor görünüyor. Kendisi için TEKEL'de işe başlamanın bir "hayal" olduğu Samsun işçisi, TEKEL hayalini ve sonrasını şu şekilde ifade ediyor:

> "Ben Tekel'e girdiğimde 27-28 yaşındaydım. İş korkumuz vardı o zaman tabii. Tekel'e girdiğimizde çocuklar gibi sevindik. Ben şahsıma takla attım bunun için. O kadar mutluydum. Ama girdik gireli Allah'a şükürler olsun başımız hiç sıkıntıdan kurtulmadı. Girdik gireli özelleştirmelerle uğraşıyoruz işte." (Grup 2)

İşçilerin iş-ekmek-4/C-ölüm dörtlemesi.

Murat, TEKEL'de işe başlamasıyla yaşadığı süreçten söz ediyor ve işsizlik ve güvencesizlikle yüz yüze kalışının ardından 'bütün hayallerinin suya düştüğünü' vurguluyor:

> "Parasal açıdan çok sıkıntı çekiyorduk. Ben işe girdim. Kaç senedir az da olsa rahatladık. 12 sene çalıştım. Çocuklarıma bir aş götürebildim. Tam düzenimizi kurmuşken her şeyimiz tam tersine döndü. 12 sene önce biz gençtik. Elimizden her iş geliyordu. Bu devlet işine girmemiş olsaydık belki başka bir işe girmiştik, işimizi kurmuştuk. Ya esnaf olmuştuk, bir dükkân açmıştık. Belki bundan daha güzel bir düzen kurmuştuk. İşe girdik, bir düzen kurduk. Onu da şimdi elimizden aldılar. Çok mağduruz. Bütün hayallerim suya düştü. Özlük haklarımızın hepsi elimizden alındı."

Durand'a (2000, 61) göre ekonomik ve politik yönelimlerin sonucunda "ortaya çıkan toplu sonuç –makineleşme

ve otomasyon nedeniyle kapitalistin koyduğu yasalara uymak zorunda olan, yani çalışma süreleri arttırılan ya da ücretleri indirilen veya bir ücret indirimi ile birlikte iş süresi azaltılan– esnekleştirilen aşırı bir işçi nüfusunun oluşmasıdır". Bu işçi nüfusunun bir bölümünü oluşturan ve iş akitleri feshedilmeden önce, sahip oldukları işe ve kazandıkları maaşa göre gelecekleri üzerine planlar yapan ve ona göre yaşamlarını düzenleyen TEKEL işçileri için yaşadıkları 'ani' ya da 'beklenmedik' durum, onlarda bir hayal kırıklığı ve çaresizlik hali yaratmıştır. İstanbul Yaprak Tütün İşletmesi'nden Vahide, özelleştirme uygulamalarının, güvencesizliğin ve işsizliğin sonuçlarının işçiler üzerindeki etkisini ve hayal kırıklığını şu sözleriyle dile getiriyor:

> "Özelleşme ile işsiz kaldık... İnsanın hayalleri yıkılıyor yani ne emekli olabiliyorsunuz ne çocuklara para getirebiliyorsunuz, ne çocukların hayallerini gerçekleştirebiliyorsunuz, bütün insanlar bütün arkadaşlarımız Türkiye için durum gerçekten çok kötü bir şey... herkesin hayali böyle bir şey değildi."

Batman'dan eyleme katılan 41 yaşındaki ve 7 çocuk babası Mahmut ise hayal kırıklığını şu iki cümleyle özetliyor:

> "Umudumu hep bu işe bağlamıştım. Çocuklarımı onun için okutuyorum."

Eylemin 60. gününde, Sevgi'nin sözleri, yine işçilerin iş akitlerinin feshinden önceki durumlarını ve ardından güvencesizliğin neden olduğu umutsuzluğu ve geleceksizliği, bu umutsuzluk halinin ise direnişi nasıl tetiklediğini ortaya sermektedir:

"Bu çadırda 4-C kelimesi kesinlikle konuşulması yasaktır."

"İş hakkımız feshedileceği için 650 milyon maaş, 10 ay çalışma, 2 ay çıkış şeklindeydi. 12 aya böldüğümüz zaman 500 milyon maaş oluyor. Yani geçinmem mümkün değil. O yüzden ne gerekiyorsa, ne yapmamız gerekiyorsa yapacağız. Sonuna kadar da bir şeyler almamız gerekir ki geçinebilelim, önümüzü görebilelim. Daha önümüzde yıllarımız var. Yaş da vurduğu için... bizlerin 6 senesi; gençlerimizin en az 20 senesi var. O yüzden bizim hedefimiz bayağı uzakta. Çocuklarımızın okuması için maddi güce ihtiyacımız var. Ne yapmak lazımsa yapmak zorundayız."

Foley (1999), büyük ekonomik ve politik değişimlerin toplumsal hareketler ve eylemler için nesnel koşulları yaratabilmesine rağmen bu değişimlerin zorunlu olarak böyle bir hareketi ya da eylemi meydana getirmeyeceğini ileri sürmektedir. Foley'e göre insanların etkin bir şekilde bu tür ey-

lemlere katılması için eylemin zorunlu ve mümkün olduğunu görmeleri ve anlamaları gerekir. Bir başka deyişle; hem eylemin yapılabilmesi hem de eylem içinde dönüşümün gerçekleşmesi için tetikleyici olan nesnel koşulların yanında öznel koşulların da olması beklenir. Dolayısıyla çalışma bağlamında, direnişin ve dönüşümün makro ve mikro tetikleyicilerinden bahsedilebilir. Neo-liberal politikalar sonucunda dolaşıma sokulan özelleştirme uygulamalarını ve en genel ifadeyle emekçileri yok sayan kapitalist sistemi, makro tetikleyiciler olarak; TEKEL işçilerinin eylemin ilk günlerinde yaşadıkları olumsuz olayları, kendi yaşamlarındaki sorumluluklarını ve hükümet yetkililerinin TEKEL işçilerine ilişkin kullandıkları ifadeleri mikro tetikleyiciler olarak görebilmek mümkündür. Diğer bir deyişle; TEKEL işçileri için eyleme katılmalarına ve sürdürmelerine neden olan durumlardan en önemlisi, yıllardır güvenceli çalışmanın ardından beklenmedik bir şekilde karşı karşıya kaldıkları güvencesizlik ve işsizlik iken diğer tetikleyici unsurlar; hükümet yetkililerinin kullandıkları ifadeler, işçilerin ağır sorumlulukları ve 17 Aralık 2009'da kolluk kuvvetleriyle öngörmedikleri bir şekilde karşı karşıya kalışlarıdır.

Buzuev'in (1989), ezenin işçilerin hoşnutsuzluğunun her anlatımını bastırmak için elindeki her aracı kullandığı; bu amaçla polise ve orduya yöneldiği sözleriyle ifade ettiği gerçeklikle TEKEL işçileri en çok eylemin üçüncü gününde karşı karşıya kaldı. Eylemin üçüncü, Abdi İpekçi Parkı'nda bekleyişin ikinci gününde, polisin TEKEL işçilerine su ve göz yaşartıcı gazlarla müdahale etmesi sonucunda Türk-İş Genel Sekreteri ve Tekgıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel'in de aralarında bulunduğu çok sayıda sendika yöneticisi ve işçi gözaltına alındı. Müdahale sırasında polisin, işçilere yönelik kullandığı gaz bombasının etkisiyle birçok işçi park içinde baygınlık geçirdi ve eylemcilerin bir kısmı polis-

ten kaçarak, Abdi İpekçi Parkı'ndaki havuza girdi (Birgün, 2009). İşçilerin kaldıkları çadırlarda yapılan informal sohbetlerde işçilerin birçoğu Abdi İpekçi Parkı'nda yaşananları "iyi ki yaşanmış" olarak değerlendirdi. Bu olay yaşanmasaydı bu kadar direnemeyeceklerini ve eylemin bu kadar dikkat çekemeyeceğini ifade eden işçiler, yaşadıkları bu olayın kendilerini daha fazla hırslandırdığını ancak aynı zamanda gururlarını incittiğini ve onurlarını kırdığını belirtti. Hatay Altınözü'nden eyleme katılan Ökkeş, TEKEL İşletmeleri'nde çalışan işçilerin işletmelerin kapatılmadan önceki beklentilerini ve özelleştirme sürecinin değerlendirmesini de sözlerine ekleyerek eylemin ilk günlerinde yaşadıkları olayı şu şekilde ifade ediyor:

> "Tabii sınav yapılarak TEKEL'e girdim. 12 yıllık işçiydim. Bir yıl geçici olarak çalıştım. Ondan sonra kadromu aldım. Biz dedik ki inşallah Altınözü ilçesinde emekli oluruz. Maalesef sendika tarafından bize bir faks geldi. Dendi ki TEKEL kapanacak, sizler başka kurumlara verileceksiniz. Biz de çok sevindik. Kaybedilecek bir şey yok dedik. Ha burada çalıştık ha başka kurumlarda. Sonra ikinci bir yazı geldi. 4/C dediler. 4/C'nin ne olduğunu bilmiyorduk tabii. Sonra sendikamız bizi aydınlattı. 10 ay üzerinden çalışacaksınız, ikinci yıl müdüre kalmış bir şey, sizi işten çıkarabilir, dedi. Ondan sonra bir karar aldık. Eylem yapmaya geldik. İlk eylemimizi AK Parti binasının önünde yaptık. Orada bir gece kaldık. Saat 12'ye doğru yağmur yağdı. Yağmur yağdığı zaman oradaki polisler bize dedi ki yağmurun altında kalmayın, sizi kapalı spor salonuna götürelim. Biz de onlara uyarak kapalı spor salonuna gittik. Gece 12'ye doğru bizi götürdüler. Sabah uyandık. Geri eylem yerimize dönecektik. Dediler ki eyleminiz bitti, bir daha oraya gitmeyeceksiniz. Bazı arkadaşlarımız dışarılarda kaldığı için eylem yerine

döndüler. Bizi de oradan çıkartıp Abdi İpekçi Parkı'na götürdüler. O zaman işçiler ikiye bölündü. Saat 3'e doğru AK Parti'nin önündekilere dediler ki sizi Abdi İpekçi Parkı'na götüreceğiz. Oradaki arkadaşlar direndi. Hayır dediler, oradakiler bizim buraya gelsin. Polisle işçiler arasında bir arbede koptu. Orada ufak bir biber gazı sıkıldı, coplar kullanıldı. 4 kilometrelik yolu bize 20 kilometre yürüttüler. Arkadaşlarımızın yanına geldik. Orada da 3 gün kaldık. 3 gün sonunda yine bizi biber gazıyla, copla dağıttılar. Milletvekilleri de bizim önümüzde biber gazı yediler. Bazı arkadaşlar dağıldı. Bazıları da Türk-İş'in önüne geldi. Burada direnmeye devam ettik. Şu anda 49 gündür biz Türk-İş'in önündeyiz. Bizim bir sloganımız var. "Ölmek var dönmek yok" diyoruz. Biz burada haklarımızı almadan memleketlerimize gitmeyeceğiz. Şu şekilde bizi götürebilirler: bizim cenazelerimizi memlekete götürebilirler."

Malatya ve Samsun çadırındaki bir grup işçiyle yapılan görüşmede düşüncelerini ifade eden TEKEL işçileri ise Ankara'ya geldikleri ilk günlere ilişkin şunları söylüyor:

"Bu, bilmediğimiz yabancı bir şehir. İlk başlarda bayağı zorlandık. Hele özellikle Abdi İpekçi'de bize yapılanlar. Sonrasında Armada'nın orada... Belki müdahale ederdi ama inan bu gücü kullanacağını tahmin etmedik. Çünkü neticede onlar da bir memur veya işçi çocuğudur, o kesimden gelmişlerdir. Anlarlar bizi dedik. Yedek elbisemiz yok, üstümüz yok. Bizi o şekle sokmaları..." (Grup 3)

"Bizler buraya çok zor bir süreçten geçerek geldik. İlk geldiğimizde AKP il binasının önünde bizleri otobüse istif ettiler. Atatürk Spor Salonu'na götürdüler. İnanın ki sabahleyin bize saat 9'da kapıyı açmadılar. Yüzümüzü yıkamaya

su bulamadık. Yani ihtiyaçlarımızı gidermeyi bırakın yüzümüzü yıkamaya su bulamadık. Devletin güvenlik gücü diyor ki sizin yaptığınız eylem yasal değildir, buradan evlerinize dönün. Biz bunu kabul etmedik, direndik ve Abdi İpekçi'ye gittik. Abdi İpekçi'de de tabii ki polisimiz bize aşırı bir güç kullandılar. Ve bunun da ötesinde ben onların yüz ifadesini de gördüm, hiç hoş bulmadım. Bu güçlükleri yenerek buralara geldik. Şimdi çok zor şartlarda buradayız. Ama bu zorluklara eğer katlanmazsak daha büyük zorluklar bizi bekliyor." (Grup 2)

Büyük çoğunluğunu, daha önce polisle karşı karşıya kalmamış olan işçilerin oluşturduğu eylemcilerin, eylemin üçüncü gününde yaşadıkları bu 'sarsıcı' olay, direnişlerini ve direniş içinde dönüşümlerini tetikleyen önemli etkenlerden biri olarak kabul edilebilir. Diyarbakır Yaprak Tütün İşletmesi'nden Ayşe ve Tokat Erbaa'dan bir başka işçi, polisle karşı karşıya kalışlarının kendileri açısından ne kadar sarsıcı ve aynı zamanda da tetikleyici olduğunu sözleriyle destekliyorlar:

"...Ankara'ya geldik ama o biber gazı olayını biliyorsunuz. Biber gazı yemek beni hiç... tamam hayatım boyunca hiç yemedim ama içimi acıttı. Emeğimin karşılığında biber gazı yemek benim çok ağrıma, zoruma gitti. Yani bunun için çok gözyaşı döktüm. Ve buradan boynu bükük gidip çocuklarımın karşısına dimdik durmak istiyorum, dimdik olarak gitmek istiyorum. Yani biber gazı, coplamalar... ben çok haksız gördüm. Biz böyle bir şey düşünmüyorduk, çünkü biz emeğimiz için gelmiştik buraya." (Ayşe)

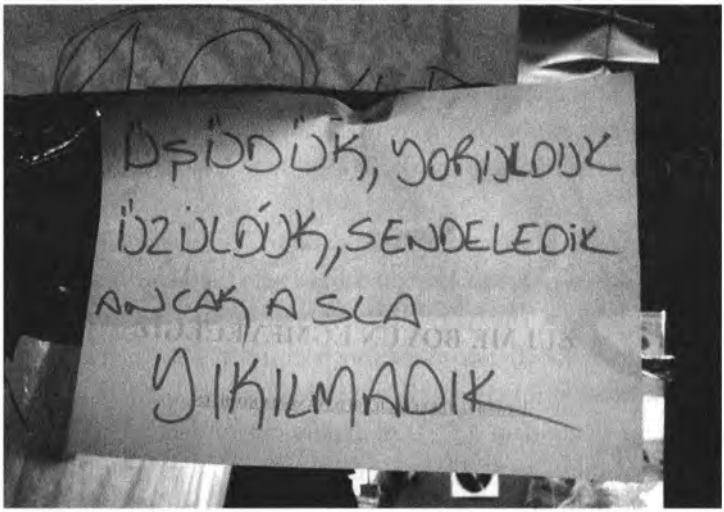
"Kış şartları ağırdı. Sonra Abdi İpekçi Parkı olayı patlak verdi. Daha hırslandık. Daha organize olduk. Yeniden gel-

dik. Geri gidenler oldu. Biz terörist değiliz, biz işçiyiz. Yani biz hakkımızı arıyoruz. Yani olmayan bir hakkı istemiyoruz ki biz bunlardan. Polisin bize bu kadar sert müdahale edeceği hiç aklımıza gelmezdi. Polis... ne diyeyim... başka bir ülkenin vatandaşını döver gibi dövdü bizi. İşte... yeniden burada organize olunduğunu duyduk. Hepimiz buraya geldik." (Grup 4)

İşçilerin beklemedikleri bu durum; bir yandan eyleme katılmalarının ve dönüşümlerinin önemli bir katalizörü olurken diğer yandan da eylemcilerin öğrenme/dönüşüm sürecinde daha dirençli ve etkin olmalarını sağladı. Dolayısıyla, TEKEL direnişi içinde meydana gelen öğrenme sürecini açıklarken eylemcilerin karşı karşıya kaldığı engelleri göz önüne almak önemli. Bu engeller bir yandan umutsuzluğu yayarken bir yandan da eylemcilerin güçlenmesine neden oldu, dayanıklılıklarını artırdı ve eylemin sürekliliğini sağladı. Malatya Yaprak Tütün İşletmesi'nden eyleme katılan Azize'nin ve İlyas'ın, Ankara'ya gelişlerinin üçüncü gününde yaşadıkları olayın ve daha sonra yaşadıkları zorlukların işçilerin dirençlerini artırdığına ilişkin sözleri bunu açık bir şekilde gösteriyor:

"Burada sıkıntı yaşadık, dövüldük, havuza atıldık... gaz yedik ama onlar pek yıldırmıyor bizi. Şimdi 2 aya yakın buradayız. Bu, 6 ay da olsa gene kalırız. Çünkü insanın canı acıyınca hiçbir şeyi görmüyor. Sağlıksız yaşamışsın, çadırda yatmışsın. Hiçbir şey gözüne gelmez, sonsuza kadar direnir. Ben inançlıyım kanımın son damlasına kadar." (Azize)

"İlk etapta buraya geldiğimizde bu kadar uzun olabileceğini düşünemiyorduk. Hani derler ya gâvurları denize döktüler diye. Bizi kamçılayan da ilk gün bizi suya atmaları

oldu. Millet hırslandı yani. Şimdi biz ne yaptık, suçumuz neydi de bunu bize reva gördüler. Yani bu bizi hırslandırdı." (İlyas)

TEKEL İşletmeleri'nin özelleştirilmesi ve ardından kapatılması, yalnızca işçilerin kendisini değil aynı zamanda işçilerin ailelerinin tümünü olumsuz yönde etkilemiştir. TEKEL işçileri, kazandıkları maaşın ailelerindeki temel geçim kaynağı olduğunu vurguladılar. İşsizlikle ve güvencesizlikle karşı karşıya kalan işçilerin sözlerinden, kendilerini bu nedenle büyük bir sorumluluk altında gördükleri/hissettikleri anlaşılabilir. İş akitleri feshedilen TEKEL işçileri, Krasucki'nin (2010, 7) "işçileri baskı altında tutma yöntemleri arasında işsizlikten daha vahşisi yoktur" diye ifade ettiği durumla karşı karşıya kalmışlardır. Bununla birlikte, eylemcilerin eylem boyunca evlerinden ve ailelerinden aldıkları olumsuz haberler, bir yandan büyük bir moral bozukluğuna neden olurken bir yandan da bu haberlerin eylemi sür-

dürmekten başka bir çare bırakmadığı söylenebilir. 7 çocuk sahibi olan Batman işçisi Mahmut ile Siirt Kurtalan Yaprak Tütün İşletmesi'nden Abdullah sorumluluklarının ağırlığını ve karşı karşıya kaldıkları durumdan maaile etkilendiklerini şu sözleriyle dile getiriyorlar:

> "Çocuklarımız evde 15-20 gündür... öğretmenleri bana telefon açıyor, diyorlar ki çocuklarında gerileme var. Ben çocuklara telefon açıyorum. Diyorlar ki baba, senin işini düşünerek bizim de moralimiz bozuluyor. Mesela dün akşam benim evim taşındı. Ben işimden oldum ya kiram 230'du, ev sahibi dedi 330. Dün akşam mesela benim çocuklarım sabahtan gece 11'e kadar eşyaları taşımışlar, başka bir eve. Bir de sabaha kadar da soba yakmamışlar. O şekilde evde kalmışlar. Dün akşam hiç yatmamışım... hiç yatmamışım..." (Mahmut)

> "Çocuklarımın da benim gibi cahil olmasını, cahil kalmasını istemiyorum. Bunu yaptığım zaman vicdanen ölürüm, yaşayamam çocuklarımı okutmazsam. Ben onun hep vicdan azabını çekerim. Zaten benim buradaki bütün mücadelem, azmim ve beni burada tutan da budur." (Abdullah)

Görüşmelere katılan ve evli olan kadın işçilerin büyük çoğunluğu, eşlerinin işsiz olduğunu ve kendi sorumluluklarının bu nedenle ağır olduğunu belirttiler. Bu durum, kadın işçilerin çalışırken taşıdıkları sorumluluğun eylem boyunca devam etmesine neden olmuş; böylece eyleme katılmalarını zorunlu kılmış ve onları eylem boyunca dirençli tutmuştur. Bir kadın olarak böyle bir eylemin içinde bulunmaktan dolayı ne hissettiği sorulduğunda öncelikle 'sorumluluk' kelimesini vurgulayan eylemcilerden birisi de İzmir'den eyleme katılan Saadet'tir:

"Burada kendimi sorumlu hissediyorum. Çünkü çalıştığım zaman da öyleydim. Çalıştığım zaman da sorumluluk hissediyordum. Eşim çalışmıyor, işsiz. 1 çocuğum var, evim kira. Durumum yok. Maddi anlamda durumum yok. Herhalde oradan aldığım sorumlulukla burada da aynı şeyi hissediyorum. Baştan bu yana böyle."

TEKEL'de 17 yıllık işçilik deneyimi üzerinden kadın işçiler açısından TEKEL'in önemini değerlendiren Adıyaman Yaprak Tütün İşletmesi işçisi Aynur'un söyledikleri ise kadınların eylem boyunca gösterdikleri kararlılığın artalanını daha açık bir şekilde gösteriyor:

"TEKEL, kadınlara gerçekten ekonomik anlamda bir özgürlük vermiştir. Ayakları üzerinde durabilmesini öğretmiştir ona. Arı gibi makine başlarında çalıştık biz kadınlar. Okuryazarlığı bile olmadığı halde bazı kadınlar yıllarca çalışmış, emek vermiş, üretmişlerdi. Geldiklerinde bu insanlar, kartlarına çiçek resimleri ya da bir işaret koyup öyle kartlarını tanıyorlardı. Ama buna rağmen makine başlarında iki vardiyalı çalıştı o insanlar. Çoğunluğu gerçekten tek maaşla, eşlerini kaybeden ve çocuklarına hem annelik hem de babalık yapan arkadaşlarımız vardı. Böyle yaşadık, böyle hissettik kadınlar olarak. Çünkü başka bir gelirimiz yok. İşçi sınıfının böyle de bir yanı vardır. Yalnız kendine çalışmaz onlar. Ailesine bakmakla da yükümlüdür. Az şey kazandırmamıştır TEKEL bize bu anlamda. En azından gerçekten başkalarının eline bakmadan çocuklarının hem eğitimini sürdürebildi hem de kendi ihtiyaçlarını karşıladı. Ve işte bu bir bitiş. İş haklarımızın feshinden dolayı herkesin inanılmaz derecede canı yandığı için mücadeleyi sahiplendi buradaki arkadaşlar."

Hükümet yetkililerinin, 78 gün süren TEKEL direnişinin öncesinden başlayarak direniş boyunca kullanmayı sürdürdükleri ve doğrudan TEKEL işçilerini Sennett'in (2008, 147) deyimiyle "sosyal parazitler" olarak gösteren ifadeler, direnişi tetikleyen ve 78 gün sürmesine neden olan bir diğer önemli unsurdur. Direniş öncesinde, TEKEL İşletmeleri'nde çalışan işçileri 'başkasının emeğinin üzerine yatan ve yatarak para kazanan' işçiler olarak gösteren söylemin kullanıldığı anlardan biri Aralık 2009'da İstanbul'da yaşandı. 5 Aralık 2009 tarihinde bir törene katılan Başbakan Tayyip Erdoğan, konuştuğu esnada "TEKEL sizden müjde bekliyor" diye slogan atan TEKEL işçilerine "ben ayaküstü müjdelere pek alışık liderlerden değilim" diyerek tepki gösterdi ve özelleştirmenin ardından TEKEL'de depodan başka bir şey kalmadığını, çalışanlara kıdem ve ihbar tazminatlarının verildiğini, isteyenlere de 4/C'de istihdam kapısı açtıklarını söyledi. Tayyip Erdoğan, ardından "Türkiye'de ne yazık ki bu tür unsurlar ortaya çıkıyor. Bu tür unsurlar bu ülkede çalışmadan, yatarak para kazanmak istiyorlar. Biz artık yatarak para kazanma dönemini kapattık. Üreteceksin, kazanacaksın. Üretmeden vermek yok. Ama bunlar devlette böyle alışmadılar. 'Devletin malı deniz, yemeyen domuz' dediler. Yaklaşık 10 bin TEKEL işçisinin bize maliyeti 40 trilyon. 40 trilyonu ben hiçbir şey üretmeyene vereceğim, yok böyle bir şey" diyerek konuşmasına devam etti (Sendika.org, 2009; *Milliyet*, 2009a). TEKEL işçileri, 11 Aralık 2009 tarihinde Manisa'da da benzer bir tepkiyle karşılaştılar. Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu, Manisa'da katıldığı bir tören esnasında yine TEKEL işçilerinin protestosuyla karşılaştı. "İşimiz yok. Bundan sonra ne yapacağız?" diye soran işçilere, "Artık Türkiye'de yan gelip yatma dönemi bitti. Yatarak para kazanma dönemi bitti. Herkes işini yapacak" yanıtını veren Eroğlu, kendi durumları hakkında düşüncelerini

İşçilerden özlük hakları-emek-onur-ölüm dörtlüğü.

ifade etmek isteyen işçilere ardından "Depoların boşalmasına karşın maaşlarınız ödeniyor mu, ödeniyor. Sizi mağdur etmemek için tazminatlarınız da ödenecek" diyerek karşılık verdi (*Milliyet*, 2009b).

28 Aralık 2009 tarihinde bir açılışa katılan Başbakan Tayyip Erdoğan konuşmasında TEKEL işçilerinin eylemine değinerek TEKEL işçilerinin kendi deyimleriyle 'onurlarını kıran', aynı zamanda eylemdeki kararlılıklarını güçlendiren ifadeler kullandı. "Bu ideolojik değil de nedir? Kimin gönlü gelip de işçinin havuza atlamasını, orada soğukta kalmasını ister? Ama kusura bakmasınlar ben tüyü bitmemiş yetimin hakkını da orada durarak, oturarak kimseye yediremem" diyen Tayyip Erdoğan'ın sözleri, yıllarca TEKEL'e emek vermiş olan işçilerin eylem boyunca üzerine konuştukları ve eylemdeki kararlılıklarını ve inançlarını güçlendiren ifa-

deler oldu (*Sabah*, 28.12.2009). TEKEL Direnişi, bu nedenle, bu ifadelerin muhatabı olan TEKEL işçilerinin 'tanınma' çağrısı oldu. İşçilerin onca yıllık emeğini bir çırpıda yok sayan iktidar, esasında bundan daha ötesini de yapmaya çalışmış; işçilerin hayatında ontolojik bir kırılma yaratma girişiminde bulunmuştur. İktidarın kullandığı dil yalnızca işçilerin üretim süreçlerine uzatılan bir dil değil, aynı zamanda onların varoluş alanlarına, onurlu bir insan olarak nefes almaya çalışan insanların alanına uzanan ve onların sadece ürettikleri ürünü değil, bizatihi işçilerin kendi varlıklarını gereksiz gören bir anlayışı yansıtıyor. Bu nedenle işçilerin çağrısı 'tanınmaya' ve 'onurlu' olmayadır. Hatay Altınözü'nden Selahattin işçileri 'kenetleyen' bu çağrıyı şöyle dile getiriyor:

> "Bizim aslında amacımız maddiyat değil. Çünkü biz bu maddi haklarımızı bir gün eninde sonunda alacağız. Biz buna inanıyoruz. Ama hükümetin ve Tayyip'in, sayın Başbakan'ın bizi küçümseyen ifadeleri bizi çok üzmüştür. Bizi domuz yerine koydu, hırsız yerine koydu. Artı yetim hakkı yiyen kişiler olarak bizi halka lanse etti. O, çok bizi üzmüştür. Yani onurumuzu kırmıştır. Aslında bizi bu kadar kenetleyen şey bu unsurlardır. Buradan 47 gündür gitmememizin sebebi budur aslında. Ve kazanacağız yani. Biz buna inanıyoruz. Yürekten inanıyoruz. İstediğimizi alacağız eninde sonunda."

Tokat'tan eyleme katılan Türkan da 'yan gelip yatıyorlar' ifadesi üzerinden tepkisini dile getiriyor:

> "Bunlar insanın gerçekten, hani iftiraya uğrayan insanın çok zoruna gidiyor. Çünkü hiçbirisi doğru değil. Doğru, biz bir sene yan gelip yattık. 20 yıllık işçiyim. Bir sene yan

gelip yattım. Niye yattım? Sen benim fabrikamı kapattın. Beni tuttun yaprak tütün işletmelerine verdin. Orada da iş yok. Oturun burada dedin. Ben ne yapabilirdim? Oturmak zorunda kaldım ben yani. Ondan sonra da çıkmış utanmadan yan gelip yattılar diyorlar. İş var da biz mi yapmıyoruz. Ver işimi. Kapatmasaydın fabrikamı. Bir makinede 70.000-80.000 paketi yapan da aynı işçiydi, bendim o. Takdirnameler aldı bizim işyerimiz. O işçi de bendim. Şimdi yatan niye ben oluyorum?"

TEKEL işçilerine ilişkin kullanılan ifadelerin tetikleyici rolünü vurgulayan bir başka işçi İstanbul Yaprak Tütün İşletmesi'nden Cemal'dir.

"Bu direniş... Tayyip Erdoğan gemi açılışına gelmişti Haliç'e. Biz de TEKEL'ci arkadaşlar olarak gittik oraya. Biz bekledik bekledik. Bizim başkanımız söz hakkı alacaktı,

TEKEL işçileri yalnızca kendilerine yönelik kullanılan ifadeler üzerinden tepkilerini göstermediler. Örneğin 11 Şubat 2006'da Tayyip Erdoğan'ın, "Çiftçinin hali ne olacak? Anamız ağladı." diye bağıran çiftçiye söylediği "Anamı da al git" ifadesini de eylem boyunca dolaşıma soktular.

başbakanla konuşacaktı. Ve orada bizim başkanımızı oyaladılar... Biz en sonunda şunu dedik başbakana: 'sayın başbakanım TEKEL işçisi sizden bir müjde bekliyor'. Bize şu kelimeyi dedi, sizi domuzlar sizi dedi. Yatarak para kazanma devri bitmiştir dedi. Biz başbakandan hiçbir zaman böyle bir şey beklemezdik. Bir ülkenin başbakanı. Ben bunu tüm dünyaya söylüyorum o bizim başbakanımızdı. Biz ona sadece dedik ki müjde bekliyoruz kötü bir kelime mi ve onun da çocuğu var. Üç tane mi çocuğu var, onlar da diyebilirdi baba biz senden müjde bekliyoruz. Ama o bize o kelimeyi dedi ve orada bazı kişiler toplanmışlar. Bize sandalye falan kaldırdılar. Orada böyle bir süreç başlattık. Ve 15 Aralık gecesi saat 12'de de Ankara'ya yola çıktık."

Dayanışma, destek ve mücadele içinde öğrenme ilişkisi

Farkındalığın kazanıldığı süreçler olan özgürleştirici mücadeleler içinde, mücadeleye katılanlar örgütlenmenin ve dayanışmanın önemini öğrenebilir, kolektif bir kimlik geliştirebilirler. Böylece toplumsal hareketlere ve eylemlere katılanların bu süreçte aidiyet duygusu gelişir ve bu duyguyla birlikte katılımcılar kendilerini daha güçlü hissederler. Dayanışmayı; bir grubun üyeleri arasındaki birlik-beraberlik hissiyatı olarak tanımlayan Kilgore (1999) de dayanışma hissiyatının, insanların kolektif eylemlere katılımlarını güçlendirdiğini belirtiyor. Kilgore'ye göre kişilerin kolektif sürece dâhil olmalarını sağlayan dayanışma hissiyatı, grubun kolektif değişimin temsilcisi/faili olarak kendilerine daha fazla güven duymasına olanak tanır.

TEKEL Direnişi boyunca yaşanan dayanışma ilişkisi ve bu ilişkiden doğan hissiyat oldukça önemli. TEKEL işçilerinin hem kendi aralarında hem de destek için gelen insanlarla, örgütlerle ve kurumlarla yaşadıkları dayanışma pratiği, işçileri direniş boyunca bir araya getiren ve işçilerin eyleme katılımlarını güçlendiren en önemli unsurlardan biri oldu. TEKEL Direnişi'ne katılan işçilerin deneyimledikleri dayanışma pratiğinin, işçilerin dayanışmanın kendisini öğrenerek dönüştürücü bir süreç olarak yaşanmasını olanaklı kıldığı belirtilebilir. Bitlis Yaprak Tütün İşletmesi'nden Murat, eylemciler için dayanışmanın önemini ve dayanışmanın dönüşümlerindeki etkisini şu sözleriyle vurguluyor:

> "O sıcaklık olmasaydı, o destek olmasaydı bu kadar şey yapamazdık. Biz buraya gelirken birçok şeyi bilmiyorduk. Biz belki Türkiye'ye çok şey öğrettik ama biz de çok şey öğrendik. Paylaşmayı, dayanışmayı öğrendik. Gerçekten paylaş-

mayı öğrendik. Unutulmuş çok güzel değerlerimiz varmış. Onların hepsini öğrendik."

Malatya'dan Azize ve Samsun Yaprak Tütün İşletmesi'nden bir grupla yapılan görüşmede bir işçi eylem boyunca aldıkları desteğin işçiler ve direniş üzerindeki etkisini dile getiriyorlar:

"İnsanlarla iç içe... Kendimi sanki ailemin içinde hissediyorum gerçekten. Yani belki bunlar olmasaydı bu kadar ayakta duramazdım da. Ama bunlar insanı sevindiriyor. İki ay oldu ama sanki bugün ilk günüm. İki ay oldu, iki yıl da olsa buradayım. Hakkımı almadan da geri dönmüyorum... Bunlar bu kadar duyarlı davranmasaydı biz de bu kadar ayakta duramazdık. Bu bir gerçek. Esnaf olsun, halk olsun bize çok destek verdi. Biz de onlardan moral alıyoruz." (Azize)

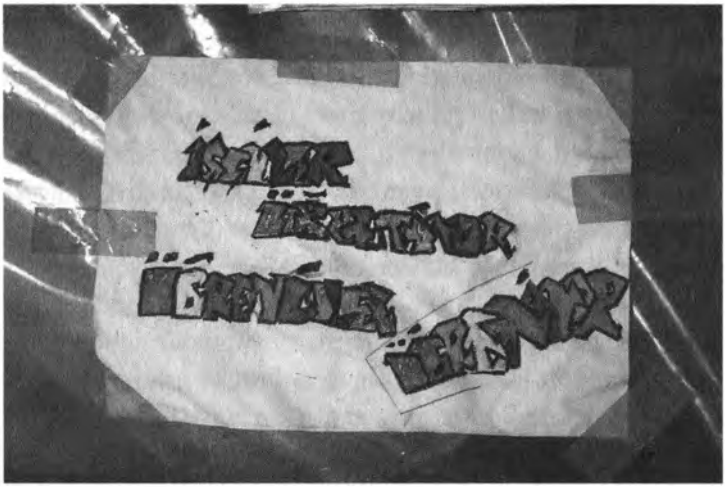
"Bu sadece birilerinin direnmesiyle kazanılabilecek bir dava değil. Buradaki insanlar bir yere kadar direnebilir. Bu in-

sanların motive olmaya ihtiyaçları var. Bu insanların desteğe ihtiyacı var." (Grup 2)

İşçiler için dönüştürücü bir süreç olan TEKEL Direnişi'nde, desteğin ve dayanışmanın işçilerin dönüşümünde önemli etkisi oldu. Muş Yaprak Tütün İşletmesi'nin çadırında görüşme yapılan Yasin, 'kendine gelmek' ve 'ben de varım' ifadelerini kullanarak desteğin ve dayanışmanın önemini vurguluyor. Muş çadırındaki eylemci, eylem boyunca yaşanan dayanışma ilişkisinin ve aldıkları desteğin eylemciler açısından ne anlama geldiğini şu sözleriyle dile getiriyor:

> "Ankara'ya gelirken bu kadar inançlı değildim. Ankara'ya geldim, daha inançlı oldum. Neden inançlı oldum biliyor musun hocam? Çünkü öğrenci kesiminden çok destek gördük. E tabii bir insana destek gelince, bir insana güç gelince, kuvvet gelince ne olur? İnsan kendine gelir. Yalnızlığını hissetmez. Der ki ben de varım."

'Öğrenme', direniş boyunca bilhassa öğrenciler tarafından vurgulandı.

Dolayısıyla; eyleme katılan işçilerin, direniş boyunca aldıkları destek; eylemin devam etmesi, işçilerin kendilerini daha güvenli ve güçlü hissetmeleri ve öğrenme süreçleri açısından oldukça önemli oldu. Dirençlerinin merkezinde dayanışma ve destek olan eylemciler, yaşadıkları dayanışma pratiği ile birlikte kararlılıklarını arttırdılar. Hem birbirlerinden hem de dışarıdan gelen destekler ve bu destekler ile birlikte kurulan diyaloglar bir yandan eyleme ve mücadeleye atfedilen önemin fakındalığını bir yandan da sahici dayanışma pratiklerinin yaşanması ve öğrenilmesini mümkün kıldı. Kolektif mücadele içinde eylemciler bir arada olma, kolektif direnme ve dayanışma üzerinden kendilerini güçlü hissettiler. Destek aynı zamanda diyalog için bir olanak sundu. Eylemcilerin kendilerini desteklemek için gelen insanlarla özellikle kendi durumları üzerine sohbet etmelerinin, öğrenmeyi, dönüşümü ve öğrenme farkındalığını olumlu biçimde etkilediği söylenebilir. Batman Kozluk Yaprak Tütün İşletmesi'nden engelli kadrosuyla TEKEL'de işe başlamış olan Şükrü desteğin ve dayanışmanın etkisini şöyle ifade ediyor:

> "Sizin gibi insanların bizi ziyaret etmeleri, bize yardımcı olmaları, çadırların kurulması, insanların, vakıfların, derneklerin, örgütlerin yani Türkiye'de bizi gören herkesin bize destek vermesi bizim burada kalmamızı sağladı... Bu da bende çok güzel duygular uyandırıyor. Kendimi güçlü hissediyorum, umutlu hissediyorum."

Görüşme yapılan işçilerin hepsi, bir yandan eylem boyunca ülkenin dört bir tarafından gelen destek ve dayanışmanın öneminden söz ederken aynı zamanda uluslararası desteğin ve dayanışma çağrısının da kendileri ve eylem için önemini vurguladı. Görüşmeye katılan eylemcilerin bu vurgusu, ey-

lemin uluslararası boyutunu ve diğer ülkelerden gelen destekçilerle kurulan diyaloğun ve dayanışma ağının işçiler açısından önemini gösteriyor. Batman'dan eyleme katılan Mahmut'un sözleri, uluslararası desteğin ve dayanışmanın eylem boyunca görünür olduğuna ve bu dayanışma ağının birlik beraberliği güçlendirdiğine işaret ediyor:

> "En azından şunu öğrendik burada: İnsanlar bizi tanıdı. O çok güzel bir şey oldu. Bütün insanlarla birleştik. Tanımadığımız insanlar vardı. Mesela Ankara esnafları bize çok destek çıktılar. Halk, Türkiye'nin her yerinden gelenler, Almanya'dan, yabancı ülkelerden gelenler var. Onlar çok iyi insanlar. Onları çok seviyoruz. Onlar da bizi seviyor. Onlar olmasaydı zaten bir gün bile direnemezdik. O yüzden Ankara halkı başta olmak üzere bütün Türkiye'ye ve diğer ülkelerden bize destek veren insanlara teşekkür ediyoruz. İstiyoruz ki herkes birbirine bağlansın, kenetlensin. İnsanların destek olacağını düşünmezdik. O kadarını bilmiyorduk. Başbakan da bilseydi bence bu işi hallederdi, buraya kadar getirmezdi. Biz hepimiz bu düşüncedeyiz."

Görüşmelere katılan TEKEL direnişçilerinin ifade ettikleri ve sık sık vurguladıkları dayanışma ve güven ilişkisinin düpedüz saf/arı bir ilişki olmadığını ve içinde aynı zamanda bir 'gerilimi' barındırdığını belirtmek yerinde olacak. Zira, dönüştürücü öğrenme sürecinin ya da dönüşümün kendisi de bu tür bir gerilime dayanır. Diğer bir deyişle, dönüştürücü süreçte öğrenen doğrusal bir dönüşüm süreci yaşamaz; aksine bu süreç çatışmalarla ve gerilimlerle birlikte yaşanır. Southern (2007) de kendi yaşam deneyimlerimizden bireysel olarak yeni anlamlar yaratabilmemize rağmen dönüşümün, hakikat olarak düşündüğümüzü sorgulamamıza neden olan farklı perspektiflerle karşılaşmaktan dolayı olu-

şan gerilim üzerinden meydana geldiğini ileri sürüyor. Southern'e göre şayet bu perspektifler ilişki içinde olunmayan kişilere ait ise kolaylıkla görmezden gelinebilir. Ancak güvenilen ve saygı duyulan kişilerin perspektifleri ise bu durum, farklı perspektifleri düşünmeye ve mevcut kabullere, değerlere ve fikirlere yönelik sorgulamaya neden olan bir gerilim yaratır. TEKEL Direnişi açısından değerlendirildiğinde; görüşmelere katılan eylemcilerin eylem boyunca yaşadıkları sorgulamaya bir gerilim halinin eşlik ettiği belirtilebilir. Bununla birlikte; eylemcilerin hâlihazırda kendi aralarında yaşadıkları bu gerilimi ve karmaşık ilişkiyi, kendilerini desteklemek için gelenlerle de yaşamaları olağan karşılanmalıdır. Çünkü TEKEL işçilerinin büyük çoğunluğu, kendilerinden bu kadar 'farklı', kendi referans çerçevelerine bu kadar 'yabancı' insanlarla ilk defa karşılaştılar. Ayrıca, eylemcilerin eylem öncesinde ve eylem boyunca içinde yaşadıkları zor koşullar ve ağır sorumlulukları, bu tür bir karmaşık süreci anlaşılır kılıyor. Eylem içinde saf/arı bir güven ve dayanışma ilişkisinin yaşandığını söylemek aynı zamanda eylem içinde dönüşümün ve öğrenmenin yaşanmış ve bitmiş olduğunu vurgulamak anlamına gelecektir ki dönüşüm durağan bir sürecin aksine dinamik bir sürece işaret eder. TEKEL direnişine katılan eylemcilerden görüşülenlerin ifadeleri ve eylem alanında yapılan gözlemler üzerinden, TEKEL işçilerinin kendilerini desteklemek için gelenlerle ilk zamanlarda daha önyargılı ve güvensiz bir ilişki geliştirdikleri, eylemin ilerleyen günlerinde ise bu kişilere daha fazla güvenmeye başladıkları ancak bu sürecin aynı zamanda çatışmalı bir süreç olarak yaşandığı belirtilebilir. Muş'tan eyleme katılan Yasin direnişin ilk günlerinde içinde bulunduğu karmaşık durumu ve önyargısının zamanla yıkılmaya başladığını şu sözleriyle dile getiriyor:

"Ben ilk gün geldiğim zaman bu insanlarla alışveriş olmaz, demiştim. Yanılmışım. Şöyle yanıldım. Bir gün otururken bir bayan öğrenci getirip bana çay verdi. Çay verince bir tuhafıma gitti. Ne demek yani? Oturmuşum, bir bayan bana çay veriyor. O da yetmemiş gibi abi neye ihtiyacın var, biz yanındayız dedi. Ben her şeyi zamana bıraktım. Zamana bırakmam çok iyi oldu. Niye iyi oldu? Çünkü ben bu insanları tanıdım, tanıdıkça sevmeye başladım..."

Dayanışmanın, desteğin ve diyaloğun etkisiyle mevcut kabullerini sorgulamaya başlayan TEKEL işçilerinin eylem boyunca geliştirdikleri yeni rol ve ilişkilerinde bir (öz)güven ve direnç yüksekliği yaşadıkları gözlemlendi. Mücadele deneyimi üzerinden TEKEL işçileri, farkındalıklarını, güvenlerini ve kendilerini özgürleştirecek yeterliklerini yükselttiler. Eylem süreci; dayanışma sayesinde kendilerini daha dirençli ve güçlü hisseden katılımcılar için bir (öz)güven kazanma, özgürleşme süreci oldu. Lakin direnişe katılan eylemcilerin direniş sayesinde özgürleştiklerini ya da özgür olduklarını belirtmek oldukça ileri bir saptama olacaktır ki bunun kendisi özgürleşmeyi durağan bir gerçekliğe indirgemek anlamına gelecektir. İşçilerin mücadele deneyiminin onlar için yalnızca bir özgürleşme uğrağı olduğunu ifade etmek daha yerinde bir saptama olacak. Nitekim; Hardt ve Negri'nin (2004) de vurguladığı gibi insanların otoriteyi ve komutayı reddetmeleri yeni değildir; insanlar tarih boyunca sayısız isyan ile özgürlüğü aramışlardır. Özgürlük ancak sürekli olarak engelleri ve sınırları aşarak gerçekleştirilir ki TEKEL Direnişi'ni de bu çabalardan biri olarak kabul etmek mümkün. Engelleri aşmanın çabasını gösteren TEKEL işçileri, bu özgürleştirici uğrak sayesinde kendilerine ve dayanışma ilişkisi kurdukları insanlara daha fazla güvenmeye başladılar. Eylem boyunca yapılan saha gözlemleri üzerinden, bu duru-

mun; eylemcilerin basın açıklamalarındaki ve eylemlerdeki pozisyonlarına ve direnişe destek verenler ile kurdukları ilişkilere de yansıdığı açıktır. Direnişin ilk günlerinde sloganları daha alçak sesle atan ya da yapılan basın açıklamalarında grubun arkasında olanların birçoğu eylemin ilerleyen günlerinde daha cesaretli bir şekilde sloganları attı ve grubun önüne geçmeye başladı. Bununla birlikte çadırlara destek için gelen kişilerle sohbetlerinde daha çekingen ve tereddütlü davranan işçiler zamanla çadırların asıl sahipleri olarak 'evsahibi' rolünü üstlendiler.

Bitlis Yaprak Tütün'den eyleme katılan ve zamanla direnişin asıl sahibi olduğunu direniş içindeki konumuyla gösteren Nimet, eylem boyunca kurulan destek ve dayanışma ilişkisinin direncini nasıl etkilediğini şu şekilde ifade ediyor:

> "Buradaki insanlarla birlikteyken mutlu oluyorum. Kuvvetli oluyorum. Daha çok dirençli oluyorum. Dirençli olmayı gördükçe daha çok devam ediyorum. Dayanışma güzel. Kararlılığımızı sonuna kadar sürdürmeyi düşünüyoruz."

Samsun Bafra'dan ve Muş'tan direnişe katılan işçiler, destek ve dayanışmanın güçlendirici boyutunu vurgulayan diğer eylemciler:

> "Sizin gelmeniz bizim için büyük bir ışık. Yaşlı bir teyzemizin gelmesi bizim için bir güç. Sizin bize tebessüm etmeniz; bizim için bir şeyler yapmanız, bizi doyurmanız gibidir. Senin gelmen beni doyuruyor, beni daha da güçlendiriyor. Yalnız değiliz biz. Bizi duyan insanlar var. Bizi duyması gereken bizi duymasa bile, umurlarında olmasa bile bizi duyan birileri var... Resmen manevi açıdan bizi doyuruyorlar, çok sağ olsunlar. İnşallah sürekli olur bu tür şeyler." (Sevgi)

"Ankara'ya gelirken bu kadar inançlı değildim. Ama burada kaldıkça inancım daha çok artıyor. Çünkü dayanışma var burada. İnsanlarımızla birlikte biz bu işi söke söke alıp gitmeyi düşünüyoruz." (Sevda)

Direniş boyunca TEKEL işçilerinin; ülke içinden ve dışından pek çok sendikanın, siyasi partinin, demokratik kitle örgütünün, örgütlü olmayan kişi ve grupların desteğini alması ve bu kişi, grup ve örgütlerle bir dayanışma pratiğini yaşaması aynı zamanda TEKEL işçilerinin eyleme ilişkin meşruiyet algılarını güçlendirdi. Bu çerçevede dayanışmanın eylemin meşruiyetini arttırmadaki etkisini vurgulayan eylemcilerden biri Bursa İnegöl'den direnişe katılan Adnan'dır:

"Bizi destekleyenler geliyor buraya... yani onlar da kendi geleceğini düşünüyor. Bize yapılan şey eninde sonunda onlara da yapılacak. Bunu gördükleri için geliyorlar. İnsanlar yani... öğretmen geliyor, doktor geliyor, avukat geliyor, öğrenci geliyor... çalışan herkes geliyor. Ankara... bütün Ankara, bütün Türkiye bizi destekliyor. Çünkü haklı olduğumuz için destekliyorlar. Biz haksız olsak bizi 70 gün burada kim tutar?... Demek ki biz haklıyız. İnsanların bu desteği olduğu sürece biz haklıyız demektir."

TEKEL işçilerinin ve direnişe destek verenlerin gerçekliği

TEKEL Direnişi boyunca yaşanan dayanışma ilişkisinin varlığıyla birlikte işçilerin gerçekliğiyle destek için gelenlerin gerçekliği arasındaki farklılık büyük oranda direniş ortamına, çadırlardaki konuşmalara ve basın açıklamalarına yansımıştır. Direnişte işçilerle destekçilerin arasındaki gerilimi arttıran, mesafeyi kimi zaman çoğaltan ve kimi zaman

da işçilerin tepkisini çeken; ancak yine de mevcut durumdan dolayı –işçilerin destek verenler olmadan 78 gün direnebilme olasılığının zayıflığı– sürekli bir çatışmaya evrilmeyen bu farklılığa ilişkin gözlemler, bundan sonraki mücadele deneyimlerine ışık tutması beklentisiyle ayrı bir başlık altında ele alındı.

TEKEL işçilerinin eyleminin kısa vadeli ve pragmatik saiklerinin görmezden gelinmemesi ve direnişe dünyayı değiştirme misyonu atfetmenin abartılı bir vurgu olduğunun bilinmesi önemlidir (T. Bora, 2010). Bora'nın ifadesiyle aynı zamanda 'muhtelif dışarıdan bilinç taşıyıcıların' ziyaret ettiği işçilerin, kendilerini desteklemeye gelenlerin birçoğuyla kısa vadeli ve pragmatik bir ilişki geliştirdikleri açıktır. Kaldı ki; benzer bir durum direnişi destekleyenlerin bazıları açısından da bir vakıadır. Bu pragmatik ilişki eylemin değişik aşamalarında değişik bağlamlar kazanmış, eylemin asıl öznesi olan işçileri kurgusal bir çerçevenin nesnesi haline getirmiştir. Eylemdeki işçilere kendi gerçek durumlarından farklı anlamlar ve değerler yükleyen bu yaklaşım gerçek durumla karşılaştığı zaman açık ya da örtük bir şekilde kendini dayatmaktan geri durmamıştır. Örneğin örgütlü kimliğiyle direniş alanında olan bir destekçiye; birçok işçinin "bu sol örgütler de keşke birleşseler, hepsi ayrı ayrı; birleşseler de biz onlara oy versek" dediğini hatırlattığımda destekçinin "işçilerin bazen böyle şımarıklıkları olabiliyor" diye karşılık vermesi esasında öğretici ve nesneleştiren ilişki tarzının ve dolayısıyla sorunun asıl sahipleri adına söz söylemenin açığa çıktığı durumlardan biridir. Direniş boyunca örtük ama hep var olan –kimi zamansa apaçık olan– bu ilişki biçimine rağmen TEKEL işçilerinin destekçilerin tümüyle ya da destekçilerin tümünün işçilerle bu tür bir ilişki kurduklarını belirtmek sahici dayanışma ilişkileri kurmaya çalışanlara da haksızlık olur. Direniş boyunca sıklıkla öğrenme vur-

gusu yapan ve mütevazı bir ilişki geliştirmeye çalışan, işçilerin önünde değil yanında olmaya çalışan siyasi parti üyelerinin, çeşitli dernek üyelerinin ve işçilerin ifadesiyle "harçlığını eylemcilerle paylaşan" öğrencilerin direnişin bilhassa dönüştürücü boyutunu vurguladıklarını belirtmek gerekir. TEKEL işçileri aynı zamanda, kendilerini desteklemek için gelenlerin arasında bir ayrım yapmış ve destekçilerin kendisinden de kısa vadeli ve pragmatik bir ilişki geliştirdiklerini düşündükleri kişilere ilişkin söyledikleriyle, kişiler arasında ayrım yaptığını göstermiştir. Bu bağlamda Hatay Altınözü Yaprak Tütün İşletmesi'nden Yakup'un bu karmaşık sürece ve bu sürecin nedenlerine ilişkin söyledikleri alıntılamaya değer. Düşündüklerini ifade ederken aynı zamanda destekçilere 'haksızlık yapmaktan' olabildiğince imtina etmeye çalışan eylemci, konuşma esnasında sık sık durakladı ve çok dikkatli ve gergin bir şekilde sözcüklerini seçmeye gayret etti:

> "Bildirileri okuyorum... Şimdi şöyle... o bildirileri okuduğumuz zaman çok güzel şeyler yazıyorlar. Gelip bizimle paylaşıyorlar. Yani okuduğumuz şeyi bir de gelip bizimle paylaşıyorlar. Okudunuz mu? Okuduk. Ne görüyorsunuz? Olan şeyleri biz söylüyoruz onlara. Ama içinde bazı yanlışlar var. Onları da onlara söylüyoruz biz... Şimdi sen benim yanımdaysan, bana destek çıkacaksan benimle kolkola olacaksın. Sadece dışarıdan görmeyeceksin. Görerek bana anlatmayacaksın. Gelip benimle yaşayacaksın... Ha bir de benden faydalanmaya çalışmayacaksın... Ben bunu gördüm... Çok güzel şeyler yazıyorlar. Bazı şeylerde bizi uyandırıyorlar. Ama bazı yerlerde de bizden faydalanmak istiyorlar... Ben bildirilerde bazı yanlışlarımı gördüm, faydalandım. Yanlışlarımı da söyledim ama. Güzel şeyler kazandım yazdıklarından. Ama işte sonuçta çoğu, azı demiyorum

bak, çoğu... sadece bu bildiriler değil. Bildiriler olsun, gazeteler olsun, buraya gelen muhalif partiler olsun... en sonunda ben kendimi neye benzettim biliyor musunuz? Şu çadırı, şu insanları bir kutu boyaya benzettim. Bir ayakkabı boyası. Gelen giden alıp ayakkabısını boyadı. Dedik bizden faydalanmak istiyorlar. Yani arkamızdan bir şeyler yapmaya çalıştılar. Ben bunu kötü bir şey olarak görüyorum. Bu beni rahatsız etti. Belki arkadaşlarım görmemiştir ama ben gördüm, farkına vardım. Söyledim de yani. Üzüldüm ben. Eğer sen benim yanıma gelmişsen, beni düşünüyorsan, benim çoluk çocuğumu düşünüyorsan, buraya gelip diyorsun kardeşim biz sizin yanınızdayız, şöyledir, böyledir... ama ondan sonra beni vuracaksan ben üzülürüm. Şimdi sen benim yanıma geliyorsun, oturuyoruz, sohbet ediyoruz. Ama eğer beni dürteceksen, beni tehlikeye sürükleyeceksen demek ki sen tehlikeli bir insansın. Bunlar beni üzer. Çünkü ben düşünüyorum, sen benim yanımdasın, destekçimsin. Ama senin eğer içinde art niyet varsa bu beni üzer. Beni yıkar. Sadece üzmez, beni yıkar. Ve bunları gördüm. Çok gördüm burada ve üzüldüm, çok üzüldüm."

Türkiye'de işçi hareketleri ya da toplumsal mücadeleler tarihine ilişkin yazılanlar incelendiğinde esas izleğin, daha çok hareketin/mücadelenin kendisinden ve hareketin/mücadelenin faillerinden çok ekonomi-politik bir artalan sorgulaması üzerinden oluşturulduğu açıkça görülebilir. Elbette bu sorgulamanın kıymeti tartışılamaz. Bununla birlikte toplumsal mücadeleler tarihinin çeşitli sloganlarla ve yazanın kendi kurgusal çerçevesiyle dışavurumu, hareketin asıl öznelerinin hayata geçirdikleri mücadele deneyimine ilişkin sözlerini lüzumsuz kılması gibi bir tehlikeyi içinde barındırıyor. Toplumsal mücadelelerin hâlihazırda iktidar tarafından "lüzumsuz" kılınan ve yok sayılan faillerinin konu-

mu, bu faillerin derdini diline dolayanların kurgusal çerçevesi ile daha çok sağlamlaştırılıyor. TEKEL Direnişi'nin ardından belki de en çok üzerinde durulması gereken; ezilenlerin seslerinin daha fazla kısılmasına sebebiyet vermemek ve adlarına söz söylememek için direnişe katılan işçilerin sesine ve dönüşümlerine kulak verebilmektir. Mücadele deneyimi içinde dönüşen TEKEL işçilerinin 15 Aralık 2009'da başlattıkları ve Ankara'nın göbeğinde 78 gün süren direniş pek çok açıdan öğreticidir. Bununla birlikte; TEKEL Direnişi'nin işçiler açısından öğretici ve dönüştürücü boyutu ne kadar yoğunsa direnişe destek verenler açısından o kadar asgari düzeyde kalmıştır. TEKEL Direnişi'ne destek verenlerin en genel anlamda duvara tosladığı bu sürecin unsurlarının en iyi anlaşılabileceği yer, yine direnişin asıl aktörlerinin, TEKEL işçilerinin sözlerinde saklıdır. TEKEL işçilerinin, mücadele içindeki dönüşümlerini ve öğrenmelerini ifade ederken söylediklerinin kıymetli bulunmasının birkaç sebebi var. Öncelikle işçilerin sözleri, bir yandan kendi dönüşüm alanlarını ifade ederken bir yandan da bu dönüşümün karmaşıklığını ve dinamikliğini ele veriyor. Öte yandan bu sözler, kendilerine dönük bir eleştirelliği barındırırken aynı zamanda kendilerini desteklemeye gelenlere ilişkin esastan bir eleştirellik de sunuyor. Dolayısıyla işçilerin sözlerinden alıntılananlar yalnızca işçilerin kişisel dönüşümleri olarak okunmamalı; muhaliflerin içinde bulundukları durumun bir dışavurumu olarak da akılda tutulmalıdır. TEKEL Direnişi boyunca çadırların içinde yapılan sohbetler, adeta muhalif kesimin içinde bulunduğu durumun da bir panoramasını sunuyor. Bu panoramayı tek bir gruba, örgüte indirgemenin ya da bir grubun zemininden bir başka grubun zeminini sorgulamanın hiçbir katkısı olmayacaktır. Bu nedenle bahsedilen tek tek gruplar ya da örgütler değil; muhalif kesimin tümünün yer yer kendini içinde bulduğu ve di-

reniş boyunca kısmen sorgulamaya ve meydan okumaya çalıştığı bir haldir.

TEKEL Direnişi'nde muhalif kesimin en genel düzeyde sahip olduğu kurgusal çerçeve, direniş boyunca pek çok defa işçilerin hakikatleriyle karşı karşıya geldi. Destekçilerin kendi gerçekliği üzerinden geliştirdiği komite fikri bir türlü hayata geçirilemedi. İşçilerin, komitelerden her bahsedildiğinde şüpheci yaklaşmaları ve "zaten bizim işyeri temsilcilerimiz burada, bu işin arkasında bir iş var, bizi kullanmasınlar" diyerek komite fikrine karşı çıkmaları gerçekliklerin temas etmemesinin somut bir örneği. İşçilerin, direniş boyunca çadırlarda yaptıkları birçok toplantıya "dışarıdan olanlar girmesin" diyerek destekçileri almadıkları toplantılarda komitelerin oluşturulmaması, şayet oluşturulursa bu komitelerin işçileri böleceği fikri hâkim oldu. Dolayısıyla direnişi destekleyenler arasında sıklıkla konuşulan komiteleri oluşturma gerekliliği işçilerden ilgi görmedi ve TEKEL Direnişi boyunca ve sonrasında bahsedilen komiteler bir türlü hayata geçirilemedi. Ayrıca işçilerin arasında politik düzeyde çatışmaların da olduğunu belirtmek gerekir. Direniş öncesinde örgütlü olan ya da bir şekilde solla temas halinde olan politik işçilerle örgütlü olmayan işçiler arasındaki gerginlik açıktı. Üstelik politik olan işçilerin diğer işçi arkadaşlarının, solun genel tarzıyla benzer şekilde, önüne geçme, onların adına söz söyleme ve eyleme çabasının örgütlü olmayan işçilerin güvensizliğini ve şüpheciliğini daha çok arttırdığı söylenebilir. Direniş öncesi solla temas halinde olan işçiler, bir tür önderlik rolü üstlenme çabası içinde oldular ve esasında direnişini desteklemek için gelen kendi örgütüyle daha yakından ilişkiler kurarak ve üstelik direnişe katılan kendi işçi arkadaşlarıyla arasında mesafeli bir ilişki geliştirerek kendi arkadaşlarının güvenini bir türlü kazanamadı. Bu politik işçiler, arkadaşlarının gözünde bir tür "ajan" oldu. İşçilerin

gözünde kendi amaçlarıyla bu "ajan" arkadaşlarının amaçları aynı değildi. Direniş öncesinde örgütlü olan işçilerin gerginliği ve bu gerginlikle beraber gelişen "bunlar zaten anlamaz, bunlar böyleler, hiçbir zaman değişmezler"[1] tavrı kimi zaman açıkça saldırıya da dönüşebildi. Örneğin, çadırların olduğu alanda yürürken başka bir işçi arkadaşının yanlışlıkla kendisine çarpmasıyla sinirlenen Adanalı solcu işçi, arkadaşını dövmeye kalktı ve diğerlerinin sakinleştirmesiyle kızarak uzaklaştı. Solcu olmayan işçilerin geliştirdiği –bir bakıma zorunlu– mütevazılığı ve açıklığı bir türlü becerememeyen pek çok destekçi ve onların ilişki kurma ve siyaset yapma tarzlarının sirayet ettiği pek çok solcu işçi, sıradan işçilerin şüpheciliğini ve kafa karmaşıklığını arttırmış oldu. Hâlihazırda kurulan pragmatik ilişki, pek çok kişi açısından bir daha karşı karşıya gelmenin, yüz yüze bakmanın, işçilerin memleketlerine gidildiğinde çalınabilecek bir kapı bulmanın yolunu daraltti.

İşçileri desteklemeye gelenlerin bazılarının kendi kurgusal zeminleri üzerinden işçilerle yaptıkları sohbetlerin içeriği,[2] pek çok işçi açısından karmaşık ve anlaşılmaz olarak değerlendirildi. İşçiler, bu tartışmaları kendilerine yabancı ve uzak bulurken anlayamamalarını da "cahilliklerine" ve kendilerini desteklemeye gelenler kadar "eğitimli olmamaya" bağladılar. İşçiler ve destekçiler arasındaki politik çatışmanın yanı sıra kültürel çatışma da direniş boyunca görünür oldu. İşçilerin gündelik konuşma içinde "hayırlısı" ve "inşallah" dediklerine destekçiler "inşallahı maşallahı yok, direnirseniz olur" diyerek karşılık verdiler. Bu nedenle işçi-

1 İzmir'den, Adana'dan, Malatya'dan ve İstanbul'dan direnişe katılan, diğer işçilerin hayretle karşıladıkları şeyleri kendilerinin direniş öncesinde de bildiğini ifade eden ve kendilerini solcu olarak tanımlayan işçiler tarafından sohbet esnasında kullanılan ifadeler.

2 Çadırlardaki sohbetlerde solun kendi iç tartışmalarını, Marx'ı, Stalin'i, Troçki'yi, Enternasyonali, Emperyalizmi bulmak mümkündü.

ler bir süre sonra "solcular da iyi ama bir de Allah inancı olsaydı bunlarda, tam olurdu" demeye başladılar. Basına çokça yansıyan bir işçinin "bundan sonra komünistim" derken başına "beş vakit namaz kılan" vurgusunu eklemesi boşuna değildir ve bir yönüyle işçiler ve destekçiler arasındaki kültürel çatışmayı yansıttığı düşünülebilir.

TEKEL işçilerinin ve destekçilerin gerçekliklerinin temas etmediği başka bir alan da sendikal alan oldu. İşçilerin direniş boyunca en çok güvendikleri, sırtlarını dayadıkları ve sürecin merkezine koydukları sendikalarına (Tekgıda-İş) ve sendikanın genel başkanı Mustafa Türkel'e bu kadar güvenmelerinin artalanını oluşturan daha çok Mustafa Türkel'in direniş boyunca sahip olduğu tutumdu. Kaldı ki; işçilerin içinde bulundukları karmaşık ortam, yabancı oldukları bir kentte hayatlarında daha önce karşılaşmadıkları çeşitli insanlarla, kurumlarla, demokratik kitle örgütleriyle karşı karşıya gelmeleri tutunacak bir dal bulmalarını daha da zorlaştırdı. Çadırlarda işçilerle yapılan sohbetler esnasında sık sık "sendika ağaları", "sendika bürokratları" ifadelerinin kullanılması işçileri rahatsız etti ve işçilerin dibe vuran sendikal süreci değerlendirmelerinden ziyade sendikalarıyla olan bağlarını güçlendirdi. İşçilerin sola yönelik eleştirelliğinin ve güvensizliğinin zirveye çıktığı anın Mustafa Türkel'in istifa etmesiyle yaşandığı söylenebilir. Direnişin işçilerin beklediğinden daha uzun sürmesinin, dolayısıyla yaşanan yorgunluğun ve umutsuzluğun, etkisiyle de 22 Şubat 2010 günü Mustafa Türkel'in konuşması esnasında gösterilen tepkinin ardından Tekgıda-İş Sendikası Genel Başkanı Türkel'in Türk-İş'teki görevinden istifa edişini büyük ölçüde destekçilerin ve destekçilerden etkilenenlerin tepkisine bağlayan çok sayıda işçi oldu. Çadırlarda pek çok işçi yaşanan istifanın ardından "tamam, sağolsunlar, yanımızda olsunlar da işimize karışmasınlar, bize köstek olmasınlar" şeklinde tep-

ki gösterdi. Bununla da yetinmeyerek Mustafa Türkel'i arayarak özür dileyen işçiler ondan yeniden başlarında olmasını istedi. Burada tartışılan Türkel'in istifasının iç dinamiklerinden öte işçilere yansımasıdır; Türkel'in ortalıktan bir süre çekilmesinin işçiler arasında yarattığı boşluktur. Ancak bu boşluğun pek çok destekçi açısından tam olarak anlaşıldığı söylenemez.

İşçilerle destekçilerin bu türden bir karşı karşıya gelişleri, Türkel'in istifasından iki gün sonra trafik kazasında hayatını kaybeden TEKEL işçisi Hamdullah Uysal'ın cenazesinin polis tarafından Adli Tıp'tan kaçırılarak memleketine gönderildiği gün yaşandı. Cenazenin alınması ve kaçırılması esnasında işçilerin önemli bir kısmının kayıtsız kalması, yaşanan moral bozukluğunun önemli bir göstergesiydi. Ancak cenazeyi almak için Adli Tıp'ta bekleyenlerin en önünde destekçilerin olması ve bu destekçilerin birçoğunun polisle çatışmaya hazır olması; işçilerin ise hem akıllarının hem de kendilerinin dağınık şekilde bir yerde bekleyişleri ve yaşananlara müdahil olmamaları, olanları anlamlandırmaya çalıştıkları bir başka andı. Destekçilerin uzakta duran işçilere "gelsenize, niye gelmiyorsunuz" diye bağırmaları, buna rağmen işçilerin çatışmaya girmekten imtina etmeleri ve hatta ardından kimi destekçilerin doğrudan işçilere "niye kaçıyorsunuz, mücadele etsenize" gibi müdahaleci bir dil kullanmaları işçilerin mevcut kafa karışıklıklarını daha da arttırdı. Çadır alanına dönerken yine destekçiler ve işçiler arasındaki gerginlik devam etti. Bazı destekçilerin; "katil devlet", "kahrolsun sendika ağaları" diye slogan atmaları işçiler ve sendikacılarla slogan atanlar arasında gerginliğe neden oldu. Ancak gerginlik yine işçiler tarafından yatıştırıldı. Çadırlara dönüldükten sonra işçilerle yaptığımız sohbetlerde ise işçiler rahatsızlıklarını belirttiler, kendilerini direnişin başından itibaren destekledikle-

rinden dolayı slogan atanlara bir şey diyemediklerini ancak son sözün işçide olduğunu, işlerine karışmamaları gerektiğini ifade ettiler. Bir kez daha "katil devlet" sloganına karşı tepkilerini göstererek katilin hükümet olduğunu vurguladılar. Bu vurgu, işçiler ile slogan atan destekçilerin 'devlet' anlayışlarına ilişkin gerçekliklerinin de direniş boyunca birbirinden oldukça farklı olduğunu ve yaşanan olayda muhalif olanların kendi gerçekliklerini dayattığını gösteriyor.

Yaşanan bu gergin ve karmaşık sürece rağmen, işçilerin yaşanan olaylar esnasında doğrudan destekçilere herhangi bir tepkisi olmadı. Bununla birlikte çadırlardaki sohbetler esnasında işçiler, kendilerine "direnin" diyenlere "hep biz mi direneceğiz, biraz da başkaları direnşin" demekten de ge-

ri durmadılar. "Tamam, yanımızdalar, bize destek oluyorlar ama ben onlar gibi olamam ki, benim ailem var, sorumluluklarım var" diyerek içinde bulundukları durumu anlatmaya çalıştılar.

TEKEL Direnişi boyunca dağıtılan çeşitli bildirilerin, dergilerin ve gazetelerin dönüştürücü boyutuna ileride değinilmekle birlikte bildirilerden ziyade dergilerin ve gazetelerin okunmadan sobayı tutuşturmak için kullanıldığına sıkça tanık olduk. Direnişin bilhassa ilerleyen günlerinde, yaşanan umutsuzluk ve yorgunlukla da birlikte, yazılanlar artık işçilerin dikkatini çekmez oldu ve hatta dirençlerini arttırmaktan çok, özellikle sendikaya ilişkin yazılanlar, işçileri rahatsız etti. Bununla birlikte, Konfederasyonların 4 Şubat'ta TEKEL Direnişi'ne destek amacıyla aldığı genel grevin başarısızlığı TEKEL işçilerinin hayal kırıklığının ve güvensizliğin tepe noktası oldu. İşçiler, kendilerini desteklemeye gelenlerin birçoğunun öğrenci olmasının farkındalığıyla, konfederasyonların aldığı genel grev kararını gerçekçi bulmadılar. 20 Şubat'taki oturma eylemindeyse Sakarya meydanını dolduran ve birçoğu öğrenci olan destekçileri gören işçilerden biri, bir yandan Ankara'nın kışında yerde oturanların, halay çekenlerin, şarkılar söyleyenlerin olduğu meydana bakıp ağlarken bir yandan da "sağolsunlar, bize sürekli destek veriyorlar ama onlar bir şey yapamaz ki. Keşke onların anaları, babaları burda olsaydı, o zaman başarırdık" diyerek mevcut sendikal örgütlülüğün sınırlarını açıkça ifade etti. Direniş boyunca özellikle memur sendikalarının ataleti ve desteği çay-çorba dağıtmaktan öteye gidemeyen konumu memur sendikaları özelinde bir dibe vuruşu da açığa çıkardı. Yine kendilerini sol olarak tanımlayan memur sendikalarına üye pek çok kişi, direnişe katılan işçilerin çoğunun muhafazakâr ve milliyetçi kimliğinden dolayı direnişi ulusal temelli kabul edip destek vermekten imtina etti.

20 Şubat 2010 tarihinde yapılan ve çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu oturma eyleminden bir görüntü.

TEKEL Direnişi'nde, işçiler ile sol örgütler arasında, yaşanan tetikleyici durumlarla birlikte, kimi zaman artan ancak direniş boyunca var olan ve büyük ölçüde pragmatik bir zeminde kesişen çatışmalı/çelişkili ilişkiden dolayı esasında tam olarak bir toplumsal dayanışmacı pratiğin hayata geçirildiğini söylemek zor. Bu nedenle kitap boyunca, 'dayanışma' kavramı en genel anlamda kullanılmakla birlikte, 'destek' ve 'destekçiler' kavramları özellikle tercih edildi. Her şeye rağmen TEKEL Direnişi boyunca açığa çıkan bu çatışmanın bazı kesimler açısından alışkanlıklarını zorladığı ve bu alışkanlıklar üzerine eleştirellik geliştirmeye yol açtığı da vurgulanmalıdır. Ancak bu arayışın, esaslı bir arayış olduğu ve sürekliliğin olduğunu söylemek de fazlaca iyimser bir

saptama olacak. İğneyle kuyu kazmanın zorluğunu, sebatını ve mütevazılığını 78 güne sığdırmaya çalışan ve TEKEL Direnişi'ne "devrim" ya da "başka bir dünya" beklentilerini atfedenlerin direnişin ilk günlerindeki coşkuyu ilerleyen günlerde taşımamaları ve direniş sonrası "işçiler direnmedi, kaybetti" demeleri; bunun da ötesinde direnişin dönüştürücü ve öğretici boyutundan paylarına düşeni kabul etmemeleri sahip olunan kurgusal çerçevenin tezahürleri olarak okunabilir.

Mücadele deneyimi içinde dönüşüm/öğrenme

İnsanların gündelik deneyimi, çoğunlukla ezeni ve var olan düzeni destekleyen düşünme ve eylem biçimlerini yeniden üretir. Ancak, bu deneyim aynı zamanda insanların mevcut düzeni eleştirmelerini ve bu düzene meydan okumalarını sağlayacak farkındalığı da üretir (Foley, 1999). Paulo Freire için bu tür bir farkındalığı sağlayan "dönüşümün merkezinde yer alan kavram bilinçlenmedir. Kişisel ve toplumsal düzeylerde daha çok farkındalığı gerektiren bilinçlenme süreci, kişinin hayatını kuşatan politik, ekonomik ve toplumsal güçlerin farkındalığını kapsar. Farkındalık bir bakıma içselleştirilen değer ve rollerle bir yüzleşmedir. Böylece kendisi ve toplum hakkındaki görüşlerini de yeniden yapılandırma olanağı elde eder" (aktaran Sayılan, 2009, s162-163).

Freire'ye göre insanlar, "kendilerini nesneleştirdikleri dünyadan ve kendi etkinliklerinden ayırarak karar merciini kendi içlerine ve dünya ve başkalarıyla ilişkilerine taşıyarak kendilerini sınırlayan durumu aşabilme yetisine sahiptir. Ancak bu sınır-durumunu aşma verili olanı edilgence kabul etmek yerine onu yadsıyan sınır eylemler aracılığıyla" olmaktadır. "Buradaki asıl sorun; sınır-durumların kendisinden çok bunların belirli bir tarihsel anda insanlar tara-

fından nasıl kavrandığıdır. Sınır-durumun aşılması ancak bu durumun tarihsel olarak içinde yer aldığı somut gerçeklik üzerinde eleştirel bilinçle etkinlikte bulunarak başarılabilir" ve "gerçeklik de bu yoldan dönüştürülür" (aktaran Ayhan, 2009, 151). Freire'nin (1991) bilinçlenme olarak ifade ettiği durumun yaşandığı, kişinin kendisi ve toplum hakkındaki görüşlerini yeniden yapılandıran, mevcut düzeni eleştirmesini ve bu düzene meydan okumasını sağlayan farkındalığı üreten; dolayısıyla öğrenmenin ve dönüşümün meydana geldiği ve gerçekliğin dönüştürüldüğü süreçlerden biri de toplumsal hareketler ve eylemlerdir. Toplumsal mücadeleler, Lukacs'ın (1978) ifadesiyle, kendi gerçekliği içinde ortaya çıkan sorunlardan soru yapıp, bunlara yanıt arayan insanın bilinçlenmesine katkıda bulunur.

Mücadele deneyiminin, sorular sormaya başlayan TEKEL işçilerinin dönüşümünde de birçok yönden katkısı olmuştur. TEKEL Direnişi'ne katılan işçiler, özelleştirme uygulamalarına, güvencesizliğe, işsizliğe, sendikal sürece, örgütlenmeye, mücadeleye, sınıfsal konumlanışa, deneyime ve öğrenmeye, yurttaşlığa, medyaya, toplumsal cinsiyet rollerine ve mevcut kabullerine yönelik bir eleştirellik geliştirirken bir yandan işçilerin söylemleri de dönüşmüştür.

Özelleştirmeye, güvencesizliğe ve işsizliğe ilişkin farkındalık

Kolektif eylemler/toplumsal hareketler içinde öğrenme ya da dönüşüm bağlamı, literatürün büyük bir kısmında bireysel öğrenme çerçevesinde ele alınır. Oysa bu tür mücadele deneyimleri içinde kolektif politik bir öğrenme süreci de meydana gelebilir. Politik ya da özgürleştirici öğrenme ve derinlemesine sorgulama süreci için bağlamın olmasının gerekliliğinden söz eden Foley'e (1999) göre mücadele için-

de meydana gelen eleştirel öğrenme, öğreneni mevcut anlayışından başka bir anlayışa taşıyarak onu çoğaltır ve güçlendirir. Bir başka deyişle, bu süreç aynı zamanda özgürleştirici bir süreçtir ki özgürleştirici öğrenme süreci, özgürleştirici eylemi meydana getiren öğrenmeyi içerir. Bu öğrenme ise politik mücadeleler içinde meydana gelebilir. Dolayısıyla özgürleştirici politik bir öğrenme süreci için meydan okuma ve mücadeleyi kazanma konusunda öngörüde bulunma oldukça önemlidir (Foley, 2001). TEKEL Direnişi boyunca meydana gelen öğrenme süreci de politik bir öğrenme sürecidir. İşçi mücadelesi olması nedeniyle öğrenmenin özellikle politik karakteri ön plana çıktı ve 78 gün süren TEKEL Direnişi'ne katılan işçiler, direniş boyunca politik açıdan bilinçlendi/farkındalık kazandı. Mücadele boyunca işçiler; özelleştirmelere, güvencesizliğe ve işsizliğe karşı eleştirel bir bakış geliştirirken aynı zamanda en genel düzeyde devlet, hükümet, iktidar eleştirisi de yaptı. Batman Kozluk Yaprak Tütün İşletmesi'nde çalışan Şükrü, TEKEL Direnişi içinde özelleştirme politikalarına ilişkin düşüncesinin değiştiğini ifade ederek eleştirel bir bakış geliştirmeye başladığını gösteren eylemcilerden biri:

> "Bu süreç beni değiştirdi. Ben devletin özelleştirme planlarına biraz sıcak bakıyordum. Ama gördüm ki öyle değil, söylendiği gibi değil. Çok büyük zulümler var. Bu 4/C, resmen bir kölelik sistemi. Çağdaş kölelik. Daha önce özelleştirmenin bazen olması gerektiğini düşünüyordum. Çünkü görüyordum kendi işyerimi, bazı işyerlerini. Görüyordum ve özelleştirmenin olmasını istiyordum. Ama insanların mağdur olmaması kaydıyla. Benim kafamdaki özelleştirme, tamamen disiplin ve kontrol mekanizmalarının işlemesiydi. Devletin parasının heba olmaması, üretim sahalarının büyümesi, insanlara aş, iş götürecek şekilde olmasıy-

dı. İşyerine 50 eleman lazımsa ve o işyerine 100 eleman alınıyorsa, o 100 eleman da iş yapmıyorsa bu mutlaka olacaktır diye düşünüyordum. Ama gördüm ki onları alan da yine devlettir, siyasilerdir. Ben özürlüyüm. Özürlü olarak beni topluma kazandırdı güya. Ama beni işten atıyor. Neden atıyor? Madem atacaktın niye aldın? Bu arkadaşlarımın hepsinin 11 yılı var. O zaman da özelleştirme kapsamındaydı, onları işe aldı. O zaman bu devlet biliyordu. Devlet adamları, biz devlet büyükleri diyoruz, onlar yıllarca sonrasını görmeliler. Devlet budur."

Şükrü konuşmasının devamında, özelleştirme uygulamalarının güvencesizlik ve işsizlik boyutunu da vurguladı:

"Bu tütün olayını var eden devlettir, hükümetlerdir. Yok eden de hükümetlerdir. Milyarlarca dolar değerinde yatırımlar yapılmıştı. Şimdi o yatırımların hepsi boş verilmiştir. Devlet özelleştirmeyle işsizler ordusunun oluşmasını amaçlıyor. Zenginlerin, bir de küresel zenginlerin çok daha zengin olmasını amaçlıyor. Artık ben ona inanıyorum. Önceden, bir ara inanmıyordum. Şimdi geldim buraya, gördüm. Madem ki devlet benden zarar ediyor, yan gelip yatıyorum; beni 4/C'ye niye veriyorsun? Beni üretim yapabileceğim bir yere ver, bana verdiğin hakkımı elimden alma. Ben gencim daha, ben çalışmak istiyorum. Beni 4/C denilen kölelik yasasıyla zincirliyor. Çağdaş köle yapıyor beni. Sen sattın onları. Sen boş bıraktın. Satmasaydın! Onları boş bırakmasaydın! Hayatlarının en genç çağında onları çalıştırdın, çalıştırdın, çalıştırdın. Ondan sonra kapı dışarı ettin."

Direnişe başlamalarına sebep olan öncelikli etmenin özelleştirme uygulamaları olduğunu vurgulayan diğer bir işçi Malatya'dan eyleme katılan İlyas'tır:

"Özelleştirmeden dolayı buradayız. Haksızlığa uğradığımızdan dolayı buradayız. Ekmeğimiz elimizden gidiyor diye burada hak mücadelesi veriyoruz."

Castells (2008), işin insanların hayatının çekirdeği olduğu vurgusunu yapar; modern toplumlarda ücretli çalışma zamanının, toplumsal zamanı yapılandırdığını ve çalışma saatlerinin sayısının insanların hayatlarının yıllık, aylık, haftalık döngüsüne dağılımının da insanların mutlu/memnun olup olmadıklarının önemli bir dayanağı olduğunu ileri sürer. Bu dağılımın olumsuz/memnuniyetsiz bir biçimde hayat bulması, Castells'in (2008, 589) ifadesiyle, 'hayat döngüsünün bulanıklaşması' ya da 'hayatın ritminin bozulması' anlamına gelir. Güvencesiz çalışmanın ve işsizliğin neden olabileceği bu 'bulanıklığı' ya da 'ritim bozukluğunu' özellikle işsizlik çerçevesinde vurgulayan Buzuev (1989) ise işsizliğin toplumsal bir felaket olduğunun ve işsizliğin acılarının öyküsünü hiçbir istatistiğin anlatamayacağının altını çizer. Buzuev'e göre işsizliğin anlamı yalnızca yoksulluk ve parasızlık bağlamında anlaşılamaz. İşsiz kalmak, aynı zamanda toplumun ekonomik ve politik yapısından kovulmak anlamına gelir ki; bu durum, işsiz olanın korkunç ve aşağılayıcı sıkıntılara mahkûm olması ve insan onurunun ayaklar altında çiğnendiği bir onulmazlık durumuna düşmesi anlamına gelir. Buzuev'in ifade ettiklerinden dayanakla içinde bulunduğumuz dönem düşünüldüğünde işsizlik hallerinin daha ileri bir düzeyiyle karşılaşmak mümkün. Tanıl Bora'ya ve Necmi Erdoğan'a (2011, 30) göre "içinde bulunduğumuz dönemi ayırt eden dramatik bir fark, kapitalizmin giderek kitlesel işsizliği yapısallaştıran bir rotada ilerlemesidir.

Kitlesel işsizliğin beraberinde getirdiği "fazlalık/lüzumsuzluk" tehdidinin bir veçhesi de insanların anlam dünyasındaki sarsıntıdır. İstihdamın 'arızîleşmesi', toplumsal ko-

numun 'iş' etrafında belirlendiği anlam dünyalarında sarsıntıya yol açar. İşsizlik, geçinme sorununun yanında, ondan da öte, kendini bu dünyada bir yere ait görmenin ve anlamlı/değerli hissetmenin imkânını kapatmakta ve sadece sistemin değil, asıl insanların kendilerini *lüzumsuz* görmelerinin kapısını açmaktadır. Esnekleştirme ve prekarizasyon/güvencesizleşme gibi stratejiler güvenceli ve uzun vadeli olarak istihdam edilen küçük bir kesim dışındaki geniş bir emekçi nüfusunu "yarı işli ellere" dönüştürmektedir. Harvey'in (2005, 169) "kullan at işçiler" metaforunun bu durumu iyi resmettiğini ifade eden Bora (2010, 8), bu bağlamda, Ankara'da Türk-İş genel merkezi önünde 78 gün boyunca direnişlerini sürdürmüş olan TEKEL işçilerinin eyleminin, emek rejimindeki esneklik ve güvencesizliğin bir vakası olarak önemli olduğunu ileri sürer. "4/C maddesi, provokatif denebilecek bir hak ve güvence iptalini düzenleyen" ve "onurlu iş akdi kavramını kamu otoritesi adına sırt çevirerek çalışma koşullarında her nevi keyfî düzenlemeyi meşrulaştıran bir düzenlemedir. İşçilerin direnişi, her şeyden önce, bu keyfîliğe karşı bir hak öznesi olma talebini yansıtmaktadır". Hatay Altınözü Yaprak Tütün İşletmesi'nden Ökkeş, TEKEL işçilerinin bu keyfiliğe karşı talebini şu sözleriyle dile getiriyor:

> "Bize bir kadro verilmiş, bir hak tanınmış. O kadroyu kimsenin elimizden almasını istemiyoruz. Daha önce de kapanan yerler var aynı durumda. Başka kurumlara verildiler. Biz de başka bir şey istemiyoruz. O diğer kurumları nasıl başka kurumlara verdilerse bizi de aynı haklarla başka kurumlara versinler. Benim elimde kadro var. Kadro ne demektir? Benim güvencem. Benim güvencemi elimden alıyor, bana diyor ki 10 ay çalışacaksın. Peki o kadro ne işe yarıyor? O kadroyu önceden bize vermeseydi. O zaman biz

kendimizi geçici işçi olarak bilirdik. Ama bana bir kadro verilmiş, ondan sonra kadroyu elimden alıyor, beni kapı dışarı ediyor. Böyle bir şey daha görülmedi. Ve onun için biz direnişimize devam ediyoruz. Hakkımızı almadan buradan memleketimize dönmeyeceğiz."

Sennett (2008, 147), neo-liberal ekonomi politikalarının, devlete bağımlı olan kişileri eskiden olduğu gibi yardıma muhtaç insanlar olarak değil 'sosyal parazitler' olarak gösterdiğini ifade ediyor. "Sosyal güvenlik ağlarının ve haklarının yok edilmesi ise politik ekonominin daha esnek olmasını sağlama ve parazitlerin toplumun daha dinamik üyelerini aşağıya çekmesini engelleme çabası olarak meşrulaştırılmaktadır. En azından, emir almadan işini yapamayan, kendi başına inisiyatif alamayan işçilere de bu gözle bakılmaktadır". Sennett'e göre "sosyal parazitler" söylemi işyerinde disiplini sağlayıcı güçlü bir araç olarak görülür ve bu süreçte her işçi başkasının emeğinin üzerine yatmadığını ispatlamaya çalışır. 4/C'ye dair konuşmalarında bilhassa güvencesizliğin yol açtığı durumu bu çerçevede yansıtan eylemcilerin güvencesizliğe ve işsizliğe ilişkin ifadeleri, aynı zamanda "sermayenin esneklik dediğini emeğin gerilim olarak yaşadığının" göstergesidir (Çerkezoğlu ve Göztepe, 2010, 64). TEKEL'in özelleştirilmesinin ardından 4/C ile karşı karşıya kalan işçilerin doğrudan 4/C'yi tanımlarken kullandıkları ifadeler ise işçilerin Sennett'in esnekliğin, insanları savuran ve eğip büken bir güç olduğu vurgusunun farkındalığında olduğunu gösteriyor. Bitlis Yaprak Tütün'den eyleme katılan Murat bu farkındalığını sözleriyle açığa çıkarıyor:

"Bu bir kölelik dayatmasıdır. Çünkü normalde devlet kurumunda çalışan bir memur 8 saat falan çalışıyor. Eğer fazla

çalışırsa da mesai alıyor. Ama bizde öyle o garanti de yoktur. Bizi 8 saat, 10 saat, 15 saat çalıştırabilir. Bize mesai vermeyebilir. Bir de bize açıkça da söylüyorlar biz garanti vermiyoruz size, gideceğiniz yerde müdürün iki dudağının arasında sizin çalışmanız diye. Eğer o müdür sizi beğenirse, eğer o müdüre yalakalık yaparsanız, ona kölelik yaparsanız o sizi çalıştırır. Yok, ona kölelik yapmazsanız, 8 saatten fazla çalışmam derseniz o sizi bir dakika çalıştırmaz diyorlar. 4/C inan ki tam bir kölelik dayatmasıdır. Eskiden Afrikalıları satıyorlardı. Bazen kulaklarını kesiyorlardı. Kulaklarına küpe takıyorlardı. O insanları gece gündüz çalıştırıyorlardı. 4/C de aynen budur. Eğer ben bu 4/C'de gidersem gideceğim yer saat 8'de işbaşı, akşam kaça kadar o belli değil. Çünkü 12 saat çalıştırma hakkı var işverenin. 1 ay çalışırsam 2 gün hastaneye gidebilirim. Ondan sonra hasta olursam bu sefer cebimden ödeyeceğim. Kadro yok. 4/C budur. Oradaki müdürün kölesi olacaksın. Oradaki müdür senden memnun kalmazsa seni bir imzayla işten atabilir. Çünkü hiçbir sendika koruyamaz seni. Bir şey yapamaz. 4/C bir kölelik yasası işte."

Tokatlı TEKEL işçisi ise işsizliğin ve güvencesizliğin yansıması olan 'lüzumsuzluktan' bir adım daha ileri giderek iş sahibi olmama durumunu 'pislik' ya da 'bela' olma durumu olarak betimliyor. Tokatlı işçinin, TEKEL'den önceki ve sonraki yaşamından bahsederken kullandığı ifadeler, iş sahibi olmanın aynı zamanda 'ahlâklı bir yurttaş' olmayı vurgulaması açısından oldukça dikkat çekici:

"Ben eskiden belaydım, pisliktim. Devlet bana iş verdi, ben ahlâklı oldum. Devletin bir yurttaşı oldum. Şimdi elimden işimi aldı. Tekrar aynı belaya geri dönecem." (Grup 4)

Global neo-liberalizm, Ginsborg'a (2010) göre karmaşanın arttığı, kolektif dayanışma bilincinin çözülmeye başladığı ve 'savunmasız' bireylerin piyasanın baskısına daha çok maruz kaldığı bir dünyada daha fazla önem kazanmaya başladı. Bu şartlar altında iş sahibi olma, sosyal güvenceden ve sendikal haklardan yoksun ve aynı zamanda denetmenlerle patronların keyfi güç kullanımına açık, kısa vadeli anlaşmaların belirlediği bir yöne doğru evrilmektedir. Carnoy (aktaran Castells, 2008, 358) ise esnek çalışma biçimlerinin ortaya çıkışına ilişkin yaptığı incelemesinde Ginsborg'un vurguladığı çalışma düzenlerinin dönüşümü çerçevesinde aşağıdaki dört unsuru ele alıyor:

- Çalışma Süresi: Esnek çalışma, tam zamanlı bir işte haftada 35-40 saat çalışma anlamına gelen geleneksel çalışma biçiminden farklıdır.
- İş Güvencesi: Esnek çalışma, göreve odaklıdır ve gelecekte de istihdam edilme yönünde bir güvence vermez.
- Yer: Çalışanların çoğu düzenli bir biçimde kendi işyerlerinde çalışsa da giderek artan bir kesim çalışma süresinin bir kısmını ya da tamamını evde, hareket halinde ya da çalıştığı işyerinin sözleşmeli olarak iş yaptığı başka bir işyerinde geçirir.
- İşverenle Çalışan Arasındaki Toplumsal Sözleşme: Geleneksel sözleşme, işverenin çalışanın tanımlanmış haklarına, eğitim, sosyal güvenlik haklarına dayanır/dayanıyordu; çalışanın ise işyerine sadık olması, işinde sebat etmesi, gerekirse fazla mesai yapmaya elverişli mizaçta olması beklenir/beklenirdi.

Diyarbakır Yaprak Tütün işçisi olan Ayşe, 'içine sindiremediği' esnek çalışma biçiminin ya da 4/C'nin bir işçi olarak yaşamı üzerindeki etkisini ifade ederken bu tür bir çalışma biçiminin 'sebat' etmek dışında başka şeyleri de dayattığını vurguluyor:

"4/C kadrosu benim bütün şeyimi elimden alacak. Cumartesi pazarımı bile elimden alıyor ve ben tamamen köleleştirileceğim bir işçi olarak. İşverenin karşısına ya yalaka olarak çıkacağım ya da şey ne bileyim haha hihi yaparak çıkacağım. Ya da onun söylediği yaptığı hareketleri beni ezmesini içime gôme gôme kendimi kahrederek o işi yapmaya çalışacağım yani. Beni isterse 4 saat çalıştırabilir isterse 4 ayda bana güle güle diyebilir. Bu büyük bir haksızlık. Hiç sindiremiyorum."

Sendikal sürece yönelik farkındalık

Direniş boyunca özelleştirme politikalarına ve güvencesizliğe ilişkin farkındalık kazanmaya başlayan TEKEL işçileri, bununla birlikte örgütlü oldukları konfederasyon (Türk-İş) ile sendikayı (Tek-Gıda İş) ve genel olarak sendikal süreci de sorgulamaya başladı. Ercan'ın (2006, 391), "Türkiye açısından emek üzerindeki kontrol ve denetim kurma sürecinin son yirmi beş yıllık süre içinde önemli ölçüde gerçekleşmiş olduğu; işçi sınıfının ayakta kalma mücadelesinde aciz kalmasına yol açan en önemli değişkenin ise yine kendisinin oluşturduğu örgütler yani sendikalar olduğu" saptamasının yerindeliği TEKEL Direnişi boyunca bir kez daha görüldü. Ercan (2006) ayrıca yapısal değişime karşı daha önceki organizasyon ve örgütleme alışkanlıkları ile yanıt veren sendikaların zaman içinde sendikalara ait olumsuzlukları daha çok açığa çıkardığını ve sendikacıların sendikal mücadele sürecinde edindikleri deneyimlerin zamanla sendikacıların kendilerini ayakta tutma stratejilerine dönüştüğünün altını çiziyor. Sendikanın işçiler açısından direnişin asli unsuru olmasından dolayı TEKEL Direnişi boyunca işçiler, sendikal sürece ilişkin bu değerlendirmeler çerçevesinde tartışmalar yürüttü ve işçiler tarafından sendikayı daha etkili yönlendir-

menin yolları arandı. Bilhassa direnişin ilerleyen günlerinde sendikalarından umudunu kesen işçiler, sürecin kontrolünü –işyeri temsilcileri aracılığıyla– ele geçirmek için çaba sarfettiler. Sendikayla yapılan toplantıları oldukça önemseyen işçiler sendika yetkililerinin işyeri temsilcilerinin görüşmesini ve buradan çıkacak sonuçlardan haberdar edilmeyi talep ediyorlardı. Ancak işyeri temsilcileri de yaşanan süreçten haberdar değildi. İşyeri temsilcileri, direniş boyunca sorulan sorulara "ben de sizin gibiyim, hiç bilmiyorum" diye karşılık verdiler. Sendika yöneticileriyle işyeri temsilcileri arasındaki bu kopukluk, işçilerin sendikaya yönelik tepki geliştirmesinin, sorular sormasının ve sendikayı sürecin sorumlusu olarak görmelerinin bir diğer sebebiydi. Yaşadıkları mücadele deneyimi sayesinde sendikal sürece ilişkin sorular sormaya başlayan TEKEL işçilerinden Bismil'li Şeref'in sözleri, "işçi sınıfının ayakta kalma mücadelesinde aciz kalmasına yol açan en önemli değişkenin kendi örgütleri olduğunu" ve "sendikacıların kendilerini ayakta tutma stratejilerinin" farkındalığını ve eylemcilerin sendikaya yönelik bakış açısındaki dönüşümü açıkça yansıtıyor:

> "Sendikayı biz daha değişik biliyorduk. Sendika, eğitim bazında, kültürel bazda, her şeyde kendi işçisini aydınlatır, yol gösterir. Biz böyle biliyorduk. Şimdi bakıyoruz mesela Türk-İş Genel Başkanı rant peşinde. Kendini hükümete karşı kötü göstermemek için... siz de şahitsiniz buradaki işçiler, direnişi sahiplenmeseydi zaten Türk-İş dünden razıydı buradaki eylemi bitirmeye. Hatta burada bize katkı veren öğrenciler, emek platformları, sivil toplum örgütleri... yani bunların hepsi bize bir güç vermeseydi bugün zaten biz burada olmazdık. Biliyorsun ayaklar sürekli sürünüyor, yolda sürünüyor, başlar da kendine gölge arıyor."

Hatay Altınözü Yaprak Tütün İşletmesi'nden Yakup ise sendikaya ilişkin düşüncelerini şöyle ifade ediyor:

> "Örgütlenmedir sendika. Bir örgüttür. Hangi örgüt ama? Hak arama örgütüdür. Ama artık sendika birbirini tutmuyor ki. 6 tane büyük konfederasyon var. 2 tanesi biliyorsunuz çekildiler. Memur-Sen, bir de Hak-İş çekildiler. Onlar zannediyorlar ki onlara gelmeyecek. Ama onlar biliyorlar ki eğer biz bu davamızda kaybedersek bütün sendikalar yok olacak. Sendikacılık bitecek. Şu anda eğer bir karar alamıyorlarsa demek ki sendikacılık yapamıyorlar bana göre. Bana öyle geliyor. Sendikacılık yapamıyorlar. Çünkü hiçbirisi birbirini tutmuyor. Bu kadar toplanıyorlar ama bir türlü gerçek kararı alamıyorlar. Cesaret kalmamış. Sendikalarda cesaret yok. Bir şeyi yapacağın zaman cesaret alarak yapacaksın. Ama o cesaret yok. Hiçbirisi birbirini sevmiyor ki. Birbirlerini sevmiyorlar, çekemiyorlar. KESK diyor ki biz grev istiyoruz. DİSK de istiyor. Türk-İş istemiyorsa vur masaya çekil aradan. Açıklama yap. Niye açıklama yapmıyorsun? O da yok. Onun için şu anda ben bakıyorum, sendikacılık sallantıda. Bitmek üzeredir. Kendi kendilerini bitiriyorlar kararsız oldukları için. Kararı göze almadıkları için, bir karar alamadıkları için sendikacılık bitmek üzere. Ben öyle görüyorum."

Batman Kozluk Yaprak Tütün İşletmesi işçisi Şükrü, sendikaya ilişkin geliştirdiği eleştirel sorgulamasını özellikle sendikanın eylem öncesi yapması gereken eğitim çalışmaları ve işçileri aydınlatma görevi çerçevesinde yapıyor. İşçinin ifade ettikleri açıkça 'öğrenmeye' yapılan bir vurgudur:

> "Bana sorarsanız Türkiye'de işçi sınıfı oluşmamış, işçi sınıfı sınıf bilincine varmamıştır. Özellikle kamu sektöründe ça-

lışan işçiler, kendilerini devlet ağaları gibi sanmışlar. Hükümet 4/C kararlarını aldığı zaman biz buraya gelecektik aslında. Bizi üye yapan sendikalarımız işe girdiğimiz gün bize merhaba, kardeşim sen işçi sınıfısın, her ayın bu tarihinde seninle işimiz var diyecekti. İşyerinde toplu sözleşmeler var. İşyerinde her ay 3 saat 5 saat eğitim çalışmaları yapabilirlerdi. Her şey kâğıt üzerinde kalmıştı. Kim kimdir öğretilmemişti, işçilik nedir öğretilmemişti. Üretim nedir öğretilmemişti. Bizim buraya düşmemizin bir nedeni de budur."

Örgütlenme ve mücadele

Freire, meydan okumanın yalnızca unsurlar üzerine yerleşmiş tarihsel sınırları tanımak anlamına gelmediğini aynı zamanda o sınırları ve onları mecbur eden koşulları zorlamanın mümkün olduğunu fark etmek anlamına geldiğini ifade eder (aktaran McLaren, 2004). TEKEL işçilerinin direniş boyunca özelleştirme uygulamalarına, güvencesizliğe, işsizliğe ve sendikaya karşı geliştirdikleri eleştirel bakış ve bu meydan okuma süreci aynı zamanda yaşadıkları 78 günlük deneyim üzerinden örgütlenmenin, dayanışmanın ve hak arama mücadelesinin önemine ve mümkün olduğuna ilişkin bilinçlenmeyi beraberinde getirdi. TEKEL Direnişi'ne katılan eylemcilerle yapılan görüşmeler, mücadelenin, örgütlenmenin ve dayanışmanın mümkün olduğuna ilişkin farkındalık kazanmaya başladığını açıkça gösteriyor. TEKEL işçilerinin eylemin ilk günlerinde karşılaştıkları engellerin bu sorgulama sürecinin tetikleyicilerinden olduğu belirtilmelidir. Direniş boyunca eylemcilerin kaldığı çadırlardaki gözlemlerden ve informal sohbetlerden eylemin ilk günlerini bizatihi kendileri yaşamış olan eylemcilerin mücadele içindeki temsiliyetlerinin ve mücadele ve örgütlenmeye olan inançlarının

daha güçlü olduğu ayrıca vurgulanmalıdır. Diyarbakır Bismil'de çalışan Şeref'in, emek mücadelesine ilişkin söyledikleri bir yandan mücadelenin önemine ve mümkün olduğuna işaret ederken bir yandan da daha önce tanık olduğu mücadele biçimine bir eleştiriyi içinde barındırıyor:

> "Biz bugüne kadar böyle bir eylem görmemiştik. Gerçi bizim Güneydoğu'da eylemler var ama hep siyasi. Emek adına hiçbir eylem olmadı. Daha önce de Ankara'ya geldik. AKP'nin önüne gittik o kadar. Bu kadar uzun süreli ve bu kadar halkın yan yana hiç sorunsuz bir şekilde 2 ayı geçirmeleri çok değişik bir şey. İşte demek ki emek kavgası buymuş. Emek olduğu zaman hiçbir halk, ırk, din ayrımı olmuyormuş. Yani dava ekmekse herkes bir oluyormuş... tek dil yani."

Batman Kozluk'tan Şükrü, hak arama mücadelesine ilişkin farkındalığının kendi deyimiyle 'maddiyatın' ötesinde bir farkındalık olduğunu şu sözleriyle yansıtıyor:

> "Öncelikle kendi haklarım çiğnendiği için, sonra çoluk çocuğumun geleceği için ve sonra bir haksızlığa baş kaldırmak için buradayım. Haksızlık dersem maddiyatın dışında bana vicdanen haksızlık yapıldı. Benim haklarımı zorla elimden aldılar. Zorla aldığı zaman da bu haksızlığa baş kaldıramazsan yarın senin çocuğunun başına da aynı haksızlık gelir, o da baş kaldıramaz. Sonuçta biz diyoruz ki hayat, madem yaşanmaya değerse herkes kendi eşit şartlarda yaşasın. Gerçi biz hep ezilmişiz. Bir uzman çavuş, bir ilçede bütün halkı hazır ola geçirebiliyorsa demek ki bu ülkede bir şeyler var. Biz de hep ezildiğimiz için ezilen halk tarafında olduk burada."

Şükrü'nün direnişe ilişkin sözleri, sadece direnişin sürdüğü anı değil ondan sonrasını da içermesi, mücadelenin iz bırakma beklentisi açısından oldukça önemlidir:

> "İnşallah diyorum bu direnişimiz sonsuza kadar devam edecek. Bugün eğer olumlu bir şey çıkmasa da istiyorum ki bütün dünyada ezilen insanlar, vicdanı sızlayan insanlar bu direnişe sahip çıkacaklar, beraber bize destek verecekler. Geleceğimiz için, çocuklarımız için, bütün ezilen insanlar için bu direniş bir vesile olacak. İnsanlar kararlı olduktan sonra her şeyi yaparlar. Biz bunu yapmasak zaten geleceğimiz kötüye gidiyor."

Hatay Altınözü işçisi Yakup ise direnmenin ve mücadele etmenin kendisi açısından taşıdığı önemi şu sözleriyle vurguluyor:

"Bizim direnişimizin katkısı çok. Gerçekten biz bir devi uyandırdık. Bu yeter. Biz, uyuyan halkı uyandırdık. Bilgi yönünden bilgilendirdik. Düşünün buraya bir üniversitenin genel sekreteri gelip ben sizden bir şeyler öğrendim diyorsa gerisini artık anlatmama gerek yok. Demek ki öğretmişiz. Vallahi ben gurur duyuyorum direnmekten. Ben direniyorum ama gururla direniyorum. Niye? Haklı olduğum için gururla direniyorum... Türkiye böyle devam ederse, insanlar uyanmazsa bu Türkiye bitmiştir, bitirmeye çalışıyorlar zaten."

Malatya Yaprak Tütün'den bir işçi, sözleriyle TEKEL Direnişi'ne katılan işçilerin 'hak arama mücadelesini', bir öğrenme süreci olarak değerlendirirken ve bu öğrenme sürecinin ardından beklentisini ifade ederken Tokat Erbaa'dan bir işçi de 'direniş içinde direnmeyi öğrenmeye' işaret ediyor:

"İnsanlar, burada hak arama mücadelesini öğrendiler bence. İnsanlar hak aramayı öğrendiler artık. Susmayacaklarını zannediyorum inşallah bundan sonra. Artık bağırmanın zamanı geldi. Hep susmakla olmuyordu." (Grup 3)

"Biz, gerçekleri burada öğrendik. Biz burada kaynaştık. Ayrı fikirlerde olduğumuz halde bir kaynaşma oldu. Yanlışı, doğruyu, biz her şeyi burada gördük. Ayakların altına alınmış onurlarımızı, ezildiğimizi, sömürüldüğümüz günleri... hepsini... Dik durmayı öğrendik biz burada." (Grup 4)

Görüşmelere katılan TEKEL işçilerinin tümü karşı karşıya kaldıkları engeller ve eylemin görünür kılınmasında örgütlenmenin önemini vurguladı ve direnişin kendilerine öğrettiği ya da kazandırdığı en önemli şeyin dayanışma ve örgütlenme olduğunu belirtti. Hatay Altınözü'nden Selahattin

örgütlenmenin, mücadelenin ve direniş boyunca gördükleri desteğin önemini şu sözleriyle yansıttı:

> "Örgütlenmek her zaman güzel bir şeydir. Topluluk bir şekilde örgütlendiği zaman ben her zaman hakkını alabileceğine inanıyorum artık. Karşı taraf sana istediği gibi dik durabilir. Ben verebilirim ya da vermem diyebilir. Her şey yapabilir. Ama eninde sonunda geri adım atacaktır o birlik olduğu zaman. Ve o sağladığın birlik, kimseye zarar vermeden devam ederse, gerçekten ekmeğinin gasp edildiğine inanıyorsan ve onu savunursan alırsın. Halk da buna destek verir. Hiç kimse halkın karşısında duramaz. Zaten bir gazeteyi ben okudum. Diyor ki Tekelciler ilk geldiklerinde belli bir şeyler istiyorlardı. Sonra baktılar bütün halk onlara destek vermeye başlayınca, destek arttıkça onların istekleri de arttı diye yazıyordu. Gerçekten de öyle. Biz eskiden öyle demiyorduk. Diyorduk ki biraz iyileştirme yapsınlar, gide-

riz evimize, yeter. Şimdi öyle demiyoruz. Gerçekten hakkımızı sonuna kadar almamız gerektiğini düşünüyoruz şimdi. Niye? Halk desteği var. Bize çok destek verdiler."

Bitlis'ten Murat ise TEKEL Direnişi boyunca yaşanan birlik ve beraberliğin eylemciler üzerindeki dönüştürücü etkisini, eylem öncesine ilişkin eleştirel sorgulamayla birlikte şu şekilde ifade ediyor:

"İnan ki bu kadar direnç göstereceğimi düşünmüyordum. Bizi bu kadar dirençli yapan şey birlik ve mücadele. Ankara halkının bize sahip çıkması, öğrencilerin bize sahip çıkması. Bunu ummuyorduk. Gerçekten ben bir tek şeyden çekiniyordum. Ben diyordum ki biz oraya gittiğimizde halk bize tepki gösterecek. Halk bize 500-600 lira maaşı bulamayan nice insanlar var, size bu maaşı veriyor, niye kabul etmiyorsunuz diyecek diye düşünüyordum ben. Çekiniyordum. Gerçekten ben yanılmışım. Ankara halkı bize öyle bir destek verdi ki çünkü biz haklıydık. Mücadelemiz haklıydı."

Görüşmelere katılan eylemcilere 'direnişin nasıl böyle bir aşamaya geldiği' sorulduğunda eylemciler, süreci bir yandan 'haksızlığa uğrama' vurgusuyla açıklarken bir yandan da TEKEL işçisi olan ve eyleme katılmayan arkadaşlarına dair eleştirel bir değerlendirme yaptı. Kendi arkadaşlarına ilişkin bu eleştirel değerlendirmeler, mücadelenin birlikte daha güçlü kılınabileceğini kabul ettiklerini gösteriyor; dolayısıyla bu durum mücadele ve örgütlenmeyle ilintili önemli bir vurguyu ve eleştirelliği açığa çıkarıyor. İstanbul Yaprak Tütün İşletmesi'nden Vahide, bu eleştirel bakışı geliştiren eylemcilerden biridir:

"Bu aşama, bir şey söyleyeyim mi, ne Türk-İş'in ne devletin değil bizim arkadaşlarımızdan kaynaklı. Tüm arkadaşlarımız gelmiyor, Türkiye çapında olsun. Geliyor 1.000 kişi geliyor 7.000 kişi. Biz 12.000 işçi olarak hepimiz burada olmamız lazım. Herkesin ekmeği. Ben eşimle gelmişim. Ben evde de oturabilirdim. Ama herkes gelse bu kadar 54 gün sürmezdi. Bizim çoğunluk yani arkadaşlarımız var. Herkesin sırtından geçinmek... maalesef yanlış bu tür şeyler."

İstanbul'dan eyleme katılan Vahide, eleştirel sorgulamanın ardından düşüncelerini ifade ederken eylemin 'gelişmesini' birlik ve beraberlik ile ilintilendiriyor ve özellikle 'mücadele' ile 'öğrenme' kavramlarını vurguluyor. Bununla birlikte; Vahide birlik, beraberlik ve dayanışma bağlamında bilhassa kültürel, mezhepsel ve etnik farklılıklara işaret eden eylemcilerden biri:

"Hiç böyle hayalimde değildi. Yani pes ederim diye düşündüm. Moralim bozuk olarak gidebilirdim. Çoluk çocuğuma stres moral hasta olarak ama bir şeyler insan öğreniyor burada. Mücadeleyi öğrendim burada. Ekmeğin nasıl nerden çıkacağını ve insanlara hükümet olarak bir başbakanımız olarak nasıl davranacağını öğrendim. Yani olmayacak şeyler... yetimin hakkını yemiyoruz. Zaten kendim yetimim. Ben yetimin hakkını nasıl yediririm. Yani çok ilerlemeler oldu burada. Çok gelişmeler oldu. Hava şartlarında o soğukta karda zorluklarda. Yani gerçekten kendi adıma konuşayım çok ilerledik yani. Burada bir dostluk var bir arkadaşlık var. Eş dost var. Tanımadığınız bir insanla ekmeği paylaşıyorsun. Tanımadığınız bir insanla bir sıcak yuva, arkadaşlığı, sevgiyi suyu paylaşıyorsun. Paylaşım çok güzel bir şey gerçekten, her yerde Türkiye'de yani Alevisi, Kürdü, Sünnisi ondan sonra hepsi.. bu paylaşım çok güzel, bu dostluk. Bunu öğrendik yani. Her şey bizim için yani. Bunu öğrendim. Hiç düşünmüyordum. Yani çok evvel geldim ama Türkiye'de ilk defa böyle büyük bir direnişi gördüm. Bu kadarını görmedim. Katılmadım da. On yıllık evliyim, hiç böyle düşünemedim yani."

"Ortak paydanın harekete geçmesi, ortak paydaya yeni bir yoğunluk getirir. Ayrıca iktidarla doğrudan çatışmaya girdikçe, sonuç olumlu ya da olumsuz olsun, ortak yoğunluk daha da artar: Göz yaşartıcı gazın acı kokusu duyularınızı keskinleştirir ve sokakta polisle çatıştıkça kanınız öfkeyle kaynar; yoğunluk patlama noktasına yaklaşır" diyerek kolektif eylemin kolektif etkisini ifade eden Hardt ve Negri'nin (2004, 231) betimledikleri dönüşümü TEKEL Direnişi'ne katılan işçilerin yaşadıkları açık. İzmir Yaprak Tütün'den Hüseyin, direnç göstermekten kaynaklı hissettiklerine ilişkin sözlerinde direnişin beklenen kazanımından –özlük

haklarıyla diğer kurumlara aktarılma– çok mücadelenin verdiği vicdani rahatlığın üzerinde duruyor, bunu bir kazanım olarak görüyor ve birlik beraberliğin önemini vurguluyor.

"Direnç göstermek süper bir şey. Vicdanen çok rahatım. Buradan ben kazanmadan da gitsem çocuklarımın yanlarına başım dimdik gideceğim. Yarın çocuğum benden hesap sormayacak. Baba, bu memlekette bana bir şey bırakmadın diyemeyecek. Onu sadece buraya gelmeyenlere diyecek kendi çocukları. Yakasından tutacak ve baba, sen bana ne bıraktın dediği zaman Tayyip Erdoğan ve çocukları gibi işte... onların da çocukları gün gelecek, hesap soracak. Ne bıraktın diyecek. Onlar hiçbir şey söyleyemeyecek. Ama ben çok rahat bir şekilde oğlum, gittim, 62 gün, 80 gün, 90 gün mücadelemi ettim, kazandım veya kazanamadım. Çok güzel bir duygu. Bir kere her şeyim değişti benim şu olaydan sonra. Mesela şeyi seyrediyordum. 89'da olanları. Keşke diyordum o dönemler yaşasaydım, o dönemler ben işçi olsaydım, o yürüyüşe ben katılsaydım. Ama şimdi 62 gündür buradayım. İyi ki diyorum bu zamanda yaşamışım, şunu görmüşüm, Türkiye'ye bir şeyler yapmışız, bir şeyler kazandırmışız. Çok mutluyum. Gerçekten çok güzel bir olay bu. Burası artık benim bir parçam. Bu çadırlar kalktı mı nasıl yaşayacağım bilemiyorum. Bundan sonraki hayatımı düşünemiyorum. Gider bu insanlar Ankara'ya, 3 gün kalır, 5 gün kalır dediler. Doğudan gelecek, batıdan gelecek, oradan gelecek, buradan gelecek. Sonuçta orada bir kültür çatışması olacak, biz müdahale etmeden zaten bunlar birbirini yiyecekler, kendi kendilerine gidecekler dediler. Gaz vurduktan sonra gördüler ki Güneydoğuluyla, Egeliyle, Kuzeliyle, Batılıyla herkes el ele kenetlenmiş, o gazın üzerinde dimdik duruyorlar. Biz burada Güneydoğululara zeybek oynamasını öğrettik; onlar da bize halay çekmesini öğretti. Kuzeyli-

ler bize horon tepmesini öğretti. Zeybek havasıyla çok güzel halay çekebiliyoruz. Yani mükemmel burası."

Malatya Yaprak Tütün İşletmesi'nden eyleme katılan Azize de yine TEKEL'in ardından özelleştirilecek olan kurumlarda çalışan işçileri, özellikle de sırada olan Türkiye Şeker Fabrikaları'nda çalışan işçileri, TEKEL Direnişi'ne destek vermemelerinden dolayı eleştiriyor. Bununla birlikte; yaşadıkları sorunun sadece TEKEL işçilerinin sorunu olmadığını vurgulayarak sözleriyle, birlikte mücadele etmenin ve örgütlenmenin önemini açığa çıkarıyor.

"Şeker'dekilerden sitem ediyoruz. Diyorlar ya susma sustukça sıra sana gelecek diye. Onlar çok yakın. Yani çok yakın zamanda onların başına gelecek. Onlar otursun. Bakalım ne zamana kadar. Onlara kızgınım yani. Yarın onların kapısını çaldığı zaman daha yeni uyanacaklar. İş işten geçer o zaman da. Bugün bize, yarın onlara. Çok da uzak değil yani. Bu ülkede bu sistemden şikâyetçiyim diyen herkesin duyarlı davranması gerekiyor. Yanımızda olmaları lazım. Bu ülkenin borcu bizim boynumuza kalmadı yani. Bizim şahsi bir sorunumuz değil. Herkesin sorunu. Aslında ülkenin sorunu. Tüm çalışanların sorunu. Ben sadece kendim için burada değilim. Olan haksızlıktan dolayı buradayım. Burada bir haksızlık var yani. Sadece kendi şahsım adına değil."

Freire'ye göre "eleştirel bilincin oluşumu sürecinde kişiler, durumlarının sürmesine kendilerinin nasıl katkıda bulunduklarıyla yüzleşirler ve böylece baskı ve eşitsizliğe dair kavrayışlarını derinleştirir; praksis içinde kendi kimliklerini yeniden tanımlarlar" (aktaran Sayılan, 2009, 163). Malatya Yaprak Tütün'den görüşmeye katılan bir işçi de yine özel-

leştirme kapsamındaki işletmelerde çalışan işçileri eleştiriyor; bu eleştiriyi aynı zamanda kendilerine ilişkin bir eleştirellikle geliştirerek Freire'nin sözünü ettiği bir tür yüzleşme yaşıyor:

> "Benim özelleştirilecek kurumlardaki işçilere önerim sendikalarını çalıştırmalarıdır. Özelleştirmelerin olmaması için tüm çabalarını sarfetmelerini öneriyorum onlara. Ellerinden geleni yapmalılar, oturmamalılar. Şu anda bile oturuyorlar onlar. Şu anda bile direnmeleri lazım. Bize destek vermeleri gerekirken hep sesleri geri planda kaldı. Geri planda da değil. Sesleri hiç çıkmadı. Yanlış yapıyorlar bana göre. Sümerbank özelleştirildiği zaman biz de grup grup gittik. Yani nasıl diyeyim. 100 kişi gideceğimiz yere 10 kişi gittik. O yanlışla hep karşılaştık zaten. Bu, geçmişteki bizim hatamız. İnşallah onlar da örgütlenirler diyorum." (Grup 3)

Görüşmelere katılan eylemcilerin tümü bir yandan direnişin önemini vurgularken bir yandan da mücadele içinde öğrenmeye ve dönüşüme ilişkin ifadeler kullandılar. Eylemciler, mücadele içinde kendi öğrenme ve dönüşüm süreçlerine değinirken etkileşim içinde oldukları insanların öğrenmesini ve dönüşümünü de sözlerine ekledi. Dolayısıyla, bu durum etkileşim/dayanışma içinde öğrenmeyi ya da karşılıklı öğrenmeyi yansıtıyor. Diyarbakır Yaprak Tütün işçisi Ayşe mücadele etmekten dolayı hissettiklerini ve karşılıklı öğrenme sürecini şu sözleriyle ifade ediyor:

> "Valla bir işçi olarak, emeğimin savaşını verme beni çok gururlandırıyor. Emek için mücadele çok gururlandırdı. Ben burada öğrencileri gördüm. Ben ondan da bir ders edindim. Benim çocuklar anne diyor seninle gurur duyuyorum diyor

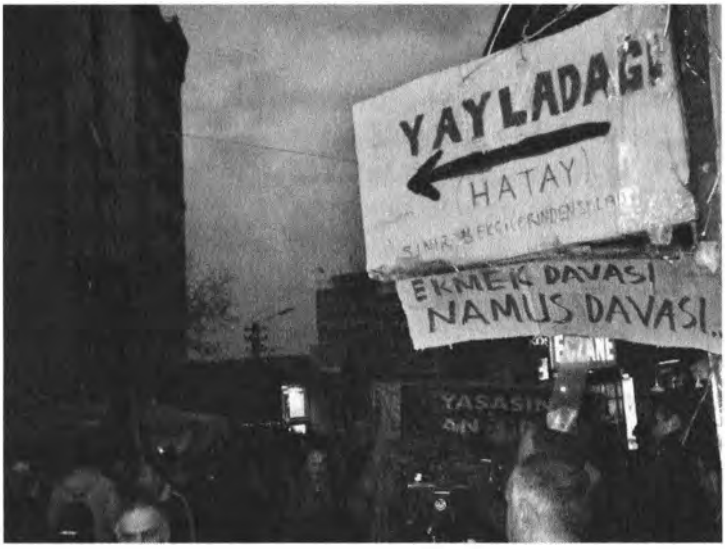
sen diyor, bir TEKEL işçisi olmanla gurur duyuyorum diyor. Sen mücadeleci bir annesin diyor. Yani ben her şeyden öğrendim buradan yani. Öğrenci olsun, esnaf olsun, halk olsun, emeğimin verdiği mücadele olsun yani hem aldık hem verdik aslında. Hem bilgi aldık hem bilgi verdik. Hem öğrendik hem öğrettik gibi. Yani oldu. Çok insanla tanıştım. Çok mesela Samsunlusuyla, Tokatlısıyla, Adıyamanlısıyla. Tokatlı bir arkadaş oturdu dedi ki, ya dedi ben dedi hayranım size. Kusura bakmayın. Sizden çok özür diliyorum, biz sizi Güneydoğu'da böyle bilmiyorduk. Çok çok özür diliyorum. Harika insanlarsınız demesi beni çok gururlandırdı ve hepimize çok sarıldı ve aynı sıcaklığı biz de hissettik."

Sınıf bilinci

TEKEL Direnişi boyunca, eylemcilerin radikal pedagojik bir süreç yaşadıkları ifade edilebilir. Preece ve Griffin'in (2006, 53) "özellikle ezilen grupları güçlendirmeyi ya da toplumsal ve politik baskının geleneksel biçimlerine meydan okumayı amaçlayan bir kuram" olarak tanımladıkları radikal pedagojik yaklaşımın hedefi görünmeyenleri, duyulmayanları, ezilenleri ifade etmek ve onların sesini yükseltmektir. Dönüşümün yaşandığı bu eleştirel süreçte ezilenler, kendi toplumsal konumlarının farkındalığında olmaya adım atarlar.

Marx (1992, 83), egemen sınıfın düşüncelerinin her dönemde egemen düşünceler olduğunu ve dolayısıyla toplumun egemen maddi gücü olan sınıfın aynı zamanda egemen entelektüel güç olduğunu belirtir. Marx'a göre maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf aynı zamanda düşünsel üretim araçlarını da kontrol eder; böylece genel anlamda düşünsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri de bu egemen sınıfa tabi olur. Eleştirel/radikal pedagojik süreçte ge-

liştirilen informal müfredat ise bu izlekten hareketle kolektif mücadeleyi güçlendirebilecek araçları işe koşar, dönüştürücü/özgürleştirici öğrenmelerin gerçekleşmesinin koşullarını hayati kılar ve bir bakıma egemen düşünceye meydan okur. Paulo Freire'nin okuryazarlık çerçevesinde ezilenlere verdiği eğitim yöntemi de yalnızca kelimeleri değil, dünyayı okumaya ve meydan okumaya/reddetmeye yönelik bir çabanın parçasıdır. Freire'nin betimlediği bu çerçeve içerisinde eleştirel pedagoji, kendini çevreleyen sınırları aşıp yapıları dönüştürmeye çalışırken, aynı zamanda mevcut toplumsal realitenin üzerine kurulur ve toplumsal konumların farkındalığını getirir (Ewing, 2010). Görüşmelere katılan eylemcilerin ifadeleri de; TEKEL Direnişi boyunca dönüşüm yaşayan TEKEL işçilerinin bu eleştirel pedagojik süreç –McLaren'in (2004, 215) ifadesiyle "ezme-ezilmeye direniş pedagojisi"– üzerinden toplumsal konumlarına dair farkındalıklarının yükseldiğini, işçilik bilinçlerinin geliştiğini ve direniş saye-

Ekmek ve namus davası vurgusu.

sinde 'işçi sınıfı' ve 'sınıf mücadelesi' kavramlarının eylemcilerin yaşamlarında daha tanıdık kavramlar olmaya başladığını gösteriyor. İşçilerin ilk günlerde "biz ekmek kavgası için buradayız, başka bir niyetimiz yok, onur meselesi bu" diyerek direnişi meşru kılma çabası, ilerleyen günlerde 'sınıf mücadelesiyle' ilintili tanımlamalara evrildi.

Bu süreçte eylemciler, bir yandan iktidar olana eleştirel bir bakış geliştirmeye başlarken bir yandan bu eleştirellik kendi sınıfsal konumlarının farkındalığını yükseltti. Bu farkındalık aynı zamanda kolektif mücadele içinde kolektif bir kimliğin/aidiyetin oluşumunun yolunu açtı. Bir başka deyişle; TEKEL işçilerinin sınıf mücadelesi, 'kendisi için sınıfın' ya da 'sınıf bilinci' edinmenin kapısını araladı; eylemcilerin işçilik bilinçlerini yükseltti. Toplumsal sınıfların varlığının bir türevi değil; sınıfların varlığıyla bir ve aynı şey olan sınıf mücadelesi, Marx'a göre politik bir mücadeledir (Marx, 1997; Althusser, 1994). Ancak Öngen'in de vurguladığı gibi işçi sınıfının "kendisi için sınıf" haline gelmesi, tek başına nesnel koşulların kendiliğinden geliştireceği bir özellik değildir. Bu sürecin, "doğrusal ve deterministik bir süreç değil, karmaşık, çelişkili ve güçlüklerle dolu bir süreç" olduğu dikkate alınmalıdır (aktaran Coşkun, 2007, 115). Dolayısıyla, TEKEL direnişçilerinin, mücadele deneyimi içinde 'kendisi için sınıf' haline geldikleri, sınıf bilincine sahip olduklarını ileri sürmek bu karmaşık süreci görmezden gelmek anlamına gelir. Zira; Marx, faaliyet, yaşam biçimi ve düşünme şeklinde ortaklığın bir sınıfın var olabilmesinin gerekli ama yeterli olmayan koşulu olduğunu belirtir ve gerçek sınıfın üyelerinin kendi birliklerinin ve diğer sınıflardan ayrımlarının bilincine varmaları gerektiğini ileri sürer. Bu çerçevede, sınıf kendi bilincine ancak uzlaşmaz sınıfla olan karşıtlığının bilincine vararak gerçekten varır. Sınıf bilinci sınıflar mücadelesi bilincinden geçer (aktaran Beneton, 1991). Na-

rin'in (2006, 71) de altını çizdiği gibi, Marx, sınıfları durağan olarak kavramaz, sınıfın bir diğer sınıf ile mücadele içinde sınıf haline gelmeye başladığını söyler. Sınıfların politik yönelimleri, davranışları, tek tek sınıf üyelerinin algılarıyla değil, sınıf mücadelesi ile belirlenir. Lefebvre (2008) de benzer şekilde sınıfın ve sınıf bilincinin tamamlanıp son şeklini almış, kesin, doğrudan doğruya tespit olunabilen durağan bir gerçeklik olmadığını ve işçi sınıfının sert sınamalar seyrinde kendi sınıf bilincini kazandığını vurgular.

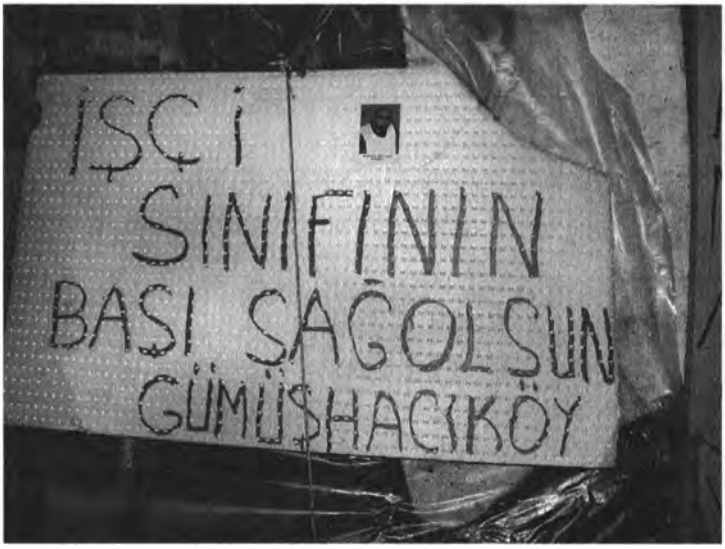
TEKEL işçilerinin direniş boyunca inşa etme girişiminde bulunduğu 'kolektif kimlik' Kilgore'nin (1999) ifadesiyle 'biz kimiz?' sorusuna yanıt verir ve toplumsal bir fail olarak grubun öz-farkındalığı anlamına gelir. Kilgore'ye göre bir grup, kolektif kimlik inşa ederek ve kolektif bir biçimde eyleyerek deneyim üzerinden bu kavramı geliştirir. Taylor ve Whittier (1995) de benzer şekilde deneyime vurgu yapar ve kolektif kimliği grup üyelerinin ortak çıkarlarından, deneyimlerinden ve dayanışmasından ortaya çıkan ortak/kolektif bir grup tanımı olarak kabul eder. Mücadele deneyimi üzerinden kolektif aidiyeti/sınıf kimliğini ya da bilincini geliştirmeye başlayan eylemcilerden biri olan ve Bitlis Yaprak Tütün İşletmesi'nden eyleme katılan Murat, sınıf dayanışmasının kendisi için anlamını ve hissettirdiklerini büyük bir coşkuyla anlatıyor. Bununla birlikte düşüncelerini ifade ederken bir yandan geçmişe dair bir öz-eleştiri de yapıyor:

> "Valla bu sınıf dayanışması gerçekten çok güzel bir şeymiş. Zaten inan ki biz o sınıfların gücüyle, yardımıyla bugüne kadar dayanabildik. Onlar bize çok moral verdiler. Sınıfların gücüne hiç inanmıyordum. Zaten bilmiyordum, görmemiştim. Sürekli eylem falan yapıyorlardı. Bunlar niçin eylem yapıyorlar diye düşünüyordum. İstanbul metrobüs zamları için sürekli eylem yapıyorlardı. Ben kendi kendi-

me bunların derdi nedir, amaçları nedir, ne işleri var diyordum. Meğerse haksızlığa karşı direniyorlardı. Gerçekten ben bu direnişe girdikten sonra onların şeylerini anladım."

TEKEL Direnişi içinde sınıf dayanışmasını yaşadıklarını belirten işçilerden biri de Bitlis'ten eyleme katılan Nimet'tir. Nimet'in bu sürecin üzerine konuşurken kullandığı coşkulu dil, direnişten önce bu tür bir dayanışma pratiğini beklemediğini gösteriyor:

"Burada çok deneyim oldu bize, çok şeyler gördük, yaşadık. Dertlerimizi, sorunlarımızı dile getirmeye çalıştık. Toplumsal kitle örgütleri ile tanıştık. Sınıf dayanışması yaşadık. Alevisinden, Sünnisinden, Kürdünden, Türkünden... sınıf bütünlüğü gördük. Yağmur, çamur, kar demeden direndik. Her şeyimizi göz ardı ettik emeğimizin uğru için."

Thompson'a (2004, 40) göre "ne zaman birtakım insanlar (paylaşılan ya da tevarüs edilen) ortak deneyimlerin sonucu olarak aralarındaki çıkarların özdeşliğini, çıkarları kendilerininkinden başka (ve genellikle karşı) olanlara göre duyumsar ve ifade ederlerse o zaman sınıf oluşur. Sınıf bilinci değişik zamanlarda ve yerlerde aynı şekilde ortaya çıkar ama hiçbir zaman *tam tamına* aynı şekilde değildir". TEKEL Direnişi'nde, Thompson'un ifadesiyle, 'sınıf bilincinin; gelenekler, değer sistemleri, düşünceler ve kurumsal biçimlerde somutlaşan deneyimlerin kültürel terimlerle ele alınmasıyla' ortaya çıktığı ve sınıf bilincinin eylemciler açısından bir kardeşleşme süreci olarak kabul edildiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Malatya Yaprak Tütün'den direnişe katılan Azize'nin sözleri de bu sürecin aynı zamanda bir 'kardeşleşme süreci' olduğunu gösteriyor.

> "Burası çok güzel. Bir aile gibiyiz. Bir ailedeki gibi iç içeyiz. Aileden farkımız yok. Zaman zaman tabii her ailenin içinde bile tatsızlıklar çıkıyor ama bizde çıkmadı. Bir aile gibi yaşıyoruz işte. Herkesin davası bir olduğu için hepimiz kardeş gibiyiz. Herkesin elinden bir hakkı alındı. Yani o hakkını geri almak için buradadır. Onun için hepimiz kardeşiz. Sonuçta sınıfımız bir, işçiyiz, haksızlığa uğradık. Onun peşindeyiz. Onu almadan da geri dönmüyoruz."

TEKEL Direnişi boyunca yapılan saha gözlemleri ve informal sohbetler neticesinde özellikle direnişin ilerleyen günlerinde eylemcilerin mücadelenin sınıfsal boyutuna dair farkındalıklarının yükseldiği gözlendi. Kendisini 'muhafazakâr' ve 'dindar' biri olarak tanımlayan ve 9 çocuk sahibi olan Muş Yaprak Tütün işçisi Muhammed direnişin 77. gününde Danıştay'dan çıkan kararın –4/C kapsamında işe başlayabilmek için işçilere tanınan 1 aylık sürenin yürütmesi-

ni durdurma kararı– ardından söyledikleri, eylemciler açısından sınıf kimliğini, TEKEL Direnişi'nin 'işçi sınıfı' kavramıyla kurulan güçlü bağını ve bu mücadelenin sınıfsal boyutunu gösteriyor:

> "Sanki bugün daha yeni doğdum. Bugün işçi sınıfının günüdür. Zafer işçinindir. Biz biliyorduk ki kazanacağımızı. Vallahi biliyorduk. İnanıyorduk. 77 gün bu sokakta, karda, kışta yatarken öyle pes etmek var mı? Pes etmek yok! Yola devam. Zafer işçinin. 77. günüm. Bugün 77. gün sokaklarda. Bunu yazdırdık, tarihe yazdırdık bunu. TEKEL işçileri kazandı, işçi sınıfı kazandı. Daha da devam edeceğiz. Kavgamız daha yeni başladı. Hiç umutsuzluğa düşmedim kesinlikle. Umutsuzluğa düşseydim 77 gün bu sokaklarda direnmezdim."

Samsun Bafra'dan eyleme katılan Sevgi ise kendi toplumsal konumuna ilişkin farkındalığını, ezen/baskıcı unsurların eleştirisini yaparak yansıtıyor. Eleştirel düşünümünü, 'hak', 'eşitlik' vurgusu ve iktidar tarafından TEKEL işçilerine ilişkin kullanılan 'lüzumsuzluk' ve 'yatarak para kazanma' söylemi üzerinden yürütüyor:

> "Biz yıllardır çalıştık, hak ettik, belli bir miktar para aldık, alnımızın teriyle kazandık. Ama bunu çok yüksek gösterdiler. Tekel işçisini resmen kan emici olarak gösterdiler, devletin sırtında bir yük olarak gösterdiler. Ama ben çalışan bir insan, helali haramı bilen bir insan, hak etmediğini asla almayan bir insan olarak... TEKEL'de çalışanların çoğu da benim gibi insanlar, alt tabaka insanlar. TEKEL'de çalışan insanların çoğu, çevresiyle paylaşan insanlardır. Ama çok farklı lanse ettiler. Ben hiç kimseyi aldığı maaşa göre değerlendirmedim. Bir milletvekiliyle aynı hayatı paylaşıyoruz.

Ama onların maaşları dünya kadar. Ben hiçbir zaman onlar bu kadar alıyor da ben bu kadar alıyorum demedim. Şimdi ise söylüyorum. Çünkü Türkiye'de hepimiz aynı hayatı paylaşıyoruz. Ben bir markete gidip alışveriş yaparken bana uygun olan fiyata göre alışveriş yapıyorum. Ama onlar markasına göre alışveriş yapıyor. Ben markaya göre alışveriş yapamıyorum. Çünkü maddiyatım onu kaldırmıyor. TEKEL'de çalışıyorum ben. Hangisinin fiyatı uygunsa ona göre alışveriş yapıyorum. Neden onlar marka satın alıyorlar... Eskiden sormazdım bunları. Gerek duymuyordum çünkü. Bana 1.200 lira maaş verirken sana 3 milyar 4 milyar verenin bir bildiği vardır diye düşünüyordum. Herkes görevini yapıyor diye düşünüyordum. Müdürümün, amirimin bana verdiği görevi dört dörtlük yapıyorsam senin de yaptığını ve ona göre maaş aldığını düşünüyordum. Herkes hak ettiğini alıyor diye düşünüyordum. Ama maalesef öyle değilmiş. Kesinlikle öyle değilmiş. Bunu bu süreçte gördüm."

TEKEL Direnişi, işçilerin yalnızca kendi aralarında deneyimledikleri bir dayanışma süreci olarak yaşanmadı. İşçiler direniş boyunca diğer demokratik kitle örgütleri, siyasi partiler, sendikalar ve diğer bileşenler tarafından yapılan eylemlere ve basın açıklamalarına da katıldılar. Örneğin ataması yapılmayan öğretmenler platformunun eylemine katılan işçiler, eylemdeki sayının azlığından yakındılar ve "ne kadar duyarsız insanlar" diyerek tepki gösterdiler. Bunun yanında, 23 Şubat 2010'da Balıkesir'in Dursunbey ilçesinde yaşanan grizu patlamasında ölen 13 işçinin ardından 24 Şubat'ta bir dakikalık saygı duruşunda bulunmalarını, kollarına ve alınlarına siyah bant takarak 24 Şubat'ı yas günü ilan etmelerini işçilerin sınıf dayanışması olarak ifade etmeleri önemlidir.

Deneyim ve öğrenme

Lefebvre (aktaran Durand, 2000), pratik sözcüğü yerine, *pratik eylem,* yani dönüştürme ya da değiştirme amaçlı pratik ve eylem anlamındaki *praksis* sözcüğünü kullanır. "Fikirlerin, tasarımların ve bilincin üretimi, etkin doğrudan ve dolaylı bir şekilde insanların maddi faaliyetine ve maddi alışverişine bağlıdır ve gerçek hayatın dilidir" diyen Marx'ın (1997, 48) saptaması çerçevesinde çalışması boyunca "praksis"e vurgu yapan Biazar (2009) ise bilinçlenmenin praksis üzerinden meydana geldiğini ve insanların bilinçlerini/anlayışlarını değiştirmeleri için farklı fikirlere ve deneyimlere ihtiyaç duyduklarını ileri sürer. Biazar'a göre eleştirel praksis, insanlar mevcut toplumsal ilişkileri sorgulamak ve bu ilişkileri değiştirmek ya da ortadan kaldırmak için eyleme ve insanileştiren ilişkileri yaratma yolunda adım attığı zaman meydana gelir. Bu süreç; politik bir partide, sendikada, sınıfta ya da politik bir çalışma grubunda yaşanabileceği gibi toplumsal mücadeleler içinde de yaşanabilir.

Toplumsal mücadeleler boyunca yaşanan eleştirel öğrenme sürecini, deneyimlerini teorize eden insanların yaşadığı bir süreç olarak kabul eden Foley (1999), iktidar, çelişki, yapı, değerler ve tercih gibi kavramları kullanarak, deneyimleriyle aralarına mesafe koyan bireylerin deneyimlerini yeniden düzenlediklerini ifade eder. Foley'e göre eleştirel öğrenme ya da praksis içinde öğrenme/dönüşüm, yapılandırılmış bir sürecin aksine eyleyerek ve eylem üzerinde derinlemesine düşünerek informal olarak meydana gelir. TEKEL Direnişi boyunca yaşanan bilinçlenme süreci de bu çerçevede değerlendirilebilir. Eyleme katılan işçiler deneyim üzerinden bilinçlenme yaşadılar. Mücadele boyunca öğrenme ve deneyim, bunları yaşayanlar için benzer şeyleri ifade etti. Görüşmelere katılan eylemciler sık sık eylem boyunca yaşa-

dıkları deneyimlere –özellikle mücadele deneyimine– vurgu yaptılar. Batman Kozluk'tan direnişe katılan Şükrü, katıldığı bir sendikal eğitim ile eylem içinde yaşadığı deneyimi karşılaştırıyor. Şükrü'nün sözleri, direniş boyunca yaşadığı deneyimin, katıldığı sendikal eğitimi daha anlamlı ve güçlü kıldığını gösteriyor:

> "Bir kere sendikanın görevlendirdiği iki öğretim görevlisi iki saat bize ders vermişti. Özelleştirme kapsamında bulunan işyerlerinde işçilerin psiko-sosyal durumlarını gösteren panel gibi bir program izledim. Orada özelleştirme kapsamında oldukları için günlük yaşantılarının nasıl etkilendiğini, çocuklarıyla nasıl konuştuğunu, çevreleriyle nasıl konuştuğunu, kısaca sosyal faaliyetlerdeki durumlarının nasıl olduğunu anlatıyorlardı. Söylüyorlardı bize. Biz de onun tam gerçek olduğunu burada gördük. Örneğin ben şimdi 70 gündür bir boşluktayım."

Deneyimini ifade ederken öğrenmeyi vurgulayanlardan biri de Samsun Yaprak Tütün İşletmesi'nden eyleme katılan bir işçidir. Daha önce sendikal eğitimlere katılmış olan görüşmeci, yine sendikanın gerçekleştirdiği eğitim çalışmalarıyla yaşadığı dayanışma ve mücadele pratiğini karşılaştırarak deneyimin öneminin altını çiziyor:

> "Olgunlaşıyoruz burada. Yaşadıkça bir şeyler öğreniyorsun. Bunları görüyorsun yani. Mesela ben sendikadaki seminerlere de katılırdım. Oradaki anlatılanla yaşanan bir olmuyor. Pratik bu. Çok şey fark ediyor. Orada anlatılıyor, zihinde kalıyor. Ama burada yaşayarak, paylaşarak öğrendiğin zaman daha değişik oluyor. Kaynaşmayı bir kere... ben mesela zaman zaman Diyarbakır çadırına giderim, sohbet ederim, kaynaşırım. Var olan ne varsa veririm. Onlarda ol-

du mu onlar verir. Adıyaman çadırına, Adana çadırına giderim. Onlarda da bizim fabrikalarda çalışan arkadaşlarımız var. 3-5 kişi tanıyordu bizi. Ama şimdi orada çalışan binler tanıyor bizi. Biz de onları tanıyoruz. Böyle bir samimiyet, dostluk oluştu." (Grup 2)

Hem informal sohbetler yapılan işçilerin hem de görüşmelere katılanların, özellikle 'yaşayarak öğrenme' ifadesini vurgulaması dikkat çekici. Siirt Kurtalan'dan, Adıyaman'dan, Trabzon Akçaabat'tan ve Bitlis Yaprak Tütün'den eyleme katılan görüşmecilerin direniş boyunca yaşadıkları deneyim üzerine söyledikleri ve 'yaşayarak öğrenme' vurgusu işçilerin dönüşümünde deneyimin önemini göstermesi açısından alıntılamaya değer:

"Malatya Üniversitesi'nden üniversite hocaları gelmişti. Özelleştirmeden sonraki insan psikolojisiyle ilgili bize bilgi verdiler, sevmiştim o semineri. Burada şimdi anladım. İlk başta fazla da ciddiye almamıştık zaten. Çok fazla bir katılım da olmamıştı. Ama şimdi anladım özelleştirme politikalarından sonraki insan psikolojisinin nasıl olacağını..." (Abdullah)

"İşçiyiz ama biz de biliyoruz bazı şeyleri. Hani burada bile çoğunu öğrendik aslında. Yaşayarak bunlar öğreniliyormuş. Hani onlar kitapta yazmıyor." (Aynur)

"Daha önceki direnişleri çok hatırlamıyorum. Ama iyi yapıyorlar diye düşünuyordum izlerken. Ama insan yaşayınca daha iyi anlıyor." (Zeynep)

"Birleşerek, birlikten kuvvet doğar gibisinden düşünerek bir şeylerin yapılabileceğine inanıyorum ben. Önce bu ka-

dar inanmıyordum. Ama şu aşamadan sonra daha çok inanıyorum. Yaşadıkça öğreniyorum. Daha bilinçleniyor insan. Yaşadıkça her şeyin, hayatın, birlik beraberliğin kıymetini daha çok anlamaya başlıyorsun." (Nimet)

Tokat Erbaa Yaprak Tütün İşletmesi'nden direnişe katılan Ahmet ise başlı başına 'eylemin/direnişin'; dolayısıyla eylemenin gerekliliğinden bahsediyor. Bu gerekliliği ifade ederken eylemin kolektif niteliğini önceliyor; böylece bireysel hak arama mücadelesinden ziyade kolektif mücadelenin altını çiziyor:

"Halktan zaten 4/C'de çalışmayan hiç kimse 4/C'nin ne demek olduğunu bilmiyor. Biz burada basınla duyurduk halka, tüm Türkiye'ye. Tek tek gezerek de anlatamazdık zaten. Bence burada direniş yapmak daha etkili oldu."

Geçmişe/mevcut kabullere yönelik eleştirellik

Mücadele içinde dönüşüm sürecinde, mücadeleye katılanlar eleştirel öz-düşünüm sayesinde eski kabullerini, değer yargılarını, inançlarını ya da dünyayı anlama yollarını gözden geçirebilir ya da yenilerini geliştirebilir. Geçmişe ve mevcut perspektife yönelik eleştirel sorgulamanın yolunu açan dönüştürücü kolektif mücadele deneyimlerinden biri olarak kabul edilebilecek TEKEL Direnişi boyunca eylemcilerin yaşadıkları bu sorgulama süreci, kendi referans çerçevelerine ilişkin farkındalık kazandıklarını gösteriyor. Bir başka deyişle; direnişe katılım ve daha önce karşılaşmadıkları muhalif örgütlerle ve insanlarla bir arada olma/dayanışma eylemcilerin referans çerçeveleri üzerine bir eleştirellik geliştirmelerine ve farkındalıklarını yükseltmelerine yol açmıştır. TEKEL işçilerinin mevcut mücadele deneyimi üzerinden geç-

miş deneyimlerini ve bakış açılarını eleştirel bir şekilde sorgulamaya başladıkları bu süreç, hem politik bağlamda hem de kültürel ve toplumsal bağlamda yaşandı. Görüşmelere katılan eylemciler, sözleriyle geçmişe ilişkin eleştirel bir bakışı geliştirdiklerini açığa çıkarmıştır. Bununla birlikte; bu sorgulamanın, referans çerçevelerinin dayanaklarını oluşturan politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal bağlamın sorgulanmasını da içerdiği vurgulanmalıdır. Referans çerçevesine ilişkin eleştirel bir sorgulama süreci yaşayan eylemcilerden biri, Tokat Erbaa Yaprak Tütün İşletmesi'nden eyleme katılan işçidir. Tokatlı eylemci, referans çerçevesini; bakış açısının dayanaklarını oluşturan politik ve toplumsal bağlamı içinde sorgulamaktadır:

> "Ben hukuk üzerine, anayasa üzerine... ne bileyim... kanun ve maddeler üzerine çok kitap okudum. Tarih, komünizm, hepsinin üzerine okudum da komünizmin çalışma sistemini, sosyalizmin çalışma sistemini, onların insanlar üzerinde, işçiler üzerinde verdiği emekleri bilmiyordum. Buraya gelince öğrendim. Gece gündüz burada TKP'li gençleri, İP'li görevlileri, ÖDP'liler, sosyalizm, Emek Partisi, sivil toplum örgütlerini görünce... Erbaa'da bana ülkücüler, milliyetçiler şöyle diyordu. Biz 12-13 yaşımızdayken bizi öyle yönlendiriyorlardı. Biz, işte yumruğu kuvvetliyiz, biz bileğimiz sağlam, biz yiğit adamız. Hep garibanın, işçinin yanındayız diyorlardı. Komünistler çok kötü. Onlar hep şeyin yanında... işverenin yanında diyorlardı. Tam tersine. Bugün bakıyorum onlardan hiç kimse yok, öyle destek veren yok. Hep komünist dedikleri, solcu dedikleri, sosyalist insanlar burada işçiyle gece gündüz kalıyor, yemek dağıtıyor, çorba dağıtıyor, ekmek veriyor, çay veriyor. Demek ki hiçbir zaman için aynanın bir tarafında olmamak lazım. Aynanın arka yüzünü de görmek lazım. Biz, hep ters tara-

fı gördük. 33 yaşıma kadar Milliyetçi Hareket Partili olarak büyüdüm. Hâlâ bıyıklarımda Osmanlı kalıntısı var. Bu bıyıklarımı da arkadaşlar yakıştırıyor diye bırakıyorum ama o ülkücüyüz diye bizi kandıranların hepsini de bugün protesto ediyorum. Onlar delikanlı değilmiş. Yalancıymış onlar, onlar bizi sömürüyormuş. Asıl ülkücülük burada. Garibanların yanında, işçilerin yanında olan bu sosyalistler, biraz önce anlattığım partili insanlarmış yani." (Grup 4)

Kolektif mücadele içinde dönüşmeye/bilinçlenmeye başlayan TEKEL işçileri, aynı zamanda diğer perspektiflere bakma ve onları anlama ihtiyacı duydu. TEKEL Direnişi'ne katılan işçiler, eyleme katılan diğer işçilerle ve destekçilerle oluşturdukları ilişkiler üzerinden onların perspektiflerinden istifade etti ve yeni bir perspektifin kapısını araladı. Bununla birlikte bu dönüştürücü süreçte eylemciler diğer referans çerçevelerine karşı daha hoşgörülü ve esnek olmaya başladılar. Tokat Yaprak Tütün'den eyleme katılan bir işçi, mücadele deneyimi içinde mevcut perspektifine ilişkin geliştirdiği eleştirelliğini ve kazandığı hoşgörüyü bir kazanım olarak görüyor ve bu süreci şu sözleriyle dile getiriyor:

"Biz haklarımızı almasak da bazı şeyleri kazandığımıza inanıyorum. En azından bazı düşüncelerim değişti. İnsanları daha iyi tanıdım, düşüncelerim değişti. Eskiden kötü gördüğüm şeylere daha bir hoşgörülü davranabilirim. Yani bayağı değiştim. Burada kendimi iyi hissediyorum. Evde daha rahatsız hissediyordum. Buraya gelince daha bir iyi hissediyorum. Burada hep biriz, tek yumruğuz." (Grup 5)

Aydın Yaprak Tütün İşletmesi'nden direnişe katılan Metin ise yaşadığı bir deneyimini örnek vererek eleştirel bir karşılaştırma yapıyor ve öğrenme sürecini değerlendiriyor. Me-

tin'in sözleri dönüşüm sürecinde 'deneyimin dönüşmesini' vurguladığından oldukça dikkat çekici:

> "Bu eylem beni çok değiştirdi. Nasıl söyleyeyim... çok kısa bir misal vereyim. TEKEL eylemi başlamadan önce Aydın'da Adnan Menderes Üniversitesi'nin Spor Akademisi'nin Spor Kompleksleri yapılacaktı. Aydın merkeze taşınan Spor Akademisi, Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü tarafından Nazilli ilçesine taşınacaktı. Bu konuda Spor Akademisi öğrencileri Aydın'ın meydanında bir çadır kurdular. Biz göçebe eğitim istemiyoruz, öğrenci rant kapısı, gelir kapısı değildir dediler. Biz bulunduğumuz yerde göçebe olmadan bir eğitim istiyoruz diye bir imza standı açtılar. Taşınmak istemediklerini söylediler. Çok haklılardı davalarında. Ben arkadaşlarımla gittim, imza desteğimi verdim ama TEKEL Direnişi'nden sonra, bu 75 günden sonra şundan pişmanım. Bir termos çay götürüp de arkadaşlara onlarla orada bir gece kalmadığıma çok pişmanım. TEKEL eylemimiz bana çok şey kazandırdı. Bir eylemin nasıl yapılacağını, bir eylemin nasıl destekleneceğini, haklı olarak hakkını arayan insana nasıl yardım edilebileceğini, ama maddi ama manevi ve duygusal yönden nasıl bir faydanız olabileceğini tabii ki burada öğrendik."

Trabzon'dan eyleme katılan Mithat, yaşadığı mücadele deneyimi üzerinden geçmişte yaşanan işçi direnişlerine bakışını sorguluyor ve bu çerçevede öz-eleştirel bir dil kullanıyor. Mithat, konuşmasının devamında geçmişe yönelik eleştirelliğini sürdürerek mücadele içinde eylemcilerin dönüşümüne işaret eden düşüncelerini ifade ediyor:

> "Daha önceki direnişleri de biliyorum. İstanbul'da 80'lerdeki eylem. Maden işçilerinin eylemi... belki o zaman yadır-

gamış olabilirim. Yani iyi para alıyorsunuz, şudur budur. Ama hiç kimse emeğinin karşılığını almıyor. Onlar da direnişlerinde haklıydılar yani. Mutlaka emeğinin karşılığını isteyeceksin. Buradan baktığımda haklı olduklarını düşünüyorum. Emeklerinin karşılığını alması gerekiyordu... Bizim bölgelerde öğrenciler gelip basın açıklaması yapardı. İnsanlar onlara tepki gösterirdi. Biz de derdik neme lazım. Şimdi tepki koyan insanlara biz de tepki koyma bilincine vardık. O insanlar bir şeyleri anlatmaya çalışıyorlar. Bir şeyleri eksik veya doğru, işte az veya çok ama onun görüşü, saygı duymak lazım herkese. Tepki gösteren insanlara dayanışma gösterecek güce sahip olduk burada. Bu yaşadığımız işi, örgütlenmeyi, eylemi her platformda yaşayacağız, lanse edeceğiz. Belki daha önce geri duruyorduk. Biraz daha geriden hareket ettik veya işte korkup ama bundan sonra tabii ki etkili olur. Bütün eylemlere... haksızlıkların karşısında duran herkesin yanında yer alabilecek cesarete ve güce sahip olduk. Yani ne olursa olsun, kim olursa olsun... eskiden öyle değildi."

Adıyaman Besni'den eyleme katılan işçilerle yapılan grup görüşmesinde bir işçi yine TEKEL Direnişi'nden önce eylemlere bakış açısını sorguluyor:

"Bizim düşüncelerimiz değişti burada. Bazı insanları televizyonlarda görüyorduk. İşte darp oluyor, eylem yapıyorlar. Polis müdahale ettiği zaman diyorduk ki; bunlar rahat durmuyor ama işte şimdi düşüneceğiz acaba o insanlar niçin eylem yapıyor? Bizim bütün düşüncelerimiz değişti yani." (Grup 6)

Geçmiş/mevcut kabuller üzerine eleştirel düşünüm sayesinde eylemciler, diğer insanlara karşı olan önyargıları-

nı yıkmaya başladılar. Bu eleştirel süreç ile birlikte eylemciler sadece önyargılarını yıkmakla kalmadı aynı zamanda önyargılarının oluştuğu toplumsal ve kültürel bağlama ilişkin farkındalık da geliştirdiler. TEKEL Direnişi'ne katılan işçiler çeşitli kentlerden geldiğinden; aralarında politik, kültürel ve toplumsal farklılıklar mevcuttu. Bu farklılıklar, eylem içinde bilhassa Kürt-Türk, Alevi-Sünni ve kendi deyimleriyle 'dindar-dinsiz' bağlamında kendini gösterdi. Bu farklılıkların eylem öncesi neden olduğu önyargılara, eylemciler tarafından direniş boyunca meydan okundu. Ancak bu meydan okumanın; önyargıların bütünüyle yıkıldığı anlamına gelmediğinin, başlamış ve bitmiş bir süreç olarak ele alınmamasının gerekliliğinin ve dönüşümün dinamik bir süreci imlediğinin bir kez daha altı çizilmelidir. Tokat'tan eyleme katılan Gülsen'in söyledikleri eylemciler arasındaki farklılıkları ve eylemin dönüştürücü boyutunu yansıtıyor:

> "Biz genellikle çadırları dolaşıyoruz kendi aramızda. Dün gece Diyarbakır çadırındaydık. Hep televizyonda Diyarbakır terörist diye geçti. Ama katılıyor direnişimize. Tokat'ta kaldığım zaman acaba diye düşünüyordum. Ama birbirimizi tanıdık. Hep bir araya geldik, oturduk, konuştuk, eğlendik ve şunu gördük ki aslında biz hepimiz aynıyız. Aramızdaki tek fark küçük ufak tefek siyasi ayrılıklar. O da şu insan şucudur, bucudur demeyi gerektirecek ve birbirimize silah sıkacak kadar büyük bir şey değil. Onlar da kendilerince haklılar, onu öğrendim. 12 Eylül öncesinde yapılan baskılardan dolayı Türkiye bayağı sindirilmişti. Şu anda bu eylem o üzerimize çekilen baskı yorganını kaldırdı. Artık insanlar biliyorlar ki hak aramak kötü bir şey değil, korkulacak bir şey değil. Hak aramazsan hakkını alamazsın."

Hatay Altınözü'nden Yakup'un sözlerini, dönüşümü özellikle 'önyargılı olma' üzerinden açığa çıkarmasından dolayı bu çerçevede ele almak yerinde olacak. Altınözü'nden direnişe katılan Yakup, görüşme esnasında düşüncelerini öfkeli bir şekilde ifade etti. Bu; bir bakıma, eylemden önce oldukça önyargılı olmaktan dolayı, işçinin kendi kendisine yönelik bir öfkesi olarak okunabilir:

> "Burada insanlığı gördüm insanlığı! Bu halkın dayanışması var ya. Bu insanlığı gördüm ben burada. İnsan hiçbir zaman sadece "benim" demeyecek. İnsan karşındakine hemen önyargılı davranmayacak. Ben bunu öğrendim burada. Davranmayacaksın, önyargılı davranmayacaksın! Ben bunu gördüm, bunu öğrendim."

TEKEL Direnişi'ne katılan eylemciler arasındaki farklılıkları eleştirel bir dil kullanarak vurgulayanlardan ikisi de Samsun Bafra'dan ve İstanbul'dan eyleme katılan işçilerdir. Bafra'dan eyleme katılan Cemalettin'in sözleri aynı zamanda medyaya ilişkin eleştirel bir bakışı yansıtırken İstanbul'dan eyleme katılan işçinin eylem boyunca yaşadıklarına ilişkin söyledikleri, özellikle eylem öncesi sahip olduğu düşüncelerden ve hissettiklerinden dolayı derin bir rahatsızlık duyduğunu gösteriyor.

> "Bir dostluğumuz, kardeşliğimiz, beraberliğimiz oldu. Mesela bizim burada doğudan gelen bir sürü arkadaşlarımız var. Bu insanları hep böyle medyadan, basından işte tarif ediyoruz. Bunlar hep böyle kötü insanlar olarak lanse edildi, ediliyor da. Ama halbuki bu insanlarla beraber 70 gün bir yerde durduğun zaman insanın ne olduğunu öğrenebiliyorsun. Hepsi de candan ciğerden, can gibi arkadaşlarımız olmuştur, kardeşlerimiz olmuştur." (Cemalettin)

"Bu süreçte birlik beraberlik içerisinde birbirimizi sevmeyi öğrendik. Ondan sonra diğer arkadaşlarımıza, hani tanımadığımız için diğer şehirlerdeki arkadaşlarımıza önyargılı davranıyorduk. Onlarla kaynaştık. Onları seviyorum, şimdi kafamdaki onlara karşı düşüncelerim değişti. Yani çok iyi insanlar. Kardeşliği öğrendik daha doğrusu, gerçek söylüyorum. Korkuyu attım üstümden. Korkuyordum önceden açıkçası. Şimdi öyle bir şeyin boşuna olduğunu öğrendim de zorluklara dayanmayı öğrendim. Hayatın en zor şartlarında bile birlikte mücadele edersen kazanılabileceğini öğrendim. Bunlar bana bu eylemin güzel yani kazandırdığı şeyler. Özellikle, güneydoğunun insanları ile burada olmak beni çok mutlu ediyor. İnanın o kadar rahat gidiyorum ki yanlarına, huzur buluyorum yani, onlar olmadı mı sanki bu eylemin neşesi, her şeyi gidiyor. O kadar sevecen insanlar. Tıpkı doğa gibi insanlar, doğa gibi böyle, ne bileyim her şeyleriyle çok doğallar, samimiyetleriyle, sevgileriyle, nasıl desem sana, yürekleriyle çok doğallar. Ve keşke diyorum onları kafamda hiç yargılamasaydım. Bazen; yüreğimde onlar yokken özür diliyorum içimden. Hani özür dilerim sizden diyorum yani. Onlar duymuyor ama kalbimden diliyorum onlara. Onları tanıdığıma çok seviniyorum, mutluyum. Onlarla burada olmak benim için bir onur yani gerçekten. Ekmeğim gibi onur benim için onlarla kaynaşmak, onları sevmek. Bundan sonra da eğer beni Diyarbakır'a verirlerse orada onların yanında olmak benim için çok özel olacak. Hiç kaçmayacağım onlardan, seveceğim." (Grup 1)

Bir yandan TEKEL Direnişi'ne Türkiye'nin batısındaki işletmelerden katılan eylemciler, doğudan katılan Kürt eylemcilere yönelik daha önce sahip oldukları önyargılara ilişkin farkındalıklarını yükselttiklerini belirtirken öte yandan Kürt işçiler de bu durumun farkında olduklarını ve eylemin

bu açıdan dönüştürücülüğünü ifade etti. Siirt Kurtalan Yaprak Tütün işçisi Abdullah, hem bu dönüştürücü süreci ifade eden ve genel olarak eylemin işçiler açısından dönüştürücü etkisinin altını çizen hem de eylemcilerin politik ve kültürel farklılıklara karşı önyargılarının –kendi ifadesiyle 'dinsiz imansız' kişilere, saçı uzun, kulağı küpeli olan erkeklere karşı sahip olunan önyargılar gibi– yıkılmaya başladığını belirten eylemcilerden biri. Abdullah'ın ifadeleri, kendi sözleriyle belirtmek gerekirse, ayrıca 'önyargıların tam yıkılmadığını' ve eylem sonrası ile bağ kurarak bu dönüştürücü sürecin dinamik yönünü vurgulaması açısından önemli:

> "Burada Türkiye kardeş oldu. Beraber yaşayabileceğimizi, anlattıkları gibi olmadığını, onların da bize karşı önyargılarını yıktığını gördük burada. Gelen öğrenci arkadaşlarımızı ne olursa olsun sonuçta televizyonlarda gördüğümüzde saçı uzun, kulağı küpeli, komünist dediğimiz, ateist dediği-

miz, dinsiz imansız çocukların bugün yüreklerinin ne kadar insan sevgisiyle dolu olduğunu, yüreklerinin insan sevgisiyle çarptığını gördük. O insanları da dini için sevmemenin bir anlamı yok. O yüzden bunları da öğrendik. Yani o önyargılardan kurtulduk. Einstein'in ünlü bir sözü var. Diyor önyargıları yıkmak atom çekirdeğini parçalamaktan daha zordur. Ben şimdi diyorum ki Einstein halt etmiş. İşte TEKEL işçisi burada önyargılarını yıktı. Tam yıkmamışsa da ama yine de yıkmıştır sonuçta. Ben kendi açımdan diyeyim... ben inanıyorum ki arkadaşlarım böyle düşünüyordur. Yani artık televizyonda gördüğü insanlara bunlar güzel insanlar diyecek. Eskiden komünisttir, ateisttir, dinsiz imansızdır dediği çocukları, ailelerine bu çocukların ne kadar insan sevgisiyle dolu olduklarını, bütün bu mücadelenin insan emeği için olduğunu anlatacaklar. Bu da bizi çok mutlu ediyor. İnsanlar menfaatsiz, çıkarsız gelip burada sizi destekliyorlar. Bir haksızlık karşısında duruş sergiliyorlar. Demek ki bizim o düşündüğümüz şey, çok da önemli değilmiş. Sizin gibi insanlarla bu dostluğu, bu dayanışmayı, bu yıkılan önyargıları ve Ankara'nın ikinci bir yüzü olduğunu gördük. Onun için sevinçliyiz, mutluyuz. Dediğim gibi maddi olarak tatmin olmasak da sonuçta çok şey kazandık ve bununla da avunuyorum yani. Her şeyin menfaat, çıkar olmadığını biz burada öğrendik. Onun için burada yaşadıklarımız, bizim için büyük bir kazançtır diye düşünüyorum."

TEKEL Direnişi boyunca yalnızca farklı işletmelerde ya da bölgelerde çalışan işçilerin birbirlerine karşı bakış açılarında dönüşüm yaşanmadı; aynı zamanda aynı işletmede çalışan işçilerin de çalıştıkları süre boyunca birbirleri hakkında edindikleri düşünceler de dönüşmeye başladı. Malatya Yaprak Tütün İşletmesi'nden İlyas, büyük bir coşkuyla, eylem

Sezgin ve Manisa işçisi Baretta.

öncesi işçilerin birbirleriyle kurdukları ilişki, aralarındaki düşünce farklılıkları ve eylem boyunca meydana gelen değişim üzerine şunları söylüyor:

> "Bizim işyerinde fikir, düşünce farklılıkları vardı. Onlar geldi, onlar bize uzak durdu. Biz onlara uzak durduk. Paylaşacak herhangi bir şeyimiz de olmadı. Mesela benim 5-10 tane arkadaşım varsa onun da öyle 5-10 arkadaşı vardı, gruplaşmıştık yani. İşte diyelim Diyarbakır grubu, Antep grubu, Elazığ grubu, Malatya grubu. E hani başımız da dara sıkışmıyordu ki bir araya gelelim. Bu şekil gidiyordu. Burada nasıl ortaya ekmek kavgası girdi... sorunlarımızın hepsi tek olunca hepimiz birden buraya geldik. Yani sorunumuz bir oldu. Orada sorun yoktu. Bu sefer ne oldu... diyorum ya adamın belki düşünceleri zıttır bana. Benim de ona zıttır. Bugün bak aynı masada oturuyoruz, çay içiyoruz. Şimdi ben eskiden bu arkadaşı caddede gördüğüm zaman, bilir

kendisi, biz konuşmazdık. Sokakta karşılaşsak konuşmazdık. Ama ben şimdi bu arkadaşı sokakta görsem halini, hatırını sormadan geçmem. Hatta beni görmese bile ben seslenirim ne yapıyorsun, iyi misin diye. Tabii ki bize bir şeyler öğretti. En azından içimizde yaşayan insanların değerini de öğrendik. Kimin ne olduğunu öğrendik."

Politik farklılıklardan dolayı daha önce aynı işyerinde çalışan arkadaşına karşı önyargılı olduğunu ve onunla bu nedenle iletişiminin olmadığını belirten işçilerden biri de İstanbul'dan eyleme katılan Cemal'dir. Görüşme ve informal sohbet esnasında birçok defa bakış açısının değiştiğini belirten Cemal, aynı zamanda sözlerini büyük bir pişmanlık duygusuyla ifade etti:

"Burada bakış açım değişti. Buradaki insanlarla bir arada olmak gerçekten çok güzel bir duygu. Mesela ben burada aynı işyerinde çalıştığım şu arkadaşımı tanıdım. Keşke onu daha önce tanısaydım. Yani K.... diye arkadaşım var. O insanla da daha önce tanışsaydım. Daha bir can, arkadaş olduk, kardeş olduk burada. Yoldaş olduk."

TEKEL Direnişi'ne katılan eylemcilerle yapılan görüşmeler, eylemcilerin politik tercihlerini sorgulamaya başladıklarını; bu sorgulamada dayanışmanın ve desteğin önemli etkisinin olduğunu gösteriyor. İşçiler kendilerini ziyaret etmek için gelenlerin kullandığı kavramları merak ediyorlar ve kendi aralarında bu kavramları tartışıyorlardı. Çadırlarda en çok merak edilen kavramlardan biri "komünizm"di. Birçok işçi komünizmin nasıl bir sistem olduğunu kendilerini ziyaret edenlere sorarak yanıt bulmaya çalıştı. En çok merak edilen ise komünizmde dinin olup olmadığıydı. Adıyaman Besni çadırında otururken "din varsa komünizmde ben komünist

olurum" diyen bir işçiye; diğer arkadaşı "komünizm ne ki" diye sorduğunda işçinin, elindeki portakaldan herkese bir parça vererek "işte komünizm budur" demesi oldukça dikkat çekiciydi. Bu durum, mücadele içinde öğrenmenin politik boyutunu bir kez daha açığa çıkarıyor. Muş'tan direnişe katılan Ünsal da yaşadığı politik öğrenme sürecini eylem öncesi ve sonrası politik tercihleri üzerinden ifade ediyor:

> "Milyon tane oyum da olsa, bana 5 milyar maaş da verse oyumun değil bir tanesini zerresini ona vermem. Ailemde eş, dost, akraba kim varsa hepsine engel olacağım. Bu partiye oy yok. Biz buraya gelirken bu kadar destek olacağını tahmin etmiyorduk. Aşını, çorbasını, giyimini, harçlığını her şeyini bizimle paylaştılar. Bu destekleri görünce aradaki kalite farkını görüyoruz. Sağ kesimle sol kesim arasındaki farkı görüyoruz. Şu ana kadar hep sağcıydım. Hiç sola oy vermedim hayatım boyunca. Ne solu desteklerdim ne de oy verirdim. Ama bugünkü görüşlerim farklı. Ben hayatım boyunca siyasetten hep uzak kaldım. Doğrunun bittiği yerde siyaset başlıyor. Hep hayatım boyunca uzak durmaya başladım. Ama bundan sonra olacak. Bu çektiğimiz çilenin bedelini ödetmek için de olsa siyasetle işimiz olacak."

Yine Muş Yaprak Tütün'den Yasin, politik tercihleri bağlamında dönüşümünü ifade eden eylemcilerden bir diğeridir:

> "Şu an ne düşünüyorum biliyor musun? Ben bir hata yaptım. Bence ikinci hatayı yapmamam lazım. Çünkü gerçekleri gördüm şu Sakarya Caddesi'nde. Ankara'da ben gerçekleri gördüm. Gerçekleri görünce çok fikirlerim değişti. Fikirlerim değişince de bugün nerede yanlış yaptığımı, ne yanlış yaptığımı bazen uyuduğum zaman kafamdan geçiriyorum, canlandırıyorum. Bu benim için demek ki ben

38 yaşında insanmışım ve bazı şeylerde çok eksikliğim olduğunu fark ettim. İyi ki bu eyleme gelmişiz. Bir kere örgütleri tanıdık. Herkesin burada kişiliği, yüzü ortaya çıktı. Ben ve benim ailemin 10 tane oyu var. Seçim olduğu zaman ne yapmamız lazım? Çünkü tecrübeli oldum. Giderim, bir sol partiye oy veririm. Mesela ÖDP'ye veririm, Komünist Partisi'ne veririm. Çünkü adamlar benim yanımda oldu. Ben inanıyorum ki arkadaşlarım da o görüşte. Çünkü çok acı çektik."

Muş'tan eyleme katılan Sevda ise politik dönüşümü üzerine düşüncelerini açıklarken aynı zamanda hâkim toplumsal yapıya da meydan okuyor. Bu meydan okuyuşun, politik mücadelenin özgürleştirici boyutuna işaret ettiği açıktır:

"Bizim orada aşiretlerden büyükler hepimizi toplar. Şu partiye oy verilecek denir. Biz hepimiz o sabah kalkıp o partiye oyumuzu veririz. Seçimlerde kime oy verecegimizi onlar söyler. Ama ben bu saatten sonra babam da dese, bir büyüğüm de dese gidip de ben oyumu kullanmam. Artık kendi kafama, kendi beynime göre gidip oyumu kullanacağım. Kendi çıkarın için kullanacağım. Başkasının çıkarı için kullanmayacağım. Oy verdiğime de bin pişmanım. AK Parti'ye oy verdim. Keşke elim kırılsaydı..."

Malatya Yaprak Tütün'den bir grup işçiyle yapılan görüşme esnasında işçilerden biri, geçmişe yönelik eleştirel bir düşünüm geliştirerek bir tür yüzleşme yaşıyor ve bu eleştirel sorgulamanın esasını deneyime ve dayanışma pratiğine bağlıyor:

"İşin açıkçası iğne parmağa batmayana kadar sen o acıyı hissetmiyorsun. Geçmişe döndüğüm zaman, öğrenci eylemle-

rine baktığım zaman nedir yani bunların amacı ne, ne yapmanın peşindeler, gayeleri nedir diye düşünürdüm. Ama şimdi bakıyorsun, demek ki biz çok geri kalmışız. Halbuki bu işçi dayanışması. Şimdi biz burada kardeşliği öğrendik, paylaşmayı öğrendik. İnan belki bunlar bizim memlekette olmuş olsaydı, öğrenci direnişleri olsaydı hiç umursamaz, gider sıcak evimde yatardım. Ama demek ki öyle değilmiş. Açıkçası böyle bir dayanışma beklemiyorduk." (Grup 3)

TEKEL Direnişi'nin dönüştürücü bir etkisi de eyleme katılanların direniş içinde kendilerine kendi deyimleriyle 'dava sahibi' olma rolünü atfetmeleridir. Bu rolün, eylemcilerin direnişe sahip çıkmasında önemli etkisinin olduğu belirtilebilir. Hatay Altınözü'nden eyleme katılan Selahattin, sözleriyle eyleme katılan işçilerin bu rolünü ve bu rolün güven ve cesaretle ilintisini eleştirel bir çerçevede sorguluyor; TEKEL Direnişi'nin daha önce katıldıkları eylemlerden farklı olduğunu vurguluyor:

"Bu eylem gittiğimiz eylemlerden çok farklı. O gittiğimiz eylemlere sanki biz yabancı bir misafir gibi katılıyorduk. İşte gideyim de görüneyim de biraz... polis bana dokunmasın, arkalarda kalayım da bana bir şey olmasın mantığıyla gidiyorduk. Ama şimdi öyle değil. Bu işin, bu davanın sahibi biziz. Gerçekten de biziz. Eskiden böyle düşünmüyorduk. Bugünkü cesaretimiz orada olsaydı belki hakkımızı daha önce alırdık."

Selahattin, bununla birlikte bakış açısının değiştiğini vurgulayan; aynı zamanda kendilerini desteklemek için gelen ve kendilerini solcu olarak tanımlayan kişilere ve örgütlere yönelik eleştirel düşünüm üzerinden iktidara yönelik eleştirel bir bakış geliştiren işçilerden biri. TEKEL Direnişi bo-

yunca eylemcilerle yapılan özellikle informal sohbetlerde, sol grupların çeşitliliği eylemciler tarafından konuşma konusu yapılmış ve eleştirilmiştir. Hataylı işçi, bu bağlamda kendi dönüşümünden de söz ederek, şunları dile getiriyor:

> "Yavaş yavaş siyasi görüşlerimin değiştiğini hissediyorum. Şunu diyeyim. Benim içimdeki ezilmişlerin yanında olma veya hakkını arama duygusu vardı. Ama çıkmamıştı. Şimdi çıktı. Daha önce daha değişik fikirlere sahiptik. Bazı insanları biz hor görüyorduk, daha değişik insanlar olarak görüyorduk. Şimdi görmez olduk. Yani kendimizi daha yakın hissediyoruz. Ama benim bu insanlara da eleştirim var. Çok ayrılar. Sanki iktidarın istediği gibi davranıyorlar. O, beni üzüyor ve insanın ümidini kırıyor. Birleşseler bütün bu emekçilerin hepsini arkalarına alacak insanlar onlar. Bu emekçiler var ya bu emekçiler kendilerini sürükleyecek insan arıyorlar. Ama bakıyor 1.000 tane grup var. Kime ne yapayım, oyum boşa gidecek diyor. Bir eleştiri de arkadaşlara yapmak lazım diye düşünüyorum."

Yurttaşlığa/vatandaşlığa ilişkin sorgulama

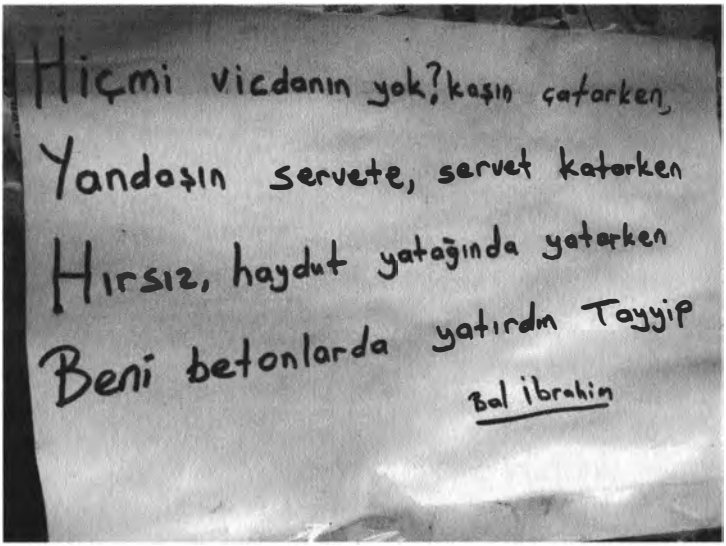
Hall ve Held'in (1995) de vurguladığı gibi yurttaşlık hakları, bir birey yurttaşın toplumun "özgür ve eşit" bir üyesi olarak taşıdığı statüsü sonunda sahip olduğu özerklik ölçüsü gibi düşünülebilir. Dolayısıyla bu ölçü, "yurttaşlık politikasının" merkezinde yatar ve yurttaşlık değerlendirmesi, somut, hem devlet içinde hem de sivil toplumda, sahip olunabilecek özgürlükler ve haklar temelinde yapılmalıdır. Şayet somut ve pratik içeriğiyle verili değilse, soyut bir ilke olarak özgürlüğün günlük hayatta ciddi sonuçlar ürettiği söylenemez. Hall ve Held'e göre çok sayıda birey politik ve sivil yaşama etkin bir biçimde katılmaktan sistematik olarak uzak

tutulurken, özgürlüğe methiyeler düzmek zordur ki; sınıf, cinsiyet ve ırkların bariz eşitsizlikleri, bireylerin gerçekten "özgür ve eşit" olduklarının meşru olarak iddia edilebilmesini somut olarak engeller. Bu tür bir iddianın yerinde olmadığını bir daha ve yeniden gösteren TEKEL Direnişi boyunca, 'yurttaş/vatandaş olma' sorgulanan alanlardan biri oldu. Özellikle işçilerin Ankara'ya geldiği ilk günlerde karşı karşıya kaldıkları engeller ve eylem boyunca iktidarın eylemcilere yönelik kullandığı ifadeler, eylemcilerin ülkenin bir yurttaşı olarak konumlarını ve eylem öncesi yerine getirdikleri vatandaşlık görevlerini sorgulamasının yolunu açtı. İşçilerin yurttaşlık çerçevesinde soru sormaları; hak, özgürlük, adalet, eşitlik gibi kavramları da içine alan bir sorgulamayla birlikte gerçekleşti. Mücadele deneyimi, Batman Yaprak Tütün işçisi Mahmut'un da 'özgürlük', 'hak' ve 'insanca yaşama' çerçevesinde yurttaşlığa/vatandaşlığa ilişkin kabullerini şu sözleriyle sorgulamasının yolunu açtı:

> "Bir yurttaş olarak biz de bu devlet için askerlik yaptık, vergimizi ödüyoruz, bu ülkede yaşıyoruz. Özgürce yaşamak istiyoruz. Hakkımızdır daha doğrusu. İnsanca yaşamak."

Hatay Altınözü'nden direnişe katılan Selahattin ise benzer şekilde bir yandan yurttaşlığa/vatandaşlığa ilişkin kabullerini sorgularken bir yandan da eşitlik ve adalet bağlamında iktidara ilişkin eleştirel bir bakış geliştiriyor:

> "Bir vatandaş olarak daha önce çok aldatıldığımı hissediyorum. İnsan hayatının ne kadar değersiz olduğunu hissediyorum. Yani benim bu vatandaşım mutluysa benim ülkem de mutludur dediklerini düşünüyorduk. Ama umurlarında değil. Vatandaş mutlu olmuş, olmamış... Ama bilmeli ki bu vatandaş mutluysa bu ülke mutludur. Sonuçta biz askerlik

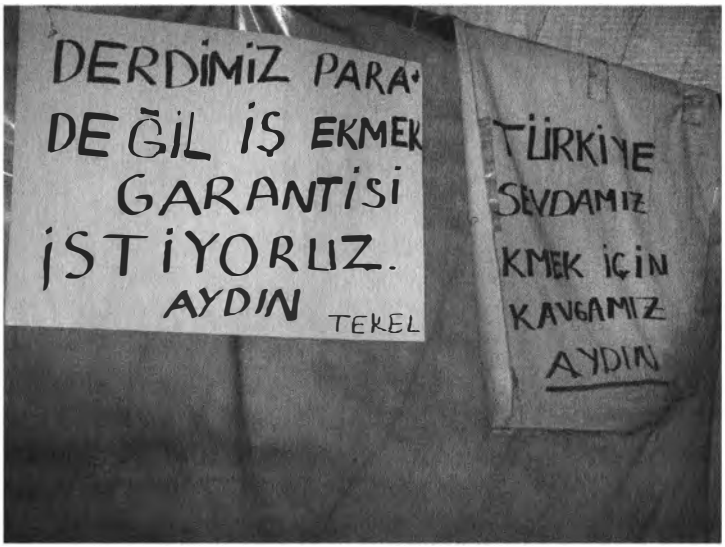
İşçilerin yazdıkları şiirlerden biri.

yaptık. Biz çatışmalara girdik. Biz vergimizi de ödüyoruz. Gerekirse, herhangi bir şey olursa bize başvuruyorlar. Eee? Valla kardeşim benim işyerimi kapatıyorsun, ondan sonra hadi git evine veya şu maaşla çalış. Bu nasıl bir sosyal devlet? İşinize gelince Türkiye laik, demokratik, hukuk devleti, sosyal devlet dersin. Ama faaliyete gelince, fiiliyata gelince sosyal devlet... kime veriyorsun? Kömür... kime veriyorsun? okul yardımı... ne için? Yarın bu adam sana oy versin diye. Ben bu adama 1.000 liradan, 1.500 liradan yukarı maaş verirsem bu adam okuyacak. Gazete okuyacak, televizyon izleyecek... aydınlanacak. Belki bilecek benim gerçek niyetimin ne olduğunu. Belki oy vermeyecek. Ama ne yapmaya çalışıyor? Bütün ülkeyi asgari ücret seviyesine indirmek ve düşünmemesini sağlamak. Adam düşünmeden bakacak, kim yardım yapıyorsa ona oy verecek. O da köleliktir. Ben bunu gerçekten de anladım."

TEKEL Direnişi'ne katılan işçiler bir yurttaş olarak kendi konumlarına yönelik düşüncelerini ifade ettikleri esnada eyleme ve eylem içinde kendi konumlarına meşruiyet kazandırmak için büyük çaba sarf ettiler. Eyleme 'rağmen' kendi yurttaşlıklarına ilişkin meşruiyet kazandırma çabasının artalanı, bilhassa iktidarın doğrudan TEKEL işçilerine yönelik kullandığı ifadelerde aranabilir. TEKEL işçilerine yönelik iktidar tarafından kullanılan "yetim hakkı yiyorlar", "boş oturuyorlar" ve "bilmiyorsunuz, aralarında provokatörler var" ifadelerinin ve "terörist" yaftasının; TEKEL Direnişi'ne yönelik ise "bu ideolojik değil de nedir?" ifadesinin, Tanıl Bora'nın (2010) da vurguladığı gibi, her türlü hak talebi ve protestoya refleks halinde hıyanet atfettiği, TEKEL işçilerini ise vatan haini olarak gösterdiği açıktır. Direniş boyunca geliştirilen bu söylemden ötürü gerek informal sohbetlerde gerekse yapılan görüşmelerde TEKEL işçilerinin kendilerinin 'vatan haini' ya da 'terörist' olmadıklarını; 'görev ve sorumluluklarını yerine getiren bir vatandaş olduklarını' sık sık vurgulama çabası anlaşılır olmaktadır. Bursa İnegöl Yaprak Tütün İşletmesi'nden ve Samsun'dan eyleme katılan işçiler de söyledikleriyle eylemin meşru olduğunu anlatma çabası içindeler:

> "Sizin ben ekmeğinizi elinizden alsam siz ne yaparsınız? Tabii ki tepki gösterirsiniz. Biz de kanunlar çerçevesinde tepkimizi gösteriyoruz. Kanunlar çerçevesinde. Yani kanun dışına çıkmıyoruz biz. Kimseye zarar vermiyoruz, kimseyi rahatsız etmiyoruz. Yani, biz hakkımızı arıyoruz. En doğal hakkımızı arıyoruz." (Adnan)

> "Biz bir şey istemiyoruz ki. Bizim istediğimiz hakkımızın elimizden alınmaması. Biz zam istemiyoruz. Bizim elimizden ekmeğimizin alınmamasını istiyoruz. Bunun savaşını

Para değil iş, ekmek garantisi ve Türkiye sevdası gibi vurgular, çadırlara asılan Türk bayrakları direnişin meşru kılınmasının önemli araçları oldu.

yapıyoruz. Başka da bir şey yapmıyoruz. Herhangi bir ideolojimiz yok, siyasi bir şeyimiz yok. Biz ekmeğimizi istiyoruz." (Grup 2)

Adıyaman Besni Yaprak Tütün'den bir grup işçiyle yapılan görüşmede ise bir işçi Başbakan'ın sözlerine atıfta bulunarak bu bağlamda düşüncelerini ifade ediyor:

"Burada amaç, hak almak ve ekmek davası için mücadele vermek. Başbakan'ın telaffuz ettiği gibi bazı ideolojik emeller için, yok bilmem bazı partilerin şeyleri için değil, asla değil ve elli günlük eylem içerisinde burada dikkat ederseniz çevredeki esnaflar da dahil Ankara'da kimse bizden zerre kadar şikâyetçi olmamış, kimsenin burnu kanamamış, kimsenin camı çerçevesi inmemiştir. İlk gündeki polisle bizim

karşı karşıya geldiğimizde gelişen olaylar da bizim dışımızda polisin talimat gereği bize uyguladığı sert müdahaleden dolayı gerçekleşen bir şey. Başka da bir şey yok." (Grup 6)

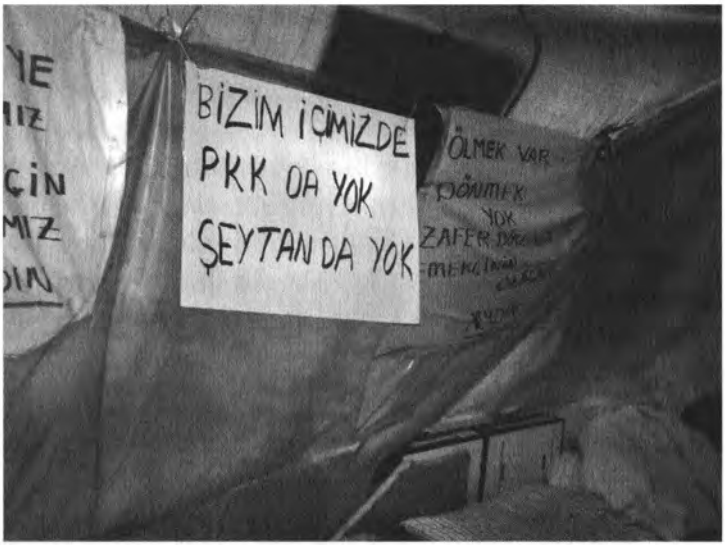
TEKEL işçilerinin kendilerinin 'vatan haini' ya da 'terörist' olmadıklarını; 'görev ve sorumluluklarını yerine getiren bir vatandaş olduklarını' sık sık vurgulama çabasını, aynı zamanda hâlihazırda "suçlu" ya da "terörist" olarak gördükleri insanların bu muameleleri hak ettiklerini ve devlet şiddetinin "bazı" kişiler için meşru olduğunu ancak kendilerinin böyle bir muameleyi hak etmediklerini ve kendi hak arama mücadelelerinin meşru olduğunu anlatma çabası olarak okumak yerinde olacak. Bu tür bir okuma, ayrıca dönüşümün başlamış ve bitmiş olmadığını, egemen kabullerin çelişkili ve karmaşık bir sürecin içinde dönüşmeye devam ettiğini göstermesi açısından önemli. Samsun, Tokat Erbaa ve Malatya Yaprak Tütün işçilerinin sözleri, durumu bu çerçevede de okumanın yerindeliğini destekliyor:

"Abdi İpekçi'ye gittik. Abdi İpekçi'de de tabii ki polisimiz bize cop da vuracak, biber gazı da sıkacak. Biz polisimizi seveceğiz. Ama aşırı bir güç kullandılar." (Grup 2)

"Biz terörist değiliz, biz işçiyiz. Yani biz hakkımızı arıyoruz. Yani olmayan bir hakkı istemiyoruz ki biz bunlardan." (Grup 4)

"Hani derler ya gâvurları denize döktüler diye. Bizi kamçılayan da ilk gün bizi suya atmaları oldu. Millet hırslandı yani." (İlyas)

Bununla birlikte; Kürt işçilerin, ülkede yaşanan siyasal süreçten dolayı "terörist" ve "provokatör" suçlamalarına kar-

İktidarın kullandığı ifadelere karşı işçilerin yanıtları.

şı açık hedef olan işçilerin pozisyonlarını güçlendirmede daha farklı argümanlar ileri sürdükleri de görülüyor. Sözleriyle kendisini ideal bir yurttaş olarak tanımlayan Siirt Kurtalan işçisi Abdullah, karşılaştığı muameleler karşısında yurttaşlığa ilişkin kabullerini sorguluyor. Diğer yandan da karşılaştığı muamelelerden dolayı kendisine haksızlık yapıldığını düşünüyor ve kendisinin tanımlamış olduğu ideal yurttaş formunu direnişi meşrulaştırmada bir araç olarak kullanıyor. Abdullah'ın söyledikleri ayrıca Kürt işçilerin farklı argümanlarla durumu açıklamaya çalıştıklarını destekler nitelikte:

> "Bu ülkenin yurttaşı olarak biz ülkemizi seviyoruz. Ülkemizle hiçbir sorunumuz da yok. Bugün eğer bu insanlar saldırganlaşıyorsa, onlar da karışıyorsa bence bu işi beceremediklerine yanıyorlar. Bu verdikleri çabanın boşa git-

tiğine inanıyorlar. Çünkü bizi ayıramadılar. Bizi etnisitelere bölmeye çalıştılar. Kardeşi kardeşe kırdırmaya çalıştılar. Onlar zannetti ki biz bir arada üç gün yaşayamayız. Zannettiler ki Diyarbakırlıyla Trabzonlu beraber horon tepemez. Ama gördüler ki ben Diyarbakırlıyla, Trabzonluyla aşımı paylaşabiliyorum ve kardeşçe yaşayabiliyorum. Bakıyorlar ve diyorlar ki biz bunları bölememişiz. Sonra ben ülkemi seviyorum. Bu ülke bizim. Bu ülkeyi seviyoruz. Bir de bu ülkeye askerlik yaptım, vergimi de ödüyorum. Hiçbir zaman bir eyleme katılmamışımdır. Ne bileyim... bir soruşturma, bir gözaltı... siyasi partiyle ilişkim olmamıştır. Biz yeter ki diyoruz ki eşit bir şekilde yaşayabileceğimiz demokratik bir ortam olsun. Sonuçta kardeşiz. Bu ülkeyi dedelerimiz, atalarımız beraber kurdular. Yani ülkemle hiçbir sorunum yoktur."

TEKEL işçisi kadınların dönüşümü ve toplumsal cinsiyet rolleri

TEKEL Direnişi'nin, işçilerin mücadele tarihinde aynı zamanda kadınların katılımını öne çıkaran bir direniş olarak anılacağı ileri sürülebilir. Ancak kadının konumu ve yeri konusunda yapısal belirlenmişliklere teslim olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Eylemin işçiler açısından dönüştürücü etkisi düşünüldüğünde belki de bu etkinin en geri planda kaldığı alanın kadın-erkek ilişkileri ya da toplumsal cinsiyet alanı olduğu kabul edilebilir. Bu durum, daha geniş toplumda kadının yerine ilişkin ideolojik varsayımlar ve kadının ailedeki konumu ile istihdam ve emek örgütleri arasındaki ilişkiler matrisinin güçlü kuşatmasını açığa çıkarıyor. Evde, çalışma hayatında ve sendikada sosyal hayat nasıl örgütleniyorsa; kadın ve erkek hangi roller ve konumlar içinde bulunuyorsa, direniş boyunca da sık sık benzer dinamik-

lerin işlediği söylenebilir. Buna rağmen kadınların direnişe başından sonuna kadar bağlı kaldığı vurgulanmalı. Kadınlar bir yandan evdeki işleri uzaktan da olsa yerine getirmeye çalışırken bir yandan da direniş/eylem içindeki konumlarını güçlendirdiler (Sayılan ve Türkmen, 2010). Samsun Bafra'dan Sevgi'nin sözleri, kadının konumu ve yeri konusunda yapısal belirlenmişlikleri açık bir şekilde yansıtıyor. Sevgi sözleriyle kadınların erkeklere göre acziyetini vurgularken bir yandan da eylemin ilk günlerine göre daha rahat olduğunu belirterek eylemin ve bir arada olmanın dönüştürücü ve güçlendirici etkisinin altını çiziyor:

> "Buradaki arkadaşlar, benim asker arkadaşım, kader arkadaşım oldular. İyi ve kötü günümüzde hep bir aradayız. Biz bayanız ve savunmasızız. Ama şükürler olsun her an, her yerde yanımızdalar. İlk geldiğimizde daha da bir büzüşmemiz oluyordu ama şimdi gayet rahatız. Diyoruz ki herkesin amacı aynı. Yani kadın erkek diye görmüyorum kimseyi. Herkesi kadın olarak görüyorum. Erkekler de bizi erkek olarak görüyor."

Ginsborg (2010), erkek egemenliğinin pek çok biçiminin olduğunu ve kadının ataerkil yapıda kendisini değişik şekillerde ve farklı kisvelere bürünerek ifade etmeye çalıştığını belirtir. Bu durumda, erkeğin gücü ve iktidarı çoğunlukla kadınların onay ve desteği sayesinde meşruiyet kazanır diyen Ginsborg'un sözlerini Sevgi'nin söyledikleri güçlü bir şekilde destekliyor. Bununla birlikte, övgüyle "ben öyleyim" diyerek ayrıca bu durumu takdir edilmesi gereken bir durum olarak gördüğü anlaşılıyor:

> "Burada kendimi güçlü hissediyorum. Beni Allah'ın izniyle ufak tefek hiçbir şey yıldıramaz, yıkamaz. Hele hele ba-

yanlarımızı. Bayanlar öyle ki bizim daha güçlü olmamız gerekiyor. Günümüzde biliyorsunuz genelde erkek güçlüdür. Kadınlar güçlüyse erkek daha da güçlüdür dendiği için biz özellikle erkeklerimizi daha da güçlendirmek için güçlü olmak zorundayız. Ben öyleyim."

TEKEL Direnişi'ne baktığımızda, bütün bu yapısal kuşatma altında dahi, direniş deneyimi, TEKEL işçisi kadınların birkaç düzeyde birden soru sormalarını/sorgulamalarını sağlamıştır. Direniş yerinde cinsler arasında konumlardan ve rollerden kaynaklanan gerilimler, mücadelenin ortaklaştırmacı ruhu ve dayanışmacı ilişkiler içinde yumuşamış ve ortak bir sınıf tavrını tüm kısıtlara rağmen kadınlar da deneyimlemiştir. 78 günlük TEKEL Direnişi, cinsiyetçi bazı kısıtlamalar altında bile olsa, kadın işçiler arasında özgürlük duygusu yaratmıştır. Baskıcı sosyal çevrelerin dışında, bir büyük kentte bir süre yaşama ve karar verme olanağı bulan kadın işçilerin yaşadıkları mücadele ve dayanışma deneyimi kadınların verili konumlarını ve ilişkilerini sorgulamalarının yolunu açmıştır (Sayılan ve Türkmen, 2010). Tokat'tan direnişe katılan Gülsen, direnişin güçlendirici etkisini de vurgulayarak eylem boyunca yaşadığı baskıyı şu sözleriyle ifade ediyor:

"Annem, kardeşlerim özellikle müdahale olacak korkusuyla engel olmaya çok çabalıyorlar. Ama bana güçleri yetmiyor artık."

Bitlis Yaprak Tütün İşletmesi'nden eyleme katılan Nimet ise TEKEL Direnişi'ne 'kadının sesi' tanımlamasını atfederek mücadele ve dayanışma deneyiminin kadınların verili konumlarını ve ilişkilerini sorgulamasının yolunu açtığını sözleriyle destekliyor:

Kadın-erkek bir arada mücadele.

"Burada çok deneyimin oldu, çok değiştim. Kadının sesi oldu bu eylem, haykırışı oldu. Hani kendini ifade etme özelliğini buldum burada. Toplumsal kitle örgütleri ile tanıştım. Hani yaşadığım yerde böyle tür şeylerin olmayışı bana çok şeyler öğretti. Hani kuvvetin, desteğin, sevginin, saygının yani daha güçlü bir irade oluşunu bize gösterdi en azından. İnsanlarla tanışma heyecanı verdi bize. Duygu ve düşüncelerimizi paylaşma heyecanını tattık biz burada. Hani yağmuruna, karına, soğuğuna, ayazına karşın çok şeyler gördük, yaşadık burada. Her şeyi arkada bıraktık. Burada kendimi daha çok ifade etmeyi öğrendim ben. Daha önce bir kadın olarak düşüncelerimi bu kadar iyi ifade edemiyordum çünkü böyle tür imkânlarla tanışmamıştım. Bizim Bitlis şubesi yani memleket olarak küçük bir yer olduğu için böyle toplumsal kitle örgütleri, destek... hani geniş büyük... Ankara'nın büyük olu-

şundan kaynaklanan bir olay olduğu için. Burada her şeyde bir kadının da bir erkek kadar özgür bir hakkı olduğunu, yani davranabileceğini gördüm, daha bilinçlendiriyor insanı. Her şeyde kadının olabileceğini, kadının haykırışının var olabileceğini, duygu düşüncelerini, kendini ifade etme şansını veriyor."

Eylem boyunca kadın-erkek bir arada sosyalleşmenin getirdiği bazı kazanımlar da oldu. Eylem, cinsler arasında yeni ve farklı bir ilişki kurma olanağı sağladı. Bu süreç, kadınların sosyalleşmelerini ve daha geniş ve farklı kesimlerden kadınlarla ve erkeklerle ilişki kurmalarının yolunu açtı. Bu durum ise kadınların eylem içindeki cesaretlerini arttırdı ve onları güçlendirdi. Bununla birlikte, TEKEL Direnişi'ne katılan işçilerle yapılan görüşmelerde ve informal sohbetlerde bu bağlamda düşüncelerini ifade eden eylemcilerin, "bacı-kardeş" ilişkisi ya da "abi-kardeş" ilişkisi gibi vurguları ön plana çıkardığı da belirtilmelidir. Bu tür bir savunmacı

söylem geliştirme çabasının, toplumsal baskıdan ya da toplumdaki cinsiyetçi ahlâki yargı ve değerlerden kaynaklandığı ileri sürülebilir (Sayılan ve Türkmen, 2010). Diyarbakır ve Muş işçileri Ayşe ve Sevda'nın sözleri, hem eylemin cinsler arasındaki sosyalleşme/dayanışma etkisini hem de toplumsal baskıyı yansıtıyor:

> "Burada çok kazanımlarım oldu. Yani bir işçi ve emekçi kadın olarak çok kazanımlarım oldu. Valla burada biliyor musunuz normalde hani şimdi bir kadın ve erkek yan yana geldiği zaman dedikodu olurdu. Biz burada kadın erkek ayrımı hiç yaşamadık. Hani karşı cinsle rahat konuşuyoruz; onlar da rahat. Fikir bir olunca kimse art niyet taşımıyor. Tamamen kardeş-bacı ilişkisi var. Kardeş ilişkisi var, arkadaşlık, dostluk. Sorunlar paylaşılıyor. Erkek arkadaşlarımızla oturup sorunlarımızı paylaşabiliyoruz. En azından dedikodu yok. Erkeklerle aramızda büyük bir dayanışma oldu."

> "Burası çok fikrimi değiştirdi. Mesela dayanışmayı öğrendim, yardımlaşmayı öğrendim. Burada iç içe yaşamayı öğrendim erkek arkadaşlarımızla. Ben hiç bu kadar erkek arkadaşımla bir arada oturmamıştım. Şimdi hepimiz bacı kardeş olduk. İşyerinde selam selam. O kadar. Başka bir şey yoktu. Ama ben burada arkadaşlarımı tanıdım. Bunlar insana artık bir ders olabilir."

Görüşme yapılan erkek işçiler de eylemin dönüştürücü etkisini ve toplumsal baskıyı sözleriyle açığa çıkarıyor. Muş'tan Ünsal'ın ve Bafra'dan Cemalettin'in sözleri, aynı zamanda direniş içinde kadın-erkek ilişkileri bağlamında eylemcilerin geliştirdikleri savunmacı söylemi bir kez daha yansıtıyor:

"Kadın, erkek hepimiz insanız. Bu işin kadını erkeği yok. Burada bir şeyler paylaşabiliyorsanız cinsiyetin bir anlamı yok. Bacı-kardeşiz hepimiz."

"Onlar, bizim bacılarımız, kardeşlerimiz. Onlar da tabii ki bizim gibi. Dayanışma çok güzel bir şey. İçimizde, beraber, abi kadeşçe, bacı abi böyle hep beraber geçiniyoruz. Hep beraber buradayız. Onlar da tabii ki bizim gibi işlerinde... onlar da evli. Çocuk çolukları var, yuvaları var. O da ister tabii çocuğuyla, beyiyle evde oturmak. Ama onlar da bizim gibi maalesef işten çıkarıldı. Onlar da ekmekleri için, çocuklarının geleceği için onlar da bizimle beraberler. Kardeşlerimiz de bizimle beraber yani."

Kadın işçiler, direniş boyunca gözle görünür biçimde değişim geçirdi. Eylemin ilk günlerinde daha arka planda olan ve adeta görünmemeye çalışan, çadırların köşesinde sessiz ve gergin duran kadın işçiler zamanla direniş ortamında sosyalleştiler ve özgüven geliştirdiler; hatta direnişin görünen yüzü oldular. Aynı zamanda kendi duygu ve düşüncelerinin, önyargılarının da farkına varmaya ve sorgulamaya başlayan kadın işçiler, daha önce "aklımdan hayalimden geçmezdi" dedikleri her türden muhalif insanla karşılaştılar ve dayanışma ilişkisi kurdular. Böylece kadın işçiler kolektif bir kimlik geliştirme sürecine girdiler. Bu kolektif süreçle birlikte direniş, kadın işçilerin kendi adlarına konuşma, eleştirel bakma ve değerlendirme yapma gibi hayatlarında daha önce sıkça kullanmadıkları bazı kişisel becerilerini geliştirmelerinin önünü açtı. Bu nedenle direniş sürecinin, kadınlar açısından hem sosyal yönden hem de bireysel düzeyde güçlendirici etkisi oldu (Sayılan ve Türkmen, 2010). Eylem boyunca yapılan görüşmelerde ve informal sohbetlerde, mücadele içinde 'güven kazandığını/güçlendiğini' vur-

gulayanlar bilhassa kadın işçiler oldu. İzmir'den, Bitlis'ten ve Muş'tan direnişe katılan kadın işçilerin söyledikleri eylemin bireysel düzeyde dönüştürücü ve güçlendirici etkisinin olduğunu doğruluyor:

"Burada yaşadıklarım kendime güvenimi sağladı. En azından bir işi başarabileceğime inanıyorum artık. Bir işin ucundan tutsam ya da bir işe kalksam inanacağım artık, kendime güvenim geldi. Daha önce kendime bu kadar güvenmiyordum. Fazla dışarı çıkan bir insan değildim. İşten eve, evden işe gidiyordum. Herhangi bir etkinliğe katılmıyordum. Bir yere gidemiyordum. O yüzden toplumdan biraz uzak kalıyordum. Ama şimdi kendime güvenim geldi. Kadın olduğum halde bir şeyleri başarabileceğime, yapabileceğime inanıyorum. Burada direnç göstermek bana tuttuğumu koparabileceğimi gösterdi. Tuttuğumu koparabileceğime inanıyorum. Hiçbir şeyden korkmuyorum ya da çekinmiyorum. Kendime özgüvenim geldi, korkumu yendim burada." (Rabia)

"Önceden daha çok içe kapanıktım. Burada çalışan arkadaşlarımdan çok şey öğrendim. Yani ben de onlar gibi olabilirim dedim. Bilmediğim çok şey vardı. Burada öğrendim. Bunlar benim daha kendimi geliştirmeme sebep oldu. Daha çok şey öğrendim." (Güldem)

"Ben gerçekten burada çok eziklik de duydum ama aynı zamanda kendimi başarılı da buldum. Neden eziklik gördüm... Bir kadın olarak bu kadar erkeğin içinde olmaktan dolayı kendimi çok ezik hissettim. İlk zamanlar çok rahatsız hissediyordum, bir köşeye çekilip oturuyordum. Çünkü hiçbir zaman erkek arkadaşlarımla bu kadar iç içe yaşamamıştım. Ama şu anda erkeklerin arasında eziklik hissetmiyorum. Artık onlardan biri oldum." (Sevda)

TEKEL Direnişi'nin bir yandan hâkim toplumsal roller ve konumlar açısından kadın işçiler üzerinde etkisini vurgularken bu bağlamda erkek işçiler üzerindeki etkisini vurgulamamak eksiklik olacak. Eylem boyunca erkek işçilerin, güvencesizlikle ve işsizlikle karşı karşıya kalmanın ardından kendilerine biçilen 'baba', 'koca' ve dolayısıyla 'evin reisi' rolünden dolayı oldukça ağır bir baskı altında olduğu belirtilmeli. Erdoğan'ın (2011, 91) da vurguladığı gibi işsizlik ile birlikte "kısıtlanan ve engellenen sadece 'kol kanat' değildir". İşsizlik aynı zamanda "insanın bütün insani nitelik ve kapasitelerini hedef alan bir kısırlaştırma veya hadımlaştırmadır". Ekonomik üretim sürecine sokulmamaya veya bu süreçten dışarı atılmaya başka toplumsal alan ve pratiklerden dışlanmanın eşlik ettiğini belirten Erdoğan, hâkim toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı "işsiz erkeğin karısı karşısında hadım edilmiş bir erkek gibi" olduğunu ve en temel ataerkil yükümlülüğü olan eşinin ve çocuklarının geçimini sağlama kapasitesi elinden alınan erkeğin "efendi"liğinin sorgulanmaya açık bir duruma geldiğini vurguluyor. Burada, yıllar önce TEKEL'de işe başlamanın sevincini yaşayan ve yaşamını ona göre düzenleyen 38 yaşındaki Yasin'in TEKEL'de çalışmaya başlamasını ve sonrasını anlatırken kullandığı ifadeler alıntılamaya değer:

> "Ben Muş'ta yetiştim. Benim geçmişim azarlanmakla geçti. Babam demirciydi. Demircilik bitince... bizde de bir gençlik havası vardı. İstanbul bize güzel görünüyordu. İstanbul'a gittik. Sonuçta tekrar Muş'a döndük. Muş'a dönünce abimin sayesinde TEKEL'e girdim. Bir TEKEL hayalimiz başladı. Bu TEKEL hayali başlayınca beyliğe geçtik, beyefendi olduk. Hayat devam etti. Derken işte evlendim. Bizim orada işi olan insanlara... hele bir de garanti işse ça-

buk kız verirler... Ben TEKEL'e girdiğim zaman çok şeyim değişti. Yani düzen geldi. Şimdi düşünüyorum da bu düzen benim elimden alınınca ben ne yapacağım? Nasıl edeceğim?"

Cottle (aktaran Aksu Bora, 2011, 195) da "işsiz erkeklerin erkekliklerini ve güçlerini yitirdikleri duygusuna kapıldıklarını, utangaçlaştıklarını, çocuksulaştıklarını, görünmez ve içine kapalı insanlar olmaya yöneldiklerini" ileri sürer. Direniş boyunca erkek işçilerin olduğu neredeyse her an ve her yerde işsizliğin ve güvencesizliğin neden olduğu bu saptama büyük oranda gözlenmiş ve işçiler tarafından aynı zamanda ifade edilmiştir. Direniş alanındaki çadırların bir köşesinde oturup derin derin düşünen erkek işçilerin görüntüsü direniş boyunca sıradan bir görüntü olmuştur. Aynı zamanda erkek işçilerin zaman zaman aniden sinirlendikleri gözlendi. Bu bağlamda Tokat çadırında sebepsiz yere tartışmaya başlayan iki işçiden birinin önce sinirlenerek çadırın dışına çıktıktan sonra yeniden çadıra gelmesi ve tartıştığı arkadaşına "çocuklar evde perişan oldu, ne yiyip içiyorlar, insanın psikolojisi alt üst oluyor, kusura bakma" diyerek gerginliğini bu tür bir nedene bağlaması oldukça dikkat çekicidir. Yapılan görüşmeler esnasında da erkek işçiler sıklıkla ve hassasiyetle 'eve aş götürme' ve 'evi geçindirme' sorumluklarını ifade ederek temel yükümlülüklerini vurguladı ve bu sorumluluklarından bahsederken daha duygusal oldukları, bir eziklik duygusu yaşadıkları ve yer yer ağladıkları gözlendi. Erkek işçilerin, özellikle toplumdaki ağır rollerinden kaynaklı yaşadıkları bu durum, hâkim toplumsal cinsiyet rollerinin bir başka yüzünü göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Kitle iletişim araçlarına ve diğer baskı araçlarına yönelik farkındalık

Kitle iletişim araçları eylem boyunca işçiler tarafından kullanılan önemli araçlar oldu. Direnişe katılanlar, eylemi görünür kılmak amacıyla sık sık bu araçları kullandı. Çeşitli televizyon kanallarıyla, gazetelerle ve dergilerle yaptıkları röportajlarda işçilerin, eylemi olumsuz yönde etkilemeyecek ve eyleme daha fazla meşruiyet kazandıracak bir dil kullanma ve söylem geliştirme çabasında oldukları gözlendi. Bununla birlikte; TEKEL Direnişi boyunca eylemciler, direniş üzerine medyada çıkan haberleri takip etti ve bu haberlere ilişkin sık sık tartışmalar yürüttü. Bizatihi kendilerinin yaşadıkları eylem üzerine medyada yazılan ve gösterilenlere karşı eleştirel bir bakış geliştiren eylemciler böylece medyadaki haberlerin 'inşa' süreci ile medya-iktidar ilişkisini ve medyanın manipülatif etkisini sorgulamaya başladı. Althusser'in (1994) kapitalist sınıfın ne pahasına olursa olsun sömürünün siyasal, ideolojik ve maddi koşullarını yeniden üretmesinin araçlarından biri ya da onun ifadesiyle 'devletin ideolojik aygıtlarından' biri olarak tanımladığı medyanın manipülatif etkisini İstanbul Yaprak Tütün İşletmesi'nden bir işçi şu sözleriyle sorguluyor:

> "Başbakanımız diyor ki 4/C'de düzenlemeler yapacağım. Keşke bizi sosyal haklarımızla başka sektörlere verse. Türk-İş'in bize verdiği sözler var diyor. Bunlar kafamızda soru işareti bıraktı. Kimler ne gibi bir söz verdi, kapalı kapılar ardında ne anlaşmalar oldu, kimler neye imza attı? Bunlar da kafamızda soru işareti tabii. Bunları yani keşke basın aracılığıyla kamuoyuna, işçilere bize zamanında şunlar için vaatte bulunuldu, söz verildi diye bilgi verilseydi, gösterilseydi biz de atacağımız adımlarda daha bilgili oluruz en azından değil mi? Kime güveneceğimizi şaşırdık." (Grup 1)

Zizek'in (aktaran Çoban, 2007) ifadesiyle iktidarın kendi yapısının yeniden-üretimi için kendi üretimi olan bir "gerçekliği" yaratmasının ve bunu topluma sunmasının araçlarından biri olan kitle iletişim araçlarının iletilerini sorgulayan Samsun Bafra işçisi Sevgi'nin kurduğu kısacık cümle, medya iletilerinin seçilmiş ve kurgulanmış yapılar olduğunun altını çiziyor:

> "Medyaya öyle bir yansıtma şekli var ki sanki işçi yalan konuşuyor, doğruyu kendisi söylüyor ve ben dışarı çıktığım zaman en yakın akrabama dahi gerçeği anlatıyorum. Ya öyle mi diyorlar."

Bu çerçevede Samsun Yaprak Tütün İşletmesi'nden bir görüşmecinin sözleri de medyanın dezavantajlı kesimleri görmezden geldiği gerçekliği üzerinden asıl işlevini sorgulamaya dönük bir çaba olarak okunabilir:

> "Medya sadece belirli haberlerle ilgili. Oysa bu eylem, Türkiye için gerçekten çok önemli bir mesele. Medya bu konuda gerçekten televizyon programları yapmadı. Medya bu konuda televizyon programları yapmalı. 72 milyona bir şeyler anlatmalı. Çünkü biz gerçekten haklıyız. Ama bunu inanıyorum ki Türkiye'nin bir kısmı hâlâ bilmiyor. Bilmemesinin sebebi de medyanın eksikliği."

Eylem boyunca yapılan görüşmeler ve informal sohbetler, direnişe katılan işçilerin TEKEL Direnişi'ni takip eden ve haber yapan kitle iletişim araçları arasında ayrım yaptıklarını gösteriyor. İnformal sohbetler esnasında işçilerin birçoğu, direnişi takip eden ve haber yapan *Hayat TV*, *Yol TV*, *Sendika.Org*, *Birgün* gazetesi, *Evrensel* gazetesi, çeşitli muhalif dergiler ve iktidar yanlısı haber yapmayan diğer kitle ileti-

şim araçları ile iktidar yanlısı kitle iletişim araçları arasındaki ayrımı vurgulayarak medya-iktidar ilişkisine yönelik sorular sormaya başlamıştır. Nitekim direniş boyunca yapılan haberler incelendiğinde; örneğin 17 Aralık 2009 tarihli *Zaman* gazetesi, TEKEL işçilerinin Abdi İpekçi Parkı'nda yaşadıkları olayı "Polis, uyarılara rağmen dağılmayan TEKEL işçilerine müdahale etti" başlığıyla haber yaparak polisin müdahalesini meşru kılan bir dil kullanırken; *Birgün* gazetesinin aynı tarihli nüshası "Ekmek isteyene dayak!" başlığıyla yaşanan olayı haber yaptı. Bu ve benzer haberleri takip eden TEKEL işçileri, kendileri hakkında çıkan ve aslının olmadığını düşündükleri haberlere sık sık öfkelendiler. İstanbul Yaprak Tütün'den direnişe katılan Vahide, bu çerçevede medyaya ilişkin eleştirel bir söylem geliştiriyor, medyada çıkan haberleri sorguluyor ve 'işim olmaz' diyerek açık bir biçimde yayın organları arasında ayrım yapıyor. Bu nedenle, Vahide'nin sözleri, yaşadığı deneyimin medyayı algılayışında değişiklik yarattığını gösteriyor:

> "Medyada çok gerçeği söyleyen de var, gerçeği söylemeyen medya da var. O gerçeği söylemeyen medyayla ilgim de olmaz işim de olmaz bundan sonra. Çünkü saptırıyorlar, iki buçuk milyar maaş alıyorlar diyorlar. İki buçuk milyar maaş kim alıyor ki?"

Althusser'e (aktaran Durand; 2000) göre öncelikle zor, şiddet yoluyla (ordu, polis, mahkeme, hapishane vs.) işleyen ancak aynı zamanda baskıda uzmanlaşmış bu "organları" birbirleriyle uyumlu hale getirmek için ideolojiye de başvuran baskıcı devlet aygıtının yanı sıra, öncelikli olarak ideolojiye dayanarak işleyen "devletin ideolojik aygıtları" vardır. TEKEL Direnişi boyunca Althusser'in "Devletin İdeolojik Aygıtları" olarak kavramsallaştırdığı araçlar-

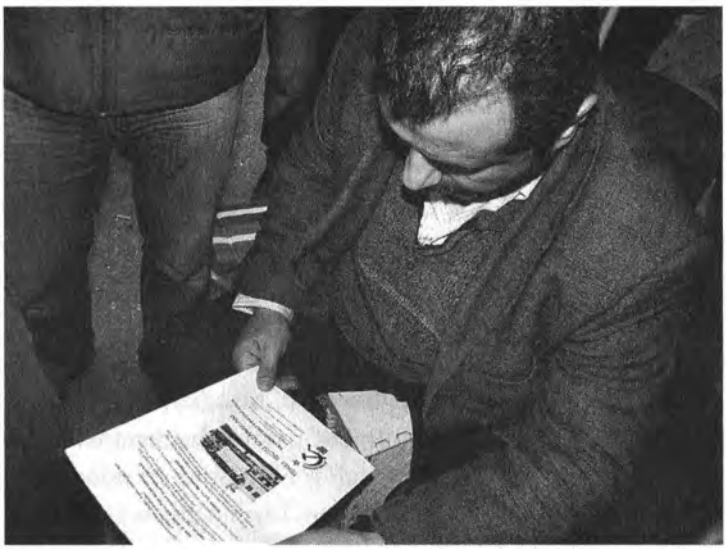
dan yalnızca kitle iletişim araçları kullanılmadı. Bu araçların yanında "din", "aile", "hukuk", "siyasi parti" ve "sendika" eylemciler üzerinde baskı araçları olarak kullanıldı. Yapılan informal sohbetlerde eylemciler, memleketlerinde direnişe karşı çıkan partiler ve cemaatler tarafından aileleri üzerinde baskı yapıldığını ve bu durumun kendilerini zor duruma soktuğunu belirttiler. Bununla birlikte direnişe katılan eylemcilerin bir kısmına direniş sürerken dava açıldı ve hukuksal açıdan da işçiler üzerinde baskı oluşturulmaya çalışıldı. Eylemin üçüncü gününde Abdi İpekçi Parkı'nda polisin tazyikli su ve biber gazı ile müdahalesine maruz kalan TEKEL işçileri hakkında, direnişin ilerleyen günlerinde dava açılarak TEKEL işçilerinin polise mukavemet suçundan 8 yıla kadar hapis istemiyle yargılanması istendi (*Birgün*, 2010). TEKEL işçilerine polise mukavemetten dava açılacağını öğrenen işçilerden biri, bir yandan sobanın yanında ısınırken bir yandan da kendi kendine "ne kadar rezil olursak o kadar iyi" diyerek yaşananların ardından bu durumun kendileri açısından şaşırtıcı olmadığını gösterdi. TEKEL işçileri, hukuki baskıya karşı kendilerini desteklemek için gelen avukatlara hukuki çerçevede çeşitli sorular sordular, haklarını öğrenmeye çalıştılar. 12 Şubat 2010 tarihinde işçilerin kaldıkları çadırları ziyaret eden avukatların gelmesi işçileri oldukça heyecanlandırdı. Sendikaları tarafından sıkça dile getirilen "yargıya güveniyoruz" ifadesi işçilerde de karşılığını buldu ve onlar da fırsat buldukça avukatlardan yasal hakları konusunda kendilerini bilgilendirmelerini istediler. Bununla birlikte direnişin ilerleyen günlerinde işçilerin ağızlarından "yasalar da onların tarafında, siyasi davranıyorlar" ifadesi sıkça duyulmaya başlandı. Bu ifade, işçilerin, yaşadıkları onca deneyim üzerinden 'yargının bağımsızlığına' ilişkin eleştirel düşünmeye başladıklarını gösteriyor.

Direniş boyunca düzenlenen etkinliklerin ve dağıtılan bildirilerin dönüştürücü boyutu

TEKEL işçileri, 78 gün süren direnişe destek veren ve işçilerle dayanışma ilişkisi geliştiren örgütler ve kurumlar tarafından düzenlenen çeşitli panellere, seminerlere, film gösterimlerine ve sergilere katıldı. Bu katılımın ardından çadırlarına gelen işçiler, gördüklerine ve dinlediklerine ilişkin tartışmalar yürüttü; daha önce yaşanmış işçi mücadelelerinin belgesel filmlerini izleyen işçiler, ardından bu mücadelelerle TEKEL direnişi arasında karşılaştırmalar yaptı. Bununla birlikte TEKEL direnişini destekleyen örgütler, direniş boyunca eylemcilere bildiriler dağıttı. TEKEL işçilerinin birçoğunun bu bildirileri okuyarak yazılanlara ilişkin tartışmalar yürütmesi ve yine birçoğunun bu bildirileri kendi deyimleriyle 'dosya haline getirip' ya da 'koleksiyon yapıp' evlerine götürmek için bavullarında muhafaza etmeleri eylemin ve dönüştürücü sürecin 'şimdi' ile sınırlı olmayabileceğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Eylem boyunca yapılan görüşmeler ve informal sohbetler, hem yetişkinlerin öğrenim alanının informal unsurları olan seminer, panel, film gösterimi gibi etkinliklerin hem de dağıtılan bildirilerin öğretici boyutunu gösteriyor. Weiss'in (2005; 55) "Direnmenin Estetiği" adlı çalışmasında, mücadele içindeki bir işçinin ağzından söylenenler, TEKEL işçilerinin bu çerçevede çadırkentte deneyimlediklerine oldukça yakın. Weiss'in çalışmasındaki işçi, okuma süreçlerini şöyle betimler: "Okuduğumuz kitaplardaki temaların bizim yaşantılarımıza yakın olup olmadığını, bizim gibileri betimleyip betimlemediğini, tavır alıp almadıklarını ve çözüm önerileri sunup sunmadıklarını sorguluyorduk." TEKEL işçileri, direniş boyunca bildirileri okumaya çalıştı, panellere, sergilere katılmaya özen gösterdi ve okudukları ile gördüklerine ilişkin sorular sordu, üzerine tartışmalar yürüt-

tü. Bununla birlikte birçok işçinin sohbet esnasında "hayatımız boyunca hiç okumadığımız kadar yazı okuduk burada" vurgusu ve "okuyoruz da içinde vallahi anlamadığımız çok şey var, biz cahiliz, sizin gibi okumuş yazmış değiliz" diyerek yazılanların kendi dillerine yakın olmadığını ve hatta kimi zaman yaşamlarına temas etmediğini vurgulamaları dikkat çekicidir. Bu vurgular, bir kez daha işçilerin gerçeklikleriyle destekçilerin gerçekliklerinin tam olarak çakışmadığını açıkça gösteriyor. İşçilerin dağıtılan bildirilerde okudukları her şeyi doğru kabul etmedikleri ve yazılanlara ilişkin soru sordukları, yazılanları eleştirdikleri ayrıca belirtilmeli. Tokat Yaprak Tütün İşletmesi'nden direnişe katılan Gülsen, eleştirel bir dille dağıtılan bildirilerin öğretici boyutunu ve genel olarak öğrenmeyi şu sözleriyle vurguluyor:

> "Dağıtılan bazı bildirilerin içinde bizi bilgilendirici... mesela siyasi görüş olarak beğenmesek bile, hoşumuza gitme-

Dağıtılan bildirilerden birini okuyan TEKEL işçisi.

se bile içlerinde küçücük bir cümleden bile bir şeyler öğrenebileceğimizi biliyoruz. Biz, bunun için okuyoruz. Yoksa içinde yazılan şeyleri biz zaten yaşadığımız için biliyoruz. Ama insanın öğrenmesi bitmiyor. Tek bir cümle de olsa insan bir noktada bir şeyler öğrenebiliyor."

İzmir'den eyleme katılan Dilşat'ın bildirileri muhafaza etmesinin sebebine ilişkin söyledikleri, mücadelenin yazılı metinlerle aktarılma çabası açısından önemlidir:

"Burada bildiriler dağıtılıyor. Bildirilerde çok şey anlatılıyor. Ben, kaç gündür buradayım. Bütün bildirileri topladım, hepsini zımbaladım, saklıyorum. Ben okudum ama yarın çocuğuma ne anlatacağım ben, kendi hakkını nasıl savunacak? Ben de ona öğreteceğim. Hepsini zımbaladım. Hatta eve götürdüm. Ben bir tane bildiriyi poşete koydum. Poşeti de koltuğumun yanına koydum, öyle götürdüm İzmir'e. Çantamın içine koymadım kırışacak diye. Eve götürdüm, oğluma gösterdim. Şimdi anlamıyor tabii çocuk. Ama ileride anlayacak."

Söylemde dönüşüm

Egemen söylemlere, insanların mücadele içinde öğrendikleri muhalif söylemler tarafından meydan okunmaktadır diyen Foley'in (1999) vurguladığı gibi özgürleştirici eylemde egemen, baskıcı söylemlerin yerine muhalif ve özgürlükçü söylemleri kullanmak oldukça önemlidir. Tercih edilen dile dikkat çeken Thiong da söylemlerin, insanların kendi kimliklerini ve toplumdaki konumlarını anlamlandırmaları bağlamında merkezi bir öneme sahip olduğunu ve dolayısıyla tercih edilen dilin/söylemin insanların doğal ve toplumsal çevreyle, hatta tüm evrenle kurduğu ilişki içerisinde kendi-

ni nasıl tanımladığıyla doğrudan ilgili olduğunu ifade eder (aktaran Giroux, 1992).

Dönüştürücü süreç, kabullere ilişkin eleştirel düşünmenin önemine vurgu yaparken aynı zamanda söylem düzeyinde bir dönüşüme de işaret eder (Mezirow, 1998). th (2000) dönüştürücü süreçte destek, dayanışma ve güven kadar sorgulanmaya başlanan söylemin de önemli olduğunu ileri sürer (aktaran Baumgartner, 2002). TEKEL direnişi, mücadele deneyimi sayesinde aynı zamanda muhalif ve eleştirel söylemlerin kapısını aralayan eylemciler açısından söylem düzeyinde de bir öğrenme süreci olarak kabul edilebilir. Öncelikle eylemcilerin çadırların içindeki ve dışındaki sohbetlerinde konuşurken cümlelerini sürekli olarak 'ben' yerine 'biz' ile kurdukları yani birinci tekil şahıs yerine çoğul şahısı tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca görüşmeler esnasında işçilerin çoğunluğunun sorulan soruları –soru doğrudan kendisiyle ilgili olsa dahi– 'biz' ile yanıtlaması dikkat çekicidir. Bu durum, kimi konuşmalarda işçilerin mücadele içerisinde kolektif bir kimlik ediniminin adımlarını attığını ve 'biz' diyerek kendilerini daha güçlü kıldıklarının göstergesi olurken kimi konuşmalarda ise işçilerin bu kadar zor ve karmaşık bir süreci 'biz' diyerek meşru kılma ve direnişin sorumluluğunu paylaşma çabasını yansıtıyor.

Mücadele boyunca başkaldıran/muhalif ve egemen söylemler arasındaki çatışma, Foley'in (1999) ifadesiyle mücadele içinde meydana gelen özgürleştirici öğrenme sürecini yansıtır. TEKEL işçilerinin karşı karşıya kaldıkları egemen söylemler, muhalif söylemlerin gelişmesinin yolunu açmış ve onları mücadele içinde güçlü kılmıştır. Başka bir deyişle, bu söylemlerin öğrenilmesi, mücadele için gerekli zemini hazırlayan ekonomik ve politik koşullar ile toplumsal eylemin kendisi arasında önemli bir köprü görevi görmüştür (Foley, 1999). Direniş boyunca egemen tarafından geliştiri-

len diskura, mütemadiyen eylemcilerin muhalif diskuruyla yanıt verilmeye çalışıldı. TEKEL işçilerinin, mücadele içinde iktidarın kullandığı dile, söyleme eleştirel bir bakış geliştirerek kendilerine sorulan soruları yanıtlamaları, çadırlar içindeki sohbetlerinde iktidarın kendilerine yönelik ifadelerini kullanarak kendi aralarında şakalaşmaları dolayısıyla iktidarın dilini ya da söylemini ironikleştirme/hicvetme ve değersiz kılma çabası söylemsel düzlemde de karşı karşıya gelişi yansıtıyor. Örneğin; Başbakan Tayyip Erdoğan'ın eyleme yönelik olarak söylediği "Bu ideolojik değil de nedir?" sözünün ardından Tokat Erbaa işçilerinin arasında uzun süre "ver şurdan bir ideolojik çay" ya da "benimki ideolojik sigara, zararlı olabilir" gibi konuşmalar sıradan hale gelmiş ve bununla birlikte iktidar tarafından kullanılan daha birçok sözü çadırlarındaki gündelik hayatlarında kullanmışlardır. TEKEL Direnişi'ne katılan işçiler; 'iktidar, zengin-yoksul, eşitlik, hak, adalet, mücadele, direniş, sınıf dayanışması, destek, işçi sınıfı, bir arada olma, dindar, Müslüman' gibi ifadeler üzerinden iktidarın söylemlerine eleştirel bir bakış geliştirdiler ve muhalif söylemler kullanarak bu ifadeleri sorgulamaya başladılar. Dolayısıyla, bu tür bir muhalif dil/söylem kullanımı, eylemciler için dönüştürücü bir öğrenme deneyimi olarak kabul edilebilir.

Laclau'nun (1990, 162) söylem/dil bağlamında söyledikleri burada alıntılanmaya değer: "Önemli epistemolojik kırılmalar eski sorunlara yeni çözümler bulunduğu zaman değil; köklü bir değişim, eski sorunları aleni kıldığında meydana gelmektedir. Bu da yeni bir dil kurmanın gerekliliği anlamına gelir ki; yeni dil yeni amaçlar, yeni sorunlar, yeni değerler ile söylemsel olarak yeni karşıtlıkların/karşı çıkışların ve mücadele biçimlerinin inşa edilmesinin olabilirliğini ifade etmektedir".

Direniş sonrasına ilişkin beklentiler ve düşünceler

TEKEL Direnişi'ne katılan işçiler, direniş boyunca eylem sonrası yaşamlarına ilişkin beklentiler geliştirdiler ve kararlar aldılar. TEKEL işçilerinin eylem boyunca sık sık 'bundan sonra' ve 'artık' gibi ifadeler kullanarak eylem sonrasına ilişkin kararlar alması, dönüştürücü sürecin gelecekte yaşanacak deneyimlere aktarılma çabasını gösteriyor. Ayrıca, eylem boyunca yapılan görüşmelerde ve sohbetlerde, işçilerin direniş boyunca yaşadıkları deneyimleri 'ilerde çocuklarına ve torunlarına anlatacaklarını' söylemesi yine dönüştürücü deneyimlerin diğer kişilere aktarılması açısından önemlidir. Eylemcilerin direniş içinde yaşadıkları dönüştürücü sürecin bileşenlerinin, TEKEL işçilerinin eylem sonrasına ilişkin ifade ettikleri düşüncelerin ve kararların dayanağını oluşturduğu ileri sürülebilir. Zira eylem sonrasından bahsederken, eylemciler sık sık direniş içinde sorgulamaya başladıkları politik, ekonomik, kültürel, toplumsal ve bireysel unsurları referans aldılar. Eyleme katılan işçiler eylem sonrası kararlarından ve bakış açılarından bahsederken; bu kararları alabilecek olmalarının kendisini dahi bir kazanım olarak gördüler. Diyarbakır Bismil Yaprak Tütün İşletmesi'nden Şeref'in, eylemin dönüştürücü boyutuna ve bu dönüştürücü sürecin eylemden sonraki yaşamını ne yönde değiştireceğine ilişkin söyledikleri direnişi açık bir biçimde kazanım olarak gördüğünü gösteriyor. Şeref'in eylem sonrasına ilişkin sözleri, ayrıca işçilerin direniş boyunca yaşadığı dönüştürücü süreci neredeyse bütün bileşenleri ile aktarma çabasını hatta gerekliliğini açığa çıkarıyor:

> "Bu süreç beni değiştirdi. Bu eylemden sonra, kazanırız kazanmayız diye demiyorum, yarın öbür gün eve gidersem ço-

cuklarıma bunları anlatacağım. Halkların kardeşliğini, insanların nasıl anlaşabildiğini, hepsini anlatacağım. Ama ben de kendi çabalarımla nerede ezilen bir halk, bir toplum olursa elimden geldiği kadar destekleyeceğim. Belki eskiden olsaydı duyarsız kalırdım. Ama şimdi duyarsız kalamam. Çünkü bunları biz hep burada günlük hayatımızda yaşadık. Ben bu saatten sonra duyarsız kalamam. Artı kendi etrafıma, çevreme bunları hep anlatacağım. İnsanların nasıl burada eziyet çektiğini, insanların nasıl birlik olduğunu, insanların nasıl bir tasta çorba içtiğini gördük ve yaşadık. Bunları anlatmak da lazım. Kendi arkadaşlarımıza, oradaki kurumlara... bunlar az bir şey değil yani. Bir yönden de bu, başbakanın kendisine karşı olan cephenin gelişmesini sağladı. Biz şimdi 3 kişiyiz, 3'er kişiyi ikna edersek, biz 10.000 kişiyiz, olduk 30.000. Kitle büyüyor yani... Bu süreçten sonra... maddi olarak bakmayayım da manevi olarak biz kendimizi kazanmış görüyoruz. Maddiyat derseniz belki başarmayız. Maneviyat olarak derseniz biz kazanmışız. Yani maddiyat dışında biz her şeyiyle kazanmışız. Bu direnişi yaşayıp da değişmeyen insan, bunları görüp de kendine bir akıl almayan insan demek ki boş bir insan. Bu kadar kültürün bir arada yaşadığı bu çadırlarda... daha gidip kendi şehrimde ırkçılık ya da milliyetçilik yapacaksam 60 günlük bu rezaletimiz, bu emeğimiz boşa gider. İnsanlara bakış açımız değişmedikten sonra bu eylemin anlamı, amacı kalmıyor. Bu eylem tek ekmek davası değil. Genel anlamda bakarsak bütün halkların birlikte yaşadığı bir ortamda 60 gündür bir sorun yaşanmadı. Artı ekmeğimizi, her şeyimizi beraber paylaştık. Ben bundan bir şey alamazsam demek ki ben buraya da boş gelmişim."

Hatay Altınözü'nden Yakup, eylem sonrasından bahsederken yine maddi kazanımdan ziyade manevi kazanıma, destek, dayanışma ve diyaloğa vurgu yapıyor:

"Valla artık bundan sonra elimden geldiği kadar doğru yolu göstermeye çalışacağım. Yani burada öğrendiklerim çok. İnsanlarla iletişim, insanlarla diyalog, destek... dayanışma... daha da üzerine gideceğim bu işin, bırakmayacağım. Ölene kadar unutmam buraları. Unutulmaz anılar bunlar. Direnmekten başka yeni yeni insanlarla, yeni yeni yüzlerle tanıştık. İyi ki oldu. Gönül rahatlılığıyla gidiyorum en azından."

Yine Altınözü'nden Selahattin, eylem sonrası sürece yönelik düşüncelerini, mücadele içinde sendikaya ve direniş deneyimine ilişkin kazandığı farkındalık ve geliştirdiği eleştirel bakış üzerinden ifade ediyor. Selahattin'in sözleri, ayrıca sınıf mücadelesinin sürekliliğini ve dinamik boyutunu yansıtması açısından önemli:

"Ben şu anda şu ana inanıyorum. Ben ne olursam olayım, memur da olsam, 4/C'ye de gitsem, aynı hakları da alsam bundan sonra ben sendikal faaliyetlerde çok daha faal olmayı düşünüyorum. Yani çok katılıp fikirlerimi söylemeyi ve eleştirmeyi düşünüyorum. Kimse benim karşımdaki insan diyeceğim ki sen bunu bunu yapıyorsun, bunu niye yapmıyorsun? Beklentin mi var da bunu yapmıyorsun diyeceğim. Bundan sonra ben öyle düşüneceğim ve eleştireceğim. Ancak TEKEL Direnişi'nin kısa vadede bir değişiklik getireceğini ben öngörmüyorum. Köydeki insan veya okumayan, kitap okumayan, dergi okumayan, gazete okumayan insanların çoğu bunları bilmiyordur. Yani ben kısa vadede zor görüyorum. Devamı gelirse TEKEL burayı aştı diyebiliriz. Şimdi aştı diyemeyiz. Bundan sonraki süreci takip etmek lazım. Ne olacak Türkiye'de? Muhakkak iyi bir örnek olur. Ama önemli olan bunu kullanıp daha büyüğünü yapmak veya bu şekilde devam etmek. Yani eğer kimse öyle bir şeye kalkışmazsa unutulur gider. Tarihin sayfaların-

da sadece anılır. Şuna inanıyoruz. Bugün almazsak eninde sonunda bir gün alacağız. Bu hükümetten almazsak başka hükümetten alacağız."

İstanbul Yaprak Tütün İşletmesi'nden eyleme katılan bir işçi ise TEKEL Direnişi'ni gelecekte örnek olacak bir hak mücadelesi olarak görüyor:

"Şimdi buradan hakkımızı alır gidersek diğer arkadaşlarımızın önünü açmış oluruz. Mesela onlar da haklarını bizim gibi kararlı bir şekilde ararlar. Böyle bir duruma düştükleri zaman bizim gibi güçlü olurlar. Dayanıklı olurlar. Onlar ilerisi için bizi hep örnek olarak görürler, örnek alırlar." (Grup 1)

Bitlis Yaprak Tütün işçisi Murat da eylem sonrasına ilişkin ifade ettikleriyle, eylem içinde geliştirdiği eleştirel bakışını yansıtıyor:

"Bundan sonra gerçekten ben bir işi yaparken çok düşüneceğim. Aniden karar vermeyeceğim. Müslüman kesime dini alet edenlere fazla inanmayacağım. Hepimiz Müslümanız. 5 vakit namaz kılan bir insanım da. Ama bu insanlara da fazla inancım kalmadı gerçekten. Bu insanların kendini Müslüman gösterip de bir şeyler göstermesini bundan sonra araştıracağım. Çat diye inanmayacağım. Dini alet eden, Müslümanlıktan söz eden hangisi gelirse biz hemen bu Müslüman dedik, peşine takıldık. Onları çok araştırmamız lazım. Herkes insandır. Herkese eşit davranılması lazım. Kendi adamlarına, kendi taraftarlarına peşkeş çekmemesi lazım. Kendi öz oğluna nasıl davranıyorsa başkasına da öyle davranması lazım. Türkiye'yi kendi akrabalarına, kendi seçmenlerine, kendi yandaşlarına peşkeş çekiyor-

sa, başka bir tarafı eziyorsa gerçekten bu insanlara hiç inanmamak lazım."

İzmir'den direnişe katılan Hüseyin, sözleriyle mücadelenin, aynı zamanda TEKEL işçisi olmayanlar için de öğretici olduğunun altını çiziyor ve eylem sonrası beklentisini dile getiriyor:

"Şuraya çıktığımızda her kesime ders verdik. En büyük dersi de sola verdik. Tabii çıkarırsa. Eğer çıkarırsa sola çok büyük ders verdik. Artık tabana inmesi gerektiğini öğrettik onlara. Gelmesi gerekiyor. Senin gerçekten halkın benim. Bana gelmen gerekiyor artık. Beni de sayman gerekiyor. Beni çantada keklik görmemen gerekiyor. Nasıl olsa hazır kıta diyor. Çantada keklik. Her zaman oyu garanti dememen gerekiyor. Biz de artık uyandık. Artık çantada keklik değiliz. Her zaman da garanti oyun yok burada."

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEKEL DİRENİŞİ BOYUNCA YAŞANAN UMUT/SUZLUK

"Tahakküm ile özgürleşme arasındaki mücadelenin öyküsü, başarılar ve kayıplar, ilerleme ve gerileme arasında gidip gelen, sürekli karşı çıkışlara açık, karmaşık, belirsiz ve çelişkili doğasıyla ilgili artan farkındalığın öyküsüdür" diyen Foley'in (2009, 154) mücadele etmenin karmaşık, çelişkili ve belirsiz doğasına ilişkin yaptığı bu vurgu TEKEL işçilerinin mücadele içindeki karmaşık durumlarını anlamak açısından da nesnel bir dayanak sunuyor. TEKEL işçileri, hem yapılan görüşmeler hem de informal sohbetler boyunca bir yandan umutlu hallerini sürekli diri tutmaya ve güçlendirici ifadeler kullanmaya çalışırken bir yandan da konuşmalarının aralarında umutsuzluklarını gösteren ifadeler kullanarak içinde bulundukları karmaşık durumun öznel dayanaklarını da açığa çıkardı. Bu karmaşık durum her ne kadar tezat görünse de ilk defa evlerinden bu kadar uzakta olmalarının, çetin kış şartlarını çadırların içinde yaşamalarının, eylemin bu kadar uzun süreceği beklentisi içinde olmamalarının, ağır sorumluluklarının, çaresizliklerinin ve dolayısıyla açıkça gözlemlenen 'kıstırılmışlık' halinin bu tür bir salı-

nımlı durumu kaçınılmaz kıldığını ileri sürmek yanlış olmayacak. Bu açıdan, görüşmeler boyunca bir yandan 'dirençliyiz, direncimiz arttı' derken başka bir cümlesinde 'direncinin bittiğini' söyleyen birçok eylemcinin olması hem mücadele etmenin doğası hem de öznel koşullar düşünüldüğünde şaşırtıcı olmamalı. Trabzon ve İstanbul Yaprak Tütün İşletmesi işçilerinin de vurguladığı gibi TEKEL işçileri, öncelikle eylemin bu kadar uzun süreceğini düşünmemişti. Eylemin uzun süreceğini tahmin ettiğini söyleyen işçiler ise "uzun süreceğini tahmin ettim de bu kadarını düşünmemiştim" diyerek beklentilerinin bu kadar uzun süren bir direniş olmadığını vurguladı:

> "Haklarımızı alacağımız inancıyla geldik. Halen o inancı taşıyorum ama işte zaman da geçince insanın direnci kırılıyor. Gerileme var. Bu kadar uzun süreceğini tabii tahmin etmiyorduk. Daha kısa zamanda çözülür diye tahmin ettim. Ama işçi direnişi yaptı. Abdi İpekçi'de olan eylemler, işçinin direncini arttırdı." (Metin)

> "Biz önce buraya gelirken iyi güzel hayallerle geldik. Maalesef hayallerimiz yıkıldı. Yani ekmek mücadelesi diye geldik. Biter dedik, bu kadar... 54 gün olacağı hiç hayalimizde yoktu." (Vahide)

İstanbul'dan eyleme katılan Vahide'nin ifade ettiği bu sözlerin ardından görüşmenin devamında vurguladığı düşünceleri TEKEL Direnişi'ne katılan işçilerin içinde bulundukları koşulların yol açtığı 'salınımlı' ve 'karmaşık' durumu göstermektedir:

> "Valla yani ilk basamaktan bu yana bakarsanız hiç böyle hayal etmemiştik. Mesela diyeyim ikinci gün üçüncü gün

Abdi İpekçi'de biber gazı yedik su da yedik soğukta ve AK Parti binasının önünden Abdi İpekçi Parkı'na yirmi dakika yarım saat süren yolu biz o kadar binlerce insan 4 saatte yürüdük. Kimi arkadaşlarım ağlaya ağlaya sızlaya sızlaya... Yürüyen var yürüyemeyen var. Yani o zamandan bu zamana göre çok çok ilerlememiz var. İlerledik çok çok yani bir şeyler gelişti. Atlattık. Çok güzel yani."

Muş'tan eyleme katılan TEKEL işçisi, eylem boyunca yaşadıkları koşulların zorluğunu şöyle dile getiriyor:

"Şu an konuşuyorum ama neredeyse ciğerlerim sökülecek. E taşın üzerinde yatıyorum. Param kalmadı. Ben hangi eve gideyim? Kimin kapısını çalayım? Bir çadır kurduk. 150-200 personeliz. Yatamıyoruz çadırda. Dar geliyor çadır. Çadır 10 tane adam, bilemedin 15 tane adam alıyor. Diğer arkadaşlarımız mescitlere gidiyorlardı. E mescitleri de kapattılar. İnternet kafelerin koridorlarında yatıyoruz." (Yasin)

Siirt Kurtalan Yaprak Tütün işçisi Abdullah ise eylemcilerin bir yandan mücadele içinde yaşadıkları çaresizlik halini ve umutsuzluğu tetikleyen durumu ifade ediyor. Abdullah'ın sözleri aynı zamanda TEKEL Direnişi'nin ardından işçilerin 4/C'yi kabul etme gerekçelerini de ortaya seriyor. Bu gerekçelerin birçoğunun hem eylemi tetiklediği hem de 4/C'yi kabul etmeyi zorunlu kıldığı açık:

"64 gündür dediğim o küçük adımlar dışında bir adım atmayan bir sistem bundan sonrasında ne yapabilir... önümüzde bir gerçeklik var. Ne kadar da beğenmesek, ne kadar da tasvip etmesek sonuçta bize önerdikleri bir statü var. Az da olsa çok da olsa. Onu da kaybetmek istemiyorum ben. Şimdi ben bunu çocuklarıma anlatamam, çevreme anlata-

mam. Çünkü bir Türkiye gerçeği var ortada. Bugün insanlar 500 liraya çalışıyor. Bir sürü de iş bulamayan kardeşlerim inşaatlarda çalışıyor. 5 ay, 6 ay gelir eve. Ya 3 milyar para getirmiştir ya da getirmemiştir. O kışın ayazında... şimdi az da olsa sonuçta kıt kanaat geçinebileceğin, en azından mutfağını, elektriğini, suyunu, telefonunu karşılayabileceğin bir ücret de söz konusu. Şimdi benim hiçbir gelirim yok. Benim hiçbir gelirim yok. Sadece tapulu bir evim var. Ondan başka hiçbir şeyim yok. Ne bir arazim var, ne bir dükkânım var, ne bir kira aldığım yer var. Böyle bir gerçeklik de var. Ben bunu kaybettiğimde... bu yaştan sonra elimden bir iş de gelmiyor. 22 yaşındaydım, ben bu işe girdim. Bugün olmuşum 35 yaşında. Ne elimden bir iş gelir ne de yapabileceğim bir iş var. Çünkü iş yapmak için bir sermaye gerekli. Bu sermayem bile yok. Her şeyden önce... ne bileyim yani memurluk yapacak bir yeteneğim yok. Elektrikçilik yapacak, elektrik atölyesinde çalışacak bir yeteneğim de yok. Böyle bir mesleğim de yok. Gidip hani hamallık yapayım, inşaatlarda çalışayım... onu da yapamıyorum. Çünkü bu 12 yıllık TEKEL süreci benden çok şey götürdü. Ben 25 yaşıma kadar hastalık nedir bilmezdim, hastalanmadım. Doktora gitmişliğim yoktur. Ne zaman bu TEKEL'e girdim hastalıklarla boğuşmaya başladım. Benim sağ böbreğim şu anda stentle çalışıyor. Bende bel fıtığı mevcut mesela. Bütün bunlar da hayatın gerçekliği. Tamam direneceğiz direneceğiz de... Bizde bir söz var hem camiden hem de kiliseden olmak istemiyoruz. Şimdi hep erteleme erteleme erteleme taktikleri... bizi bu sürecin içine tıktılar. Bu kararlar daha önce alınamaz mıydı? Bu danıştaya açılan dava, daha önce açılamaz mıydı? Ben şimdi dışarı yansıtmıyorum. Sabahtan kalkıyorum çadırda 9'da, kahvaltımı yapıyorum, arkadaşlarla sağda solda sohbet, bakmışsın akşam. Yarın kalk aynı. Yani artık yılmaya başladım. Boş boş oturmaktan sı-

kıldım. Yani biz burada boş boş oturmakla neyi halledeceğiz? Bazen bunu düşünmeye başladım. Sonra... 9.000 işçiden bahsediliyor. Buradaki TEKEL işçisi 2.000 kişi. 7.000 tanesi evde ve ben kendimi mayın eşeği olarak tarif ediyorum. Bir mayın eşeği gibi hissediyorum kendimi. Bugün buradayım. Dayağı yiyeceksem ben yiyeceğim, copu yiyeceksem ben yiyeceğim. Buradaki cefayı, eziyeti, zulümü ben çekiyorum. Elde edersem zaten kendisi de arkamdan gelmeyecek. Elde edersem de kendisi evde oturduğuyla kalacak. Çok mu iyi bir şey yapıyorlar... değil. Ama insanları anlamakta zorlanıyorum. Sonuçta bir kazanım elde etmişsin, 12 yıldır çalışıyorsun ve 12 yıl sonra senin elindeki tüm haklarını senin elinden alıyor. Bundan daha acısı var mı, bundan daha üzücü bir şey var mı ve sen bunun için mücadele etmiyorsun. Bir çocuğum 8 yaşında. 3. sınıfa gidiyor. Telefon açıyor bana, baba diyor bu işten sadece seni mi atıyorlar... yok diyorum oğlum. Baba diyor bizim komşuyu atmıyorlar mı... ve adam çocuğumdan bile utanmıyor, benim çocuğumun yanında çocuğunu sevebiliyor, çocuğunu okşayabiliyor ve ben o insan için mücadele veriyorum burada." (Abdullah)

TEKEL Direnişi boyunca yaşanılan bu 'salınımlı' ve 'karmaşık' durum anlatıldığı esnada; TEKEL işçileri, dirençli olduğunu yansıtan sözlerini yüksek sesle ifade ederken umutsuzluğunu yansıtan sözlerini 'özel' bir durumlarını paylaşıyormuş gibi ifade etmiş ve umutsuz hallerinin diğer eylemciler tarafından görünmesinden ve farkına varılmasından olabildiğince imtina etmiştir. Bu, eylemcilerin kolektif bir sorumluluk duygusunu paylaşmaya çalıştıklarını, hem kendilerini hem de diğer eylemcileri demoralize etmekten kaçındıklarını ve dolayısıyla işçilerin, mücadele ettikleri koşulların zorluğunun farkındalığında olduğunu gösteriyor.

Batman Kozluk Yaprak Tütün'den Şükrü eylemcilerin içinde bulundukları karmaşık duruma ilişkin şunları söylüyor:

> "Şimdi buradayız. Mesela insanlar bana soru soruyor. Ben lavaboya gideceğim, gidiyorum üçüncü katta başka bir daireye çıkıyorum. Kırtasiyeye gidiyorum başka bir yere gideceğime. Sonra diyorum ben lavaboya gidecektim. Bu anlattıklarımın hepsi gerçektir. Çok beter durumda arkadaşlar var. Tabii sabaha kadar güldüğümüz de oluyor. Ne yapalım? Her gün ağlasak olmuyor. Ama o ağlamak, o düşünce her zaman beynimizde. Orada bir an kendimizi unutuyoruz. Bazen gece sabah 5'e kadar, 6'ya kadar yatmıyoruz. Burada bazen çadırın içinde de eğlenceli olaylar oluyor. Şarkılar, türküler söylüyoruz. Davullar, zurnalar çalıyor. Sazcılar geliyor. Gitarlar çalınıyor. İyi hissediyorum kendimi o zaman. İyi hissetmezsem nasıl hissedeceğim ki! İyi hissediyorum ama dediğim gibi bir okyanustayız biz. Yüzüyoruz, bakıyoruz 10 metre kalmış. Varıyoruz kıyıya. Elimizi tuttuğumuz yer okyanusun tam ortası oluyor. Ben çocuklarımın geleceği için bir güneş, bir kara görmesem, tutunacak bir yer bulmasam o boşluk hiçbir zaman benim hayatımdan gitmez. Bekâr olsam kendimi düşünmem. Ama çocuklarım var."

Bitlis'ten eyleme katılan Murat ise yaşadıkları süreci anlattığı esnada bir yandan sıkıntılı durumundan bahsederken bir yandan da dirençli olduğunu vurguluyor:

> "Ben 57 gündür buradayım. İnan ki, inan ki öyle bir sıkıntı çekiyorum, öyle bir zordayım ki çocuklarım telefon açıyorlar ya artık yeter diyorlar, sen orada biz burada perişan olduk diyorlar. Çek gel diyorlar, bekleme artık diyorlar, yeter, devlettir, devletle baş edemeyiz diyorlar. Valla ben di-

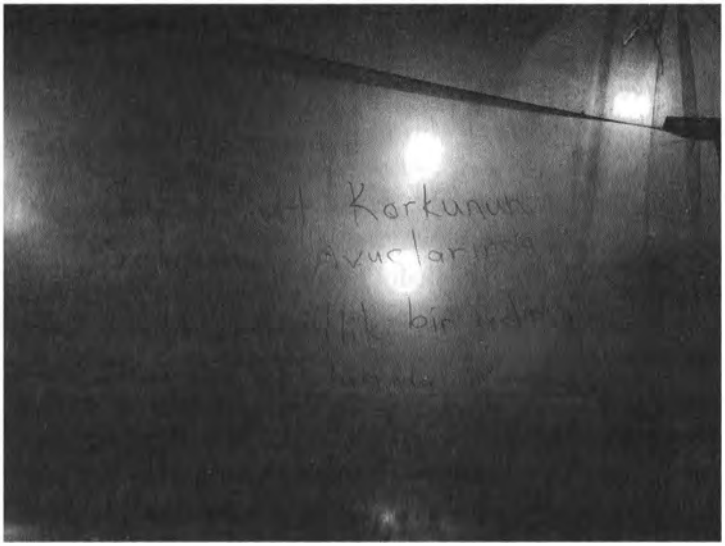
reneceğim. Son noktaya kadar direneceğim. İnan ki buraya gelirken bu kadar dirençli değildim. Ama gün geçtikçe direniyorum. Çünkü günler geçtikçe vücudumuz da direnç kazanıyor."

Murat'ın konuşmasının devamında "günler geçtikçe vücudumuz da direnç kazanıyor" diyerek vurgulamaya çalıştığı dirençli halin tam aksini belirtmesi ve umutsuz ifadeler kullanması eylemcilerin içinde bulunduğu karmaşık durumu yansıtıyor:

"İnan ki çok değiştirdi beni burası. Benim sakalımda 4-5 tel beyaz vardı. Şimdi neredeyse onda ikisi beyazladı. Dün aynanın karşısına geçtim. Kendimde çok beyaz gördüm. Bu 57 gün içinde oldu. İnan ki çok etkiledi beni. Çok değiştim. Gerçekten artık vücut direncim kalmadı. Eğer devlet hakkımızı vermezse ne yapacağımızı bilmiyorum."

Eylemcilerin yaşadıkları karmaşık durumun; kolektif bir sorumluluk duygusunu paylaşma ve hem kendilerini hem de diğer eylemcileri demoralize etmekten kaçınma çabasını yansıttığı, Diyarbakır Yaprak Tütün işçisi Ayşe'nin sözlerinden de açıkça okunabilir. Ayşe, arkadaşlarının direncini kırmamak amacıyla sözlerini "bunu şimdi orada şey yapmayın da, yanlış anlama olmasın" diyerek bitiriyor:

"Bir günlük eylem yetersiz. Çünkü eğer ki bir şeyin ucu görünüyorsa tam kesin bir şey lazım ki bir duruş sergilemek lazım ki, o istenilen noktaya gelebilsin. TEKEL Direnişi'nde ilk önce umutsuzluk vardı ama işçinin iradesi bunu yendi. İşçi iradesi ile bunu durdurdu yani bu düşünceyi durdurdu. Şu an ciddi anlamda bir destek var. Ciddi anlamda bir mücadele var ama şeye de bakıyorsun... ne yapa-

Direniş boyunca işçiler tarafından üretilen ve çadırlara asılan görsel materyaller işçilerin birbirlerini güçlendirme çabasını yansıtıyor.

> biliriz? Çok ümitsizim. Arkadaşlar diyordu ki başbakanın yaptığı açıklamalar seni yıldırmasın, sayın başbakanımızın bildiği bir şey var ki konuşuyor. Yani 4/C... bunu isterseniz yazmayın ama şey değil yani sonumuz kötü olacak gibi görüyorum. Yani şimdi bunu orada şey yapmayın da. Yanlış anlama olmasın."

TEKEL işçilerinin eylem öncesi sendikaya ilişkin sahip oldukları beklentilerinin direniş boyunca karşılanamamış olması aynı zamanda eylemcilerde kafa karışıklığına, ümitsizliğe ve umutsuzluğa yol açan bir başka neden. Eyleme katılmadan önce sendikalarına daha fazla güvenen işçiler, eylem boyunca mücadelenin asli unsuru olmasını bekledikleri sendikanın, kendi ifadeleriyle, 'kararlı bir duruş sergilememesinden' dolayı sendikalarına olan güveni yitirmeye başla-

mış; bu durum ise onlarda 'karmaşık' duygulara ve düşüncelere neden olmuştur. Samsun Bafra'dan eyleme katılan Zeki bu durumu şu sözleriyle yansıtıyor:

> "Yani sendika, bizim haklarımızı, geleceğimizi güvence altına alan bir kurum olarak... eskiden daha çok ilgileniliyordu. Her konuda, hangi konuda olursa olsun her zaman yanımızda olmuşlardır. Ama şu an her ne hikmetse bir yerlere çekiliyor yani. Bu görüşteyim, bu kanaatteyim. Ama artık doğrudur, yanlıştır onların yaptığı... onları tam... şu an sendikanın yaptığı... yani şu anki konumda tam emin ve net değilim. Biraz aklım karmakarışık yani. Bizim bir inancımız vardı. Gene de inançlıyız yani bizim inancımızdan kaybettiğimiz herhangi bir şey yok. Ama en azından şu 70 günün iki cümlesi olsun, bir cümlesi olsun. Ama onlar da olmadı. Olmayınca ne oluyor... insan ister istemez... yani siz öyle bir konumda olsanız siz şüphe duymaz mısınız?"

Eylemcilerin hem sözleriyle betimledikleri hem de direniş boyunca direniş alanındaki halleriyle açığa çıkardıkları bu karmaşık durumu; TEKEL işçilerinin bir 'kriz' durumuyla başladıkları direnişin esasında yeniden bir 'krize' yol açtığı şeklinde yorumlamak mümkün. Bu nedenle TEKEL direnişçilerinin açtıkları 'çatlak'; görünüşte insan eyleyişinin gücünü olumsuzlayan kategorilerin reddedip hapsettikleri eyleyişi keşfetmek için açılan bir çatlak olarak kabul edilebilir. Çatlak yaratma aynı zamanda bir kriz durumuna tekabül eder ki; bu durum mevcut olana ve dayatılan koşullara karşı yöneltilen bir uyumsuzluğun adımlarıdır (Holloway, 2011). Bir başka deyişle, öfke, isyan ve itaatsizlik toplumun antropolojik dokusundaki kesintiyi ya da uyumsuzluğu ve aynı zamanda paradoksal olarak süreklilik figürlerini oluşturur. "Bunlar, devamlı olarak yeniden ortaya çıkar ve dahası, kalı-

cı toplumsal örgütlenmenin koşullarını yaratır"; bu da "aksi halde ölecek şeye hayat öpücüğü verme biçimidir" (Hardt ve Negri, 2011, 242).

Sonuç Yerine

Öğrenmenin ve dönüşümün özgürleştirici boyutunu açığa çıkarmak, dönüşümün aynı zamanda mevcut duruma meydan okunan, yerleşik kabullere ilişkin eleştirel bir bakışın geliştirildiği, bu kabullere yönelik sorgulamanın yaşandığı dinamik bir süreç olarak ele alınmasının yolunu açabilir. Dönüşümün özgürleştirici boyutunu açığa çıkaran ya da soru sorma/sorgulama sürecinin kapısını aralayan bağlamlardan biri de toplumsal mücadeleler ve bu mücadele deneyimlerinden biri olan TEKEL Direnişi olmuştur. İşçilerin mücadele deneyimi içinde dönüşüm yaşadığı TEKEL Direnişi, aynı zamanda işçilerin deneyimlerinin/geçmiş yaşantılarının öneminin açığa çıktığı bir direniştir. TEKEL Direnişi boyunca yaşanan dönüştürücü süreç, deneyim içinde yaşanabilecek kişisel güçlenmenin ve kolektif dönüşümün birbirinden ayrılmaz süreçler olarak kabul edilmesinin gerekliliğini gösterir. Bununla birlikte TEKEL Direnişi boyunca, anaakım öğrenme literatüründe vurgulanan öğrenme sürecinin –mevcut durumu/kabulleri yeniden üreten bilginin edinimi olarak tanımlanan sürecin– aksine kabullerin sorgulandığı

ve politik öğrenmenin meydana geldiği dönüştürücü bir süreç yaşanmıştır.

TEKEL işçilerinin deneyim içinde yaşadıkları dönüştürücü sürecin birçok belirleyeni var ve bu belirleyenler birbirinden bağımsız değil. Direnişin ve dönüşümün en önemli tetikleyicisi olan güvencesizliğin, bundan sonraki mücadele süreçlerinin de önemli belirleyicilerinden biri olacağı düşünülebilir. İşçi mücadelesi olması nedeniyle öğrenmenin politik karakterinin ön plana çıktığı mücadele içinde eylemciler; özelleştirmelere, güvencesizliğe ve işsizliğe karşı eleştirel bir bakış geliştirirken aynı zamanda en genel düzeyde devlet, hükümet, iktidar eleştirisi de yaptı. İşsizliğin ve güvencesizliğin beraberinde getirdiği 'fazlalık/lüzumsuzluk' tehdidi de eylemcilerin ifadelerine yansıdı. Mücadele deneyimini yaşayan TEKEL işçileri; özelleştirme politikalarına, güvencesizliğe ve işsizliğe yönelik bir farkındalık geliştirirken bir yandan da sendikal sürece, örgütlenme ve mücadele anlayışlarına, toplumsal konumlarına, geçmişe/mevcut kabullerine, yurttaşlığa, toplumsal cinsiyet rollerine, medyaya, genel olarak sola yönelik eleştirel düşünmeye başlamış ve bu düşünüş direniş sonrasına ilişkin beklentilerine de yansımıştır.

TEKEL Direnişi'ne katılan işçilerin birçok düzeyde birden dönüşüm/öğrenme yaşadıkları gerçeğiyle birlikte bu dönüşümün başlamış ve bitmiş olmadığı kabul edilmeli. Kolektif mücadele/toplumsal hareketler içinde meydana gelen dönüşüm, doğrusal değildir; aksine gelişmeye, dönüşmeye açıktır. Kaldı ki; toplumsal hareketin kendisi de hareket halindedir. Bu nedenle dönüşüm herhangi bir anda bir durumla ilgili verilen karardan çok bir yolculuk olarak görülmelidir. Sadece yeni bir beklenti ya da anlam perspektifinin benimsenmesi değildir dönüşüm; devam eden, dinamik bir öğrenme yolculuğudur. Mücadele içinde dönüştürücü bir süreç

yaşamış olan TEKEL işçilerinin bütünüyle dönüşmüş olduğu ve bu dönüşümün ardından durağan bir halde toplumla yeniden bütünleşecekleri düşünülemez. Direniş deneyimi yaşayan eylemciler, devam eden dinamik bir süreç yaşıyorlar ve de kişisel ve toplumsal anlayışları ile ilişkilerini değiştirip dönüştürmeye devam ediyorlar. Zira; Feyerabend'in (1993, 183) de vurguladığı gibi "düşünceler, tıpkı kelebekler gibi, yalnızca varolmakla kalmaz; gelişir, başka düşüncelerle ilişkiye girer, etkide bulunurlar." Dolayısıyla, TEKEL işçilerinin, "bundan sonra her eyleme katılırım" gibi direniş sonrasına ilişkin kararlarını yansıtan ifadeler muhtemelen direniş sonrasında hayata geçirilemeyebilir. Yine de TEKEL Direnişi'ne katılan ve deneyim içinde dönüşen Trabzonlu herhangi bir işçinin, Trabzon'da muhalif olanlara yönelik yaşanacak bir linç girişimine ortak olmayacağı açıktır. Kürtlere yönelik önyargılara sahip olan işçilerin ise direniş sonrasında yanı başında oturan Kürt komşusuyla daha önyargısız bir ilişki geliştirebileceği öngörülebilir. Dönüşümün bu işaretleri, "iki adım ileri, bir adım geri" bir sürecin işaretleridir aynı zamanda. TEKEL işçilerinin direnişte yaşadıkları hızlı ve yoğun dönüşümün devam etmesinin yolu işçilerle, güvencesizlerle, işsizlerle kurulacak güçlü toplumsal ilişkilerden geçer. Bu ilişkilerin içinde, TEKEL işçilerinin deneyim içinde yaşadıkları ancak gerektiği kadar önemsenmeyen dönüşüm alanlarının tümünün –küpe takan uzun saçlı bir erkeğe karşı önyargının yıkılmaya başlamasından iktidara yönelik geliştirilen eleştirelliğe kadar– önemsenmesi bu ilişkileri güçlendirebilir. Bu tür bir önemseme ve kabul aynı zamanda birtakım toplumsal mücadele deneyimleri ya da deneysel çabalar boyunca yaşanabilecek "küçük" dönüşümlerin de yola/yolculuğa dâhil edilmesinin ve bu çabaların ısrarla sürdürülmesinin önünü açabilir.

Dolayısıyla TEKEL işçilerinin 78 gün süren direnişi ve

meydan okuması bir yandan güvencesizliğin, esnekleşmenin ve işsizliğin yarattığı yeni direnme alanlarını göstermesi açısından pek çok kesim için öğretici ve dönüştürücü olabileceği gibi bir yandan da dönüşümün bütünselliğini ve dinamikliğini açığa çıkarması açısından mevcut ve yaratılabilecek dayanışma çabalarına yol gösterebilir.

EK 1
GÖRÜŞMECİ LİSTESİ

Görüşmeci	*Yaş*	*Medeni durum*	*Çocuk sayısı*	*Eğitim düzeyi*	*Kıdem*	*Çalıştığı TEKEL işletmesi*	*TEKEL Direnişi'nden önce sendikal eğitime katılıp katılmadığı*	*TEKEL Direnişi'nden önce eyleme katılıp katılmadığı*
Görüşmeci 1 (Vahide)	39	Evli	2	Ortaokul	19 yıl	İstanbul	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 2 (Sevgi)	38	Evli	3	Ortaokul	19 yıl	Samsun Bafra	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 3 (Ayşe)	38	Evli	2	Lise	21 yıl	Diyarbakır	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 4 (Azize)	40	Bekâr	–	İlkokul	20 yıl	Malatya	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 5 (Saadet)	37	Evli	1	İlkokul	15 yıl	İzmir	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 6 (Aynur)	39	Evli	–	Ortaokul	17 yıl	Adıyaman	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 7 (Tûrkan)	37	Evli	1	Yûksekokul	20 yıl	Tokat	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 8 (Nimet)	37	Bekâr	–	İlkokul	20 yıl	Bitlis	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 9 (Sevda)	37	Evli	2	Lise	18 yıl	Muş	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 10 (Zeynep)	36	Evli	2	Lise	12 yıl	Trabzon	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 11 (Gûlsen)	37	Evli	2	Lise	20 yıl	Tokat	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 12 (Rabia)	41	Evli	2	İlkokul	17 yıl	İzmir	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 13 (Gûldem)	29	Bekâr	–	Lise	6 yıl	Bitlis	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 14 (Dilşat)	37	Evli	1	İlkokul	20 yıl	İzmir	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 15 (Gûlseren)	39	Evli	2	İlkokul	16 yıl	İzmir	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 16 (Naciye)	39	Evli	3	İlkokul	19 yıl	Samsun	Katılmadı	Katıldı

Görüşmeci	*Yaş*	*Medeni durum*	*Çocuk sayısı*	*Eğitim düzeyi*	*Kıdem*	*Çalıştığı TEKEL işletmesi*	*TEKEL Direnişi'nden önce sendikal eğitime katılıp katılmadığı*	*TEKEL Direnişi'nden önce eyleme katılıp katılmadığı*
Görüşmeci 1 (Murat)	40	Evli	5	İlkokul	12 yıl	Bitlis	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 2 (Mahmut)	41	Evli	7	İlkokul	12 yıl	Batman	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 3 (Ökkeş)	36	Evli	2	İlkokul	12 yıl	Hatay Altınözü	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 4 (İlyas)	42	Evli	3	İlkokul	11 yıl	Malatya	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 5 (Abdullah)	31	Evli	4	Ortaokul	12 yıl	Siirt Kurtalan	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 6 (Selahattin)	33	Evli	4	Lise	11 yıl	Hatay Altınözü	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 7 (Cemal)	38	Evli	2	İlkokul	17 yıl	İstanbul	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 8 (Şükrü)	42	Evli	4	Lise	21 yıl	Batman Kozluk	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 9 (Yasin)	38	Evli	2	İlkokul	12 yıl	Muş	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 10 (Yakup)	42	Evli	1	İlkokul	11 yıl	Hatay Altınözü	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 11 (Adnan)	44	Evli	1	Lise	19 yıl	Bursa İnegöl	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 12 (Şeref)	38	Evli	3	İlkokul	12 yıl	Diyarbakır Bismil	Katıldı	Katılmadı
Görüşmeci 13 (Hüseyin)	38	Evli	2	Ortaokul	17 yıl	İzmir	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 14 (Muhammed)	40	Evli	9	Ortaokul	12 yıl	Muş	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 15 (Ahmet)	34	Evli	2	İlkokul	12 yıl	Tokat Erbaa	Katılmadı	Katıldı
Görüşmeci 16 (Metin)	41	Evli	2	Ortaokul	18 yıl	Aydın	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 17 (Mithat)	40	Evli	3	Lise	12 yıl	Trabzon	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 18 (Cemalettin)	40	Evli	3	İlkokul	12 yıl	Samsun Bafra	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 19 (Ünsal)	37	Evli	3	İlkokul	12 yıl	Muş	Katılmadı	Katılmadı
Görüşmeci 20 (Arif)	38	Evli	3	İlkokul	13 yıl	Diyarbakır	Katıldı	Katıldı
Görüşmeci 21 (Mesut)	44	Evli	3	Ortaokul	19 yıl	Amasya Gümüşhacıköy	Katılmadı	Katılmadı

EK 2
GRUP GÖRÜŞMELERİ TABLOSU*

Görüşme	*Çalıştıkları İşletme*
Grup 1	İstanbul
Grup 2	Samsun
Grup 3	Malatya
Grup 4	Tokat Erbaa
Grup 5	Tokat
Grup 6	Adıyaman Besni
Grup 7	Muş
Grup 8	Amasya Gümüşhacıköy

(*) Çadırlardaki grupların büyük olmasından dolayı grup görüşmelerinde işçilerin diğer bilgileri alınmadı, sadece grubun çalıştığı işletme yazıldı.

KAYNAKÇA

Althusser, L. (1994), *Ideoloji ve Devletin Ideolojik Aygıtları* (Çev. Y. Alp ve M. Özışık). İstanbul, İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 1970'te yayımlandı).

Ayhan, S. (2009), "Paulo Freire: Yaşamı, Eğitim Felsefesi ve Uygulaması Üzerine," A. Yıldız ve M. Uysal (Der.), *Yetişkin Eğitimi*, 1. Baskı, İstanbul. Kalkedon Yayınları, s. 145-160'daki makale.

Baumgartner, L.M. (2002), "Living and Learning with HIV/AIDS: Transformational Tales Continued," *Adult Education Quarterly*, Cilt 53, (1), s. 44-59.

Beneton, P. (1991), *Toplumsal Sınıflar* (Çev. H.Dilli), İstanbul, İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 1991'de yayımlandı).

Biazar, B. (2009), *Learning and Activism: Iranian Women in Diaspora,* yayınlanmamış master tezi, University of Canada, Toronto.

Bora, A. (2011), "Aile: En Güçlü İşsizlik Sigortası," T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Der.) *"Boşuna mı Okuduk?" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 181-202'deki makale.

Bora, T. (2010). Tekel İşçileri Eylemi: Tekel'in Sesi. *Birikim Sosyalist Kültür Dergisi, 250,* s. 6-9.

Bora, T. ve Erdoğan, N. (2011), "Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar," T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, ve İ. Üstün (Der.), *"Boşuna mı Okuduk?" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 13-44'teki makale.

Bulut, Ç.K. (2010), "Ülke-Gündem-Direniş", G. Bulut (Ed.), *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi,* Ankara, Nota Bene Yayınları, s. 301-352'deki makale.

Buzuev, A. (1989), *Kapitalizm Nedir?* (Çev. C.A.Kanat), İstanbul, Amaç Yayınları, (Eserin orijinali 1987'de yayımlandı).

Castells, M. (2008), *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi* (Çev. E. Kılıç). İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı).

Coşkun, M.K. (2007), *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*, 1. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları.

Cranton, P. (1994), *Understanding and Promoting Transformative Learning: A Guide for Educators of Adults*, San Francisco, Jossey-Bass.

Crosby, N. (2004), "Black Feminist Praxis: (Re)Visioning Sexism, Solidarity, and Social Movement," *International Journal of Africana Studies*, 10, s. 92-115.

Çelik, A. (2009), "Sendikal Hareket Tarihinin Unutulmaz Bir Dönemi: Bahar Eylemleri," *Sendikal Notlar*, *34*, s. 30-35.

Çerkezoğlu, A. ve Göztepe, Ö. (2010), "Sınıfını Arayan Siyasetten Siyasetini Arayan Sınıfa: Güvencesizler," G. Bulut (Ed.), *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, Ankara, Nota Bene Yayınları, s. 63-92'deki makale.

Çoban, B. (2007), "Kitle İletişim Sürecinde Toplumsal Gerçeklik ve İktidarın Kurgusu," N.Tükoğlu ve M.C. Şimşek (Eds.), *Medya Okuryazarlığı*, 1. Baskı, İstanbul, Kalemus Yayınları, s. 317-325'teki makale.

Durand, J.P. (2000), *Marx'ın Sosyolojisi* (Çev. A. Aktaş), İstanbul, Birikim Yayınları, (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı).

E-Mevzuat, (2011), Devlet Memurları Kanunu. http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.657&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch= adresinden 21.05.2011'de alınmıştır.

Ercan, F. (2006), "Türkiye'de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi," D. Yılmaz, F. Akyüz, F. Ercan, K.R. Yılmaz, Ü. Akçay ve T. Tören (Eds.), *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, 1. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, s. 379-411'deki makale.

Erdoğan, N. (2011), "Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter," T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan ve İ. Üstün (Der.), *"Boşuna mı Okuduk?" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 75-116'daki makale.

Ewing, E.T. (2010), "Eğitimin Temellerini Sarsmak Pedagoji ve Devrime Giriş," E.T. Ewing, (Ed.), *Pedagoji ve Devrim*, 1. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, s. 11-37'deki makale.

Feyerabend, P. (1993), *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi* (Çev. C. Güzel ve L. Kavas), İstanbul, Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1991'de yayımlandı).

Finger, M. (1994), "NGOs and Transformation: Beyond Social Movement Theory," In T. Princen ve M. Finger (Eds.), *Environmental NGOs in World Politics Linking the Local and the Global* (s. 48-66), Londra, Routledge Press.

Foley, G. (1999), *Learning in social action: A contribution to understanding informal education*, Londra, Zed Books.

Foley, G. (2009), "Radikal Yetişkin Eğitimi ve Öğrenme," (Çev. S. Özdemir ve A. Özcan), *Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 7*, (26), s. 145-173, (Orijinal makalenin yayım tarihi, 2001).

Freire, P. (1991), *Ezilenlerin Pedagojisi* (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 1982'de yayımlandı).

Ginsborg, P. (2010), *Gündelik Hayat Politikaları* (Çev. M. Ö. Mengüşoğlu), İstanbul, Açılım Yayınları, (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı).

Giroux, H. (1992), *Border Crossings: Cultural Workers and The Politics of Education*. New York, Routledge.

Goodwin, J ve Hetland, G. (2009), "The Strange Disappearance of Capitalism from Social Movement Studies," In C. Barker, L. Cox, J. Krinsky ve A. Nilsen (Eds.), *Marxism and Social Movements*, Brill, Haymarket.

Gouin, R. (2009), "An Antiracist Feminist Analysis for the Study of Learning in Social Struggle," *Adult Education Quarterly*, 59, 2, s. 158-175.

Hall, S. ve Held, D. (1995), "Yurttaşlar ve Yurttaşlık," S. Hall ve M. Jacques (Der.), *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, s. 169-189'daki makale.

Hall, S. ve Jacques, M. (1995), "Yeni Zamanlar İçin Manifesto'dan," S. Hall ve M. Jacques (Der.), *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, s. 29-46'daki bölüm.

Hardt, M. ve Negri, A. (2004), *Çokluk İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi* (Çev. B. Yıldırım), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 2004'te yayımlandı).

Hardt, M. ve Negri, A. (2011). *Ortak Zenginlik* (Çev. E-B. Yıldırım). İstanbul, Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 2009'da yayımlandı).

Holford, J. (1995), "Why Social Movements Matter: Adult Education Theory, Cognitive Practice, and the Creation of Knowledge," *Adult Education Quarterly*, 45(2), s. 95-111.

Holloway, J. (2011), *Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak* (Çev. B. Özçorlu, B. Doğan, E. Canaslan ve S. Özer), İstanbul, Otonom Yayıncılık, (Eserin orijinali 2010'da yayımlandı).

Holst, J.D. (2002), *Social Movements, Civil Society and Radical Adult Education*, Westport, CT, Bergin Garvey.

Işık, Y. (1995), *Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi*, Ankara, Öteki Yayınları.

İnam, A. (1999), *Bilimin Binbir Yüzü*, 1. Basım, Ankara, Vadi Yayınları.

Kilgore, D.W. (1999), "Understanding Learning in Social Movements: A Theory of Collective Learning," *International Journal of Lifelong Education*, 18, s. 191-202.

Koç, Y. (2003), *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Ankara, Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları.

Kovan, J. ve Dirkx, J.M. (2003), "Being Called Awake: The Role of Transformative Learning in the Lives of Environmental Activists," *Adult Education Quarterly*, 53, s. 99-118.

Krasucki, H. (2010), *Sendikalar ve Sınıf Mücadelesi* (Çev. A. Kesim), İstanbul, Sorun Yayınları, (Eserin orijinali 1972'de yayımlandı).

Kroth, M. (2000), "Life mission and adult learning," *Adult Education Quarterly*, Cilt 50 sayı 2, s. 134-150.

Laclau, E. (1990), *New Reflections on the Revolution of Our Time*, Londra, Verso Press.

Langdon, J. (2010), "Contesting Globalization in Ghana: Communal Resource Defense and Social Movement Learning," *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, Cilt 2, Özel Sayı 1, s. 309-339.

Lefebvre, H. (2008), *Karl Marx* (Çev. R.F. Baraner ve R.N. İleri), İstanbul, Anadolu Yayınları, (Eserin orijinali 1948'de yayımlandı).

Livingstone, D.W. (1999), "Exploring the icebergs of adult learning: Findings of the first Canadian survey of informal learning experiences," *NALL working paper 10*, 1-22. www.oise.utoronto.ca/depts/sese/csew/nall/res/cjsaem.pdf adresinden 22 Ocak 2011'de alınmıştır.

Lukacs, G. (1978), *Birey ve Toplum* (Çev. V. Atayman), İstanbul, Günebakan Yayınları.

Marx, K. ve Engels, F. (1992), *Alman İdeolojisi* (Çev. A. Kardam ve S. Belli), Ankara, Sol Yayınları, (Eserin orijinali 1932'de yayımlandı).

Marx, K. (1994), *Komünist Manifesto* (Çev. G. Köylü). Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları. (Eserin orijinali 1848'de yayımlandı).

Marx, K. (2010), *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* (Çev. T. Bora). İstanbul, İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 1852'de yayımlandı).

McDonald, B. (1999), "An Ecological Perspective of Power in Transformational Learning: A Case Study of Ethical Vegans", *Adult Education Quarterly*, Cilt 50, s. 5-23.

McLaren, P. (2004), *Che Guevara Paulo Freire ve Devrimin Pedagojisi* (Çev. H. Alpmen), İstanbul, Devin Yayınları, (Eserin orijinali 2000'de yayımlandı).

Melucci, A. (1995), "The Process of Collective Identity," In H. Johnston ve B. Klandermans (Eds.), *Social Movements and Culture*, s. 41-63, Londra, UCL Press.

Merriam, S.B. (2008), "Adult Learning Theory for the Twenty-First Century," *New Directions For Adult and Continuing Education, 119*, s. 93-98.

Merriam, S.B. (2009), "Yetişkin Öğrenme Kuramının Değişen Manzarası," A. Yıldız ve M. Uysal (Der.), *Yetişkin Eğitimi*, 1. Baskı, İstanbul, Kalkedon Yayınları, s. 105-126'daki makale.

Mevzuat Bilgi Sitemi, Devlet Memurları Kanunu. http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.657&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0 adresinden 24 Mayıs 2011 tarihinde alınmıştır.

Mezirow, J. (1991), *Transformative Dimensions of Adult Learning*, San Francisco, Jossey-Bass.

Mezirow, J. (1998), "Postmodern Critique of Transformation Theory: A Response to Pietrykowski," *Adult Education Quarterly*, Cilt 49, s. 65-68.

Mütevellioğlu, N. (2010), "Özelleştirmelerin Krizine Karşı Toplumsal Olanı Savunmak," G. Bulut (Ed.), *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, Ankara, Nota Bene Yayınları, s. 149-172'deki makale.

Narin, Ö. (2006), "Sınıf Çözümlemelerinin Med Cezirleri, Marx, Weber ve Ötesi," D. Yılmaz, F. Akyüz, F. Ercan, K.R. Yılmaz, Ü. Akçay ve T. Tören (Eds.), *Kapitalizmi Anlamak*, 1. Baskı, Ankara. Dipnot Yayınları, s. 57-100'deki makale.

ÖİB Yayınları, (2008a), 2007 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.oib.gov.tr/2010/dosyalar/2007_Yili_Faaliyet_Raporu.pdf adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

ÖİB, (2008b), Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş. Portföyü, http://www.oib.gov.tr/portfoy/tekel.htm adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

ÖİB Yayınları, (2009), 2008 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.oib.gov.tr/2010/dosyalar/2008_Yili_Faaliyet_Raporu.pdf adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

ÖİB, (2010a), 2009 Faaliyet Raporu, http://www.oib.gov.tr/2010/dosyalar/oibfaal2009.pdf adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

ÖİB Yayınları, (2010b), 2002 yılı itibariyle kapatılan ve işletmesinden çekilinen TEKEL'e ait varlıklar, http://www.oib.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

ÖİB Yayınları, (2011a), Türkiye'de Özelleştirme, http://www.oib.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm adresinden 25 Temmuz 2011'de alınmıştır.

ÖİB Yayınları, (2011b), 2011 Yılı Performans Programı, http://www.oib.gov.tr/2011/dosyalar/oib_performans_2011.pdf adresinden 25 Temmuz 2011'de alınmıştır.

Özerman, T. (2009), "Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları," *Mülkiye*. Cilt 33. (262), s. 293-312.

Özsever, A. (2010), 4/C'nin Asıl Amacı Kölelik Düzenini Meşrulaştırmak, http://www.tekgida.org.tr/Oku/1379/4c'nin-Asil-Amaci-Kolelik-Duzenini-Mesrulastirmak adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Özsever, A. (2001), 27.09.2001, *Milliyet* gazetesi, s. 7. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2001/09/27 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Öztürk, M.Y. (2006), "Kapitalizmde Krizler: Dünden Bugüne,"' D. Yılmaz, F. Akyüz, F. Ercan, K.R. Yılmaz, Ü. Akçay ve T. Tören (Eds.), *Kapitalizmi Anlamak*. 1. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, s. 101-145'teki makale.

Preece, J. ve Griffin, C.(2006), "Radical and feminist pedagogies," P. Jarvis (Ed.), *The Theory and Practice of Teaching*, 2. Baskı, New York, Routledge, s. 53-70.

Sandlin, J.A., Walther, C.S. (2009), "Complicated Simplicity: Moral Identity Formation and Social Movement Learning in the Voluntary Simplicity Movement," *Adult Education Quarterly, 59*, s. 298-317.

Sayılan, F. (2009), "Jack Mezirow ve Dönüştürücü Öğrenme Kuramı," "A. Yıldız ve M. Uysal (Der.), *Yetişkin Eğitimi*, 1. Baskı, İstanbul, Kalkedon Yayınları, s. 161-175'teki makale.

Sayılan, F. ve Türkmen, N. (2010), "Tekel Direnişi-Ekmek ve Gül," G. Bulut (Ed.), *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, Ankara, Nota Bene Yayınları, s. 133-148'deki makale.

Sennett, R. (2008), *Karakter Aşınması* (Çev. B. Yıldırım), İstanbul, Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı).

Sendika.org. (04.12.2009), Diyarbakır'da haklarını arayan işçilere polis saldırdı, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=28050 adresinden 25 Mayıs 2011 tarihinde alınmıştır.

Sendika.org.(05.12.2009), TEKEL işçileri Başbakan'ı protesto etti, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=28062 adresinden 25 Mayıs 2011 tarihinde alınmıştır.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, (1988), 6. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, (1988), 7. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları.

Southern, N.L. (2007), "Mentoring for Transformative Learning: The Importance of Relationship in Creating Learning Communities of Care," *Journal of Transformative Education, 5*, s. 329-338.

Taylor, E.W. (1997), "Building Upon the Theoretical Debate: A Critical Review of the Empirical Studies of Mezirow's Transformative Learning Theory," *Adult Education Quarterly*, 48, s. 34-59.

Taylor, V. ve Whittier, N. (1995), "Analytical Approaches to Social Movement Culture," In H. Johnston ve B. Klandermans (Eds.), *Social Movements and Culture*, s. 163-187, Londra, UCL Press.

Tekgıda-lş, (10.12.2009), TEKEL işçileri AKP'nin kapısına dayanacak, http://www.tekgida.org.tr/Oku/672/Tekel-Iscileri-Akpnin-Kapisina-Dayanacak adresinden 25 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Tekgıda-lş, (02.01.2010a), Yeni Yıl Tekel İşçileriyle Kutlandı. http://www.tekgida.org.tr/Oku/881/Yeni-Yil-Tekel-Iscileriyle-Kutlandi adresinden 24 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Tekgıda-lş, (02.01.2010b), Tekel'de Mücadeleye Devam. http://www.tekgida.org.tr/Oku/882/Tekelde-Mucadeleye-Devam adresinden 24 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Tekgıda-lş, (06.01.2010), Tekel İşçileri Oy Kullanıyor. http://www.tekgida.org.tr/Oku/903/Tekel-Iscileri-Oy-Kullaniyor adresinden 24 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Tekgıda-lş, (08.01.2010), Dünya İşçileri Tekel İçin Birleşti. http://www.tekgida.org.tr/Oku/918/Dunya-Iscileri-tekel-Icin-Birlesti adresinden 24 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Tekgıda-lş, (13.01.2010), Tekel İşçileri Şimdi de Vapurda. http://www.tekgida.org.tr/Oku/940/Tekel-Iscileri-Simdi-De-Vapurda adresinden 24 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Tekgıda-lş, (15.01.2010), Tekel İşçileri Ankara'ya Eşleri ile Birlikte Hareket Etti. http://www.tekgida.org.tr/Oku/954/Tekel-Iscileri-Ankaraya-Esleri-Ile-Birlikte-Hareket-Etti adresinden 24 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Thomas, P. (2010), *Yabancı Politik-Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak* (Çev. İ. Yıldız), Ankara, Dipnot Yayınları, (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).

Thompson, E.P. (2004), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (Çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul, Birikim Yayınları, (Eserin orijinali 1963'te yayımlandı).

Thuy, P., Hansen, E. ve Price, D. (2001), The public employment service in a changing labour market. http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2001/101B09_8_engl.pdf adresinden 8 Eylül 2010'da alınmıştır.

Touraine, A. (2008), *Başka Türlü Düşünmek*, (Çev. M. Moralı), İstanbul, Kırmızı Yayınları.

Türk-İş, (2010), *Mücadeleyle Geçen 78 Gün: TEKEL Eylem Günlüğü* (Özel Sayı), Ankara.

Walter, P. (2007a), "Activist Forest Monks, Adult Learning and the Buddhist Environmental Movement in Thailand," *International Journal of Lifelong Education*, 26, 3, s. 329-345.

Walter, P. (2007b), "Adult Learning in New Social Movements: Environmental Protest and the Struggle for the Clayoquot Sound Rainforest," *Adult Education Quarterly*, 57, 3, s. 248-263.

Weiss, P. (2005), *Direnmenin Estetiği* (Çev. Ç. Tanyeri ve T. Kurultay), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı).

Yeldan, E. (2010). TEKEL İşçisinin Öğrettikleri. http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan248_03Sub10.pdf adresinden 22 Haziran 2010'da alınmıştır.

Zonguldak Gerçeği, (1991), *Şemsi Denizer Anlatıyor*, Zonguldak, Uyanış A.Ş.

Süreli Yayınlar

Birgün gazetesi, (18.12.2009), Ekmek İsteyene Dayak! http://www.birgun.net/worker_index.php?news_code=1261141780&year=2009&month=12&day=18 adresinden 25 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Birgün gazetesi, (18.02.2010), TEKEL işçileri ile dayanışma eylemleri devam ediyor. http://www.birgun.net/worker_index.php?news_code=1266493307&year=2010&month=02&day=18 adresinden 25 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Milliyet gazetesi, (05.12.2009), 'Yatarak para kazanma dönemini kapattık'. http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1170243 adresinden 25 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Milliyet gazetesi, (11.12.2009), Bakan Eroğlu'na Tekel işçilerinden protesto. http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&KategoriID=12&ArticleID=1172643&ref=haberici adresinden 25 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Radikal gazetesi, (21.06.2001), Tütün Yasası Tamam. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=600930&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (14.07.2001), Tekel'in tütün zararı 2 katrilyon. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=603177&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (17.07.2001), Türkiye'de Tekel'den daha büyüğü yok. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=603475&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi,(22.09.2001), Tekel, geçici işçileri çıkarıyor. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=610345&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi,(02.01.2002), Özelleştirme 2002'de tam gaz. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=620261&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi,(05.02.2002), İşte Niyet Mektubu. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=623354&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (09.08.2002), IMF'den 40 ödev. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=640870&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (16.10.2002), Kahkonen: Kredi için reformların tamamlanması şart. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=648241&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (14.01.2003), İddialı özelleştirme. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=657550&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (18.05.2003), Ankara'da meydan işçinin. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=670191&Date=24.05.2011&CategoryID=101 adresinden 24 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (20.06.2003), TEKEL işçisi el ele. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=673568&Date=22.05.2011&CategoryID=101 adresinden 22 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (03.09.2003), Tekel borçta lider. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=682045&Date=25.05.2011&CategoryID=101 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (16.10.2003), Tekel'de 'özel' hazırlık. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=686799&Date=25.05.2011&CategoryID=101 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (20.12.2003), Niyet mektubu. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=694066&Date=25.05.2011&CategoryID=101 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (20.07.2004), Sözleşmeliler umut oldu. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=717183&Date=25.05.2011&CategoryID=101 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (31.01.2006), Tekel protestosu: Eylemde de olsa çocuk... http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=770415&Date=25.05.2011&CategoryID=97 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (17.03.2007), Desteklemek için tütünler gömülüyor. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=808816&Date=25.05.2011&CategoryID=101 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (13.01.2008), Tekel işçisi soyunarak eylem yaptı. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=837155&Date=22.05.2011&CategoryID=101 22 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (17.02.2008), Tekel işçisinden özelleştirme karşıtı eylem. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=840495&Date=25.05.2011&CategoryID=101 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (23.02.2008), Sigara işini BAT aldı. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=841108&Date=25.05.2011&CategoryID=101 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (20.03.2008), İşçiler Tekel'i bırakmıyor, geceleri fabrika nöbeti var. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=843512&Date=25.05.2011&CategoryID=101 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Radikal gazetesi, (24.04.2008), Tekel'de devir süreci başladı. http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=500518&Date=25.05.2011&CategoryID=80 adresinden 25 Mayıs 2011'de alınmıştır.

Sabah gazetesi, (2009), 'Tekel eylemi ideolojik yetim hakkı yedirmem'. http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2009/12/28/tekel_eylemi_ideolojik_yetim_hakki_yedirmem adresinden 25 Mayıs 2010'da alınmıştır.

Zaman gazetesi, (17.12.2009), Tekel işçilerinin eylemine polis müdahale etti. http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=928729&keyfield=74656B656C adresinden 25 Mayıs 2010'da alınmıştır.

"Biz bugüne kadar böyle bir eylem görmemiştik. Gerçi bizim Güneydoğu'da eylemler var ama hep siyasi. Emek adına hiçbir eylem olmadı. (...) Bu kadar uzun süreli ve bu kadar halkın yan yana hiç sorunsuz bir şekilde 2 ayı geçirmeleri çok değişik bir şey. İşte demek ki emek kavgası buymuş. Emek olduğu zaman hiçbir halk, ırk, din ayrımı olmuyormuş. Yani dava ekmekse herkes bir oluyormuş... tek dil yani."

TEKEL direnişi, Türkiye emek hareketinin tarihinde müstesna bir olay olarak yer aldı. 2010 kışında ülkenin çeşitli yerlerinden Ankara'ya gelen işçiler, başkentin merkezindeki yaya bölgesine 78 gün boyunca 'yerleşerek' kararlılıklarını gösterdiler ve hak taleplerini duyurmaya çalıştılar. TEKEL direnişçilerinin çadırlarının çevresinde, yaklaşık iki buçuk ay boyunca bir dayanışma mahallesi, bir tür alternatif kamusal alan oluştu.

Nuray Türkmen, güçlü bir tasvirini sunduğu bu eylemi bir kolektif öğrenme deneyimi olarak analiz ediyor. Sınıf bilincinin ortak eylem ve deneyim içinde oluşma sürecinin etkileyici bir örneği olarak ele alıyor TEKEL direnişini. İşçilerin her alandaki (sınıfsal, cinsel kimlikle ilgili, yurttaşlık bilinciyle ilgili vb.) bilinç dönüşümünü, 'artçı' etkileriyle birlikte değerlendiriyor.

Hamasetten uzak bir bakışla, büyük TEKEL eyleminden baki kalan umut içeriğini damıtan bir çalışma.

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1004-5